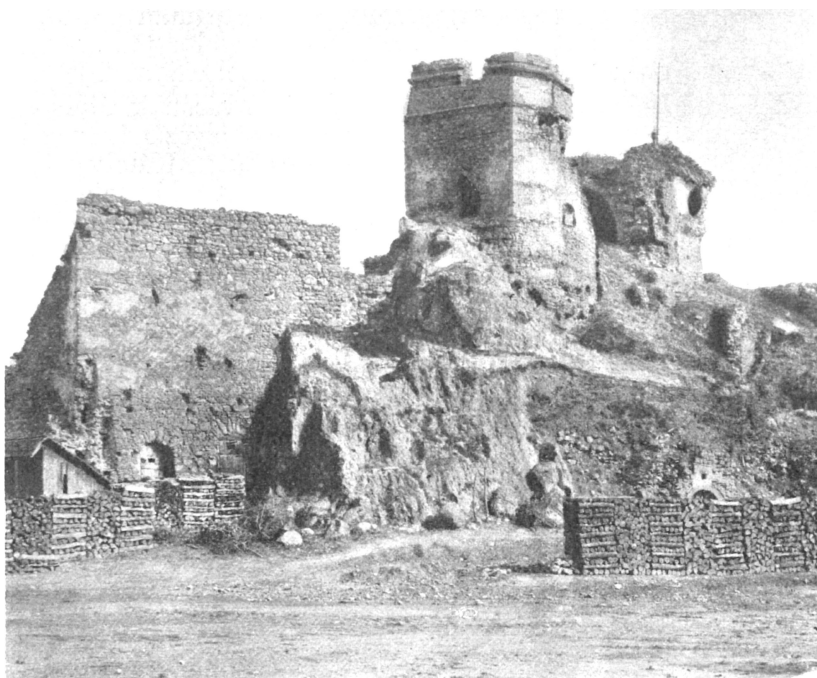

F O N S

(Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)

XX. évfolyam

2013. 3. szám

E számunk szerzői

Bagi Zoltán (MNL CsML, főlevéltáros)
Szabados János (SzTE BTK, PhD hallgató),
Tusor Péter (PPKE-MTA, történész),
Vatai Gábor (SzTE BTK, óraadó történész)

MNL CsML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára
PPKE-MTA = Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Magyar Tudományos
Akadémia; SzTE BTK = Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

A lévai vár romjai a XX. század elején

Bars vármegye (Magyarország vármegyéi és városai 4.

Szerk.: Borovszky Samu) Bp. [1903] 317. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XX. évfolyam

2013. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segéd tudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámoló.

Cél: A történeti segéd tudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
ross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

BAGI ZOLTÁN

A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ JELENTŐSÉGE

Variációk egy témára

A tudományos kutatók mindegyik munkájuk megkezdése előtt, közben és a végén is többször felteszik maguknak a kérdést: Mi a jelentősége az adott témának? Míg a mohácsi csata (1526), a Habsburg-ellenes mozgalmak vagy a visszafoglaló háború (1683–1699) szerepe és fontossága a későbbi korokra és a magyar történelemre ismert, addig ugyanez a tizenöt éves háborúval kapcsolatban nem mondható el. Bár az utóbbi két évtizedben történetének kutatásában jelentős előrelépés történt,¹ ám valódi helyét, szerepét és jelentőségét még mindig nem sikerült elfoglalnia az európai és a magyar történetírásban. A következőkben tehát három általam fontosnak ítélt nézőpontból röviden bemutatom, milyen hatást gyakorolt a tizenöt éves háború a Habsburg Monarchia és azon belül is a Magyar Királyság, valamint Európa akkori és későbbi sorsára.

A keresztény Európa harca az Oszmán Birodalommal a XVI. és XVII. század fordulóján

Acsády Ignác a *Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608* című munkájában a tizenöt éves háborút önálló hadjáratok láncolataként írta le, „melynek nem a küzdő felek kimerültsége, nem is katonai érdek, hanem a téli évszak beállta vet véget. Akkor mindegyik fél téli szállásra küldi vagy elbocsátja seregét és így a megvert fél időt nyer vereségét kipihenni és új segélyforrásokat nyitni, melyekkel a jövő nyáron újra kezdheti a harcot.”² Ahhoz azonban, hogy a háborút évről évre folytatni lehessen a Habsburg Monarchia nem rendelkezett megfelelő erővel, bár kétségtelen, hogy fő terheit királyságai és tartományai visel-

---

1 *Kelenik*, 1990. 85–95. p.; *Kelenik*, 1991a. 80–122. p.; *Kelenik*, 1991b. 3–52. p.; *Niederkorn*, 1993.; *Ivanics*, 1994.; *Sahin-Tóth*, 1996.; *Tóth*, 2000.; *Bagi*, 2011a.

2 *Acsády*, 1897. 505. p.; *Tóth*, 1985. 779. p.

ték.³ A bécsi, majd prágai udvar már a XVI. század közepén külföldi segélyekre, leginkább a Német-római Birodalom támogatására szorult az oszmán előretörés megállításához. A birodalmi rendek az 1576. évi regensburgi, az első úgynevezett „török birodalmi gyűlésig” (*Türkenreichstag*) két módon támogatták a császár oszmánellenes küzdelmét. Egyrészt a közvetlenül német területeket fenyegető oszmán hadműveletek (1529, 1532, 1566–1567-ben a segély felét, 1552-ben a passauai szerződés értelmében Szász Móric szász választófejedelem vezette csapatait a magyar hadszíntérre⁴), illetve a Buda visszafoglalására szervezett hadjárat alkalmával egy-egy sereg kiállításához a szükséges pénzt sürgős segélyként (*eilende Hilfe*) szavazták meg uralkodójuknak. Másrészt jóval szerényebb összegeket szántak a birodalom határait is a hódoltság váraiból kiinduló portyáktól és pusztításoktól oltalmazó magyar–horvát–szlavón védelmi rendszer kiépítésének finanszírozására. Erre először 1548-ban szavaztak meg immáron állandó segélyt (*beharrliche Hilfe*), az úgynevezett „*Baugeldet*” (1548, 1556–1557, 1559, 1566–1567-ben a segély fele, 1570). Így, ha csak csekély mértékben is, átvállalták a végvárrendszer kiépítésével és fenntartásával járó pénzügyi feladatokat az osztrák örökös tartományoktól.⁵ 1576-ban a regensburgi, illetve 1582-ben az augsburgi birodalmi gyűlésen azonban a császári diplomácia hatalmas sikert ért el, hiszen jelentős támogatást (*Türkenhilfe*) sikerült megszavaztatnia az egybegyűltekkal.⁶ Az 1570-es évek első felében ugyanis a birodalmi rendek egyre markánsabban szembesültek azzal a ténnyel, hogy a béke megkötése ellenére sincsen nyugalom a magyar–horvát–szlavón végeken, és jelentős anyagi hozzájárulásuk nélkül a Magyar Királyság, a Cseh Királyság, valamint az osztrák örökös tartományok adóiból ezt a védvonalat képtelenség tovább építeni, fenntartani, finanszírozni.⁷

Az 1591-től kirobbanással fenyegető, és 1593-tól nyílt háborúvá vált konfliktus teljesen felkészületlenül, és mind pénzügyi, mind pedig belpolitikai téren kedvezőtlen időpontban érte az uralkodót. Egyrészt az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlésen jóváhagyott 40 *Römermonatnyi*⁸ oszmánellenes segély utolsó

---

3 Az örökös tartományok és a Cseh és Magyar Királyság terheiről készült munkák összefoglalására lásd: *Kenyeres*, 2009. 163–174.; *Bagi*, 2011a. 33–35. p.

4 *Rauscher*, 2003. 49–50. p.

5 *Schulze*, 1978. 77–79., 85. p.

6 *Lanzinner*, 1993. 352–353., 466. p.; *Bagi*, 2001. 84–85. p.

7 *Schulze* 1978. 77–80. p.; *Pálffy*, 1996. 192–195. p.; *Bagi*, 2001. 85. p.; *Rauscher*, 2003. 45–46. p.; *Winkelbauer*, 2003. 512. p.

8 Ez a matrikulaadó volt, amelyet elszámolási egysége alapján *Römermonatnak* (római hónapnak) vagy *Romzugnak* (római útnak) neveztek. Alapját az egyes birodalmi kerületek (ebbe csak

fizetési időpontja 1587 őszen lejárt. Ezt követően a birodalmi fizetőmester csak a régi birodalmi segélyekből maradt hátralékösszegeket tudta behajtani: 1589-ben ilyen módon valamennyivel több mint 59 000 rénes forint gyűlt össze, amelynek körülbelül a 10%-a még az 1576. évi hozzájárulásból visszamaradt hátralék volt. Természetesen ebből a pénzből katonai hadműveletek finanszírozására gondolni sem lehetett, csupán a hitelek kamatainak fedezésére.⁹ Az uralkodó tehát arra

---

a nyolc birodalmi kerületet értették bele, azaz az Alsó-Szászországi, Felső-Szászországi, Bajor, Sváb, Frank, Alsó-rajnai, Felső-rajnai, valamint a Rajnai választófejedelmi kerületet, mivel az örökös tartományok és Burgundia külön adózott) adóarányának kiszámítása adta az 1521. évi wormszi birodalmi gyűlés matrikulája szerint. Ekkor ugyanis a birodalom rendjei arra az esetre, ha V. Károly Rómába, a koronázására utazna — hat hónapra 4000 lovas (fejenként 12 forint) és 20 000 gyalogos (fejenként 4 forint) eltartásához szükséges adót, *Romzugot* — ajánlottak meg. Ennek a seregnek az egy hónapi zsoldja — *Römermonatja* — 128 000 rajnai forintra rúgott. Azonban amikor a költségeket a birodalmi rendek között szétosztották, egy *Römermonat* valójában csak 127 074 rénes forintot tett ki. A birodalmi matrikula ugyanakkor kiemelt politikai értéket is hordozott, ugyanis a birodalmi gyűlés ülésrendjének alapjául szolgált, rangsorrendje pedig a szavazatleadás rangsorrendjével egyezett meg. Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlésen az uralkodó indítványozta, hogy a császári korona megszerzése helyett (amit ő saját erejéből teljesített) ezt a segélyt a török elleni harcra fordítsák. Annak ellenére, hogy maguk a birodalmi rendek is előnyösebbnek tartották ezt az adóformát a másik lehetséges adóegységnél, a *Gemeiner Pfennignél*, hiszen beszédésükről maguk gondoskodtak, így aztán jelentős része saját zsebükbe vándorolt, értéke folyamatosan csökkent. Ez leginkább a jegyzék összeállításának hibáiból származott. Nem átgondoltan, a valós helyzetnek nem megfelelően vették fel a matrikulába a rendeket, mint például nem létező apátságokat is szerepeltettek. A Cseh Királyság, illetve Svájc rendjeinek számításba vétele az adó kivetésénél szintén minden alapot nélkülözött. A matrikula strukturális hibájaként róható fel, hogy az adó befizetését osztotta fel. A birodalmi városok a 128 000 rajnai forintra mintegy negyedét, 30 000 rajnai forintot voltak kötelesek befizetni, és emiatt a városok képviselői többször is panaszt emeltek, mint az 1523., 1524., 1526., 1529., 1530. esztendőkből. Ez vezetett el az 1545. évi wormszi birodalmi gyűlésen az első moderációhoz, amikor is egy sor a matrikulában szereplő, adóval tartozó rendet, akik azonban ezen kötelezettségüknek semmi módon sem voltak képesek megfelelni, kihúztak a jegyzékből, így a *Römermonat* értéke 94 038 rajnai forintra csökkent. A XVI. század végéig ezt további öt csökkentés követte (1551, 1557, 1567, 1571, 1577), ami után a *Römermonat* 60 000 és 64 000 rajnai forint közötti értékre süllyedt. Az adót meghatározott birodalmi városokban („*Legstädte*”) szolgáltatták be, s a birodalmi fizetőmester továbbította. *Domle*, 1882. 19. p.; *Heischmann*, 1925. 59–64. p.; *Schulze*, 1978. 178–180., 310–339. p.; *Koller*, 1990. 295–316., 340–350. p.; *Lanzinner*, 1993. 399., 481–483. p.; *Rauscher*, 2003. 55., 63–64. p.; *Winkelbauer*, 2003. 509–510. p.

9 Egy 1591-ben készült kimutatás pedig még szemléletesebben ábrázolja, milyen súlyos finansziális helyzetbe került az uralkodó. Eszerint az éves kiadások, nem számítva a vend és a horvát végvidéket, meghaladták az 1,3 millió rajnai forintot. Ezzel szemben a bevételi oldalon hozzávetőleges 400 000 rajnai forint szerepelt. Nem meglepő tehát, hogy a császári udvar a XVI.

kényszerült, hogy a háború folyamán háromszor összehívja a birodalmi gyűlést (1594, 1597–1598 és 1603), valamint a birodalmi kerületektől¹⁰ is időről időre külön segílyt kérjen. Mindkét segílyezési fórum esetében megállapítható, hogy a tárgyalásokon felekezeti hovatartozás nélkül a rendek tisztában voltak azzal, hogy az uralkodót nem hagyhatják pénzügyi támogatás nélkül. A viták csak ennek a mértékéről, valamint az ezekért kicsikarható engedmények körül folytak. A minél nagyobb összegű támogatás jóváhagyása sem vallási meggyőződéstől függött, hanem az adott birodalmi területnek a magyar végvidékhez viszonyított távolságától.¹¹ Jó példa erre, hogy míg a lutheránus szász és a brandenburgi választófejedelemségek félve az Oszmán Birodalom előretörésétől a császári diplomácia szószólóinak és legfőbb támogatóinak számítottak mind a birodalmi gyűléseken, mind a kerületekben, addig a trieri és kölni érsekek támogatásukért cserébe kiharcolták a rájuk háruló adórész jelentős részének elengedését.¹²

A tizenöt éves háború időszakában a három regensburgi birodalmi gyűlésen az összegyűlt rendek összesen 226 Römermonat segílyt hagytak jóvá a török elleni háború finanszírozására. Amely — ha átlagértékben egy hónapot az udvar által remélt 64 000 rajnai forint értékkel számolunk — megközelítőleg 13,5 millió rénes forintot tett ki. Ennek az értéknek azonban csak a 88%-a — azaz hozzávetőlegesen 57 000 rénes forint per Römermonat — folyt be az 1630-as évekig, hiszen a birodalom nyugati felének töröksegélye szinte teljes mértékben kiesett a németalföldi és a francia vallásháborúk miatt. Így a tizenöt éves háború három birodalmi gyűlésén megszavazott töröksegély valamivel kevesebb, mint 12 millió

---

század utolsó negyedében a teljes pénzügyi összeomlás szélére került: 1564-ben adóssága 2,9 millió, 1575-ben 7 millió, míg két évvel később már 10,7 millió rénes forintra rúgott. *Pálffy*, 2003. 33–34. p.; *Rauscher*, 2003. 79. p.

- 10 I. Miksa császár tíz kerületre osztotta a Német-római Birodalmat (Alsó-Szászországi, Felső-Szászországi, Bajor, Sváb, Frank, Alsó-rajnai, Felső-rajnai, Ausztriai, Burgundia, valamint a Rajnai választófejedelemi kerületet), amelynek rendi gyűlései évről-évre katonai és pénzügyi segílyeket szavaztak meg a háború folytatásához. *Müller*, 1901.; *Schulze*, 1978. passim.; *Hartmann*, 1997. passim.; *Bagi*, 2008. 247–261. p.
- 11 Mindezeket figyelembe véve Winfried Schulze megállapította, hogy az augsburgi vallásbéke és a harmincéves háború kezdete közötti időszakban a törökveszély kérdése erős kohéziós erőt jelentett a Német-római Birodalom számára. *Schulze*, 1978. 366. p.; *Niederhorn*, 1993. 55. p.
- 12 *Niederhorn*, 1993. 49–70. p.; *Winkelbauer*, 2003. 372. p.; *Bagi*, 2005. 27–103. p.; *Bagi*, 2007. 1465–1474. p.

rajnai forintot tett ki.¹³ Emellett a birodalmi kerületek támogatásában is bízhatott az uralkodó, amely a tizenöt éves háború időszakában hozzávetőlegesen 7–8 millió rajnai forintra rúgott, de ehhez hozzá kell még számolni a kerületi rendek által 1592-ben és 1593-ban nyújtott mintegy 600 000 rénes forintot is.¹⁴ A birodalom alattvalóit külön is megterhelték az átvonuló, mustrára vagy leszerelésre rendelt ezredek, és csapatok okozta károk, amelyek számszerű értékét még megsaccolni is nehéz lenne.¹⁵ Emellett mindhárom birodalmi gyűlés végzéseiben szerepelt egy pont, amely szerint vasárnapokon, ünnepnapokon és egyéb más alkalmakkor a plébánosoknak illetve a prédikátoroknak arra kellett felszólítaniuk a híveket, hogy a háborúban megbetegedett, megsebesült vagy nyomorékká lett katonákat alamizsnáikkal támogassák, amelyeket a templomban egy kijelölt ládában gyűjtöttek össze.¹⁶ Tudjuk ugyanis, hogy az így befolyt összegekről a háború elején még pontos listákat vezettek.¹⁷

A Német-római Birodalom tehát összesen mintegy 19–21 millió rajnai forinttal (kb. 12 millió a három birodalmi gyűlés által megszavazott *Römermonat*ból és 7–9 millió a kerületektől) támogatta az uralkodó magyar hadszíntéren folyó törökellenes háborúját. Ezen segély mértékét csak az oszmán hódítástól közvetlenül fenyegetett osztrák örökös tartományok és Cseh Királyság mintegy 40 millió rénes forintra rúgó pénzügyi hozzájárulása múlta felül.¹⁸

---

13 *Schulze*, 1978. 342. p., 362–363. p.; *Niederborn*, 1993. 56. p.; *Koller*, 1990. 375. p. Ebbe beleértendő a dán király által fizetett segély is, hiszen ő egy személyben Holstein hercege is volt. *Niederborn*, 1993. 465–466. p.

14 A császári udvarhoz közelálló személyek (Zacharias Geizkofler, Wolf Dietrich von Raitenau, Achaz Hülsen) a tizenöt éves háború időszakában javaslatot tettek arra, hogy a birodalmi gyűlést — az immár a töröksegély kérdésével is foglalkozó — kerületi vagy partikuláris gyűlések váltsák fel, hiszen ezek támogatására bizton lehetett számítani. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az elképzelések papíron maradtak, s soha nem valósultak meg. *Mayr*, 1912–1913. 315–319. p.; *Müller*, 1938. 32. p.; *Niederborn*, 1993. 56. p.; *Schulze*, 1978. 204–212. p., 361. p.; *Winkelbauer*, 2003. 512–513. p.; *Bagi*, 2008. 250–251. p.

15 1595-ben a Frank kerület rendjei egy igen terjedelmes listát állítottak össze arról, hogy a Magyarország felé vonuló vallon csapatok milyen károkat okoztak területeiken. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Mainzer Erzkanzlerarchiv (MEA) Fränkische Kreisakten, Fasc. 5. fol. 507r.–671v.

16 1594: HHStA MEA Reichstagakten (RA), Fasc. 91. fol. 7v.; *Wölflinger*, 1994. 10–11. p.; 1598.: HHStA MEA RA, Fasc. 94. fol. 400r.–401r.; 1603.: HHStA MEA RA, Fasc. 99. fol. 17v.–18r.

17 ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA) Hoffinanz Ungarn (HFU) Rote Nummer (RN) 79. Konv. 2. August 1599. fol. 198r.–202v., 209r.

18 *Niederborn*, 1993. 56. p.; *Winkelbauer*, 2003. 482. p.

A Német-római Birodalom rendjei mellett a Spanyol Királyság, a Szentszék, néhány itáliai fejedelemség és Moszkva is kisebb-nagyobb összegekkel járult hozzá a háború finanszírozásához. Már az 1594. évi császári propozícióban szerepelt, hogy a választófejedelmek, fejedelmek, kerületek és birodalmi városok segélye mellett, az udvar tárgyalásokba bocsátkozott külföldi uralkodókkal, hogy támogatásukat kérje az Oszmán Birodalom elleni háborúhoz. Konkréten a pápai udvart, a spanyol, a svéd, a dán, a lengyel királyt, a moszkvai államot, valamint néhány itáliai fejedelmet neveztek meg.¹⁹ A birodalmi gyűlésen a rendek is javaslatot tettek ugyanerre, ugyanis nagy reményt fűztek az állandó tatár támadásoknak kitett Lengyel Királyság (*Rzeczpospolita*) támogatásához is, valamint javaslatot tettek a tatárok, a havasalföldiek, a moldvaiak, a kozákok, továbbá a spanyol király és a perzsa sah bevonására is az Oszmán Birodalom elleni háborúba.²⁰ A prágai udvart diplomáciai tevékenységében VIII. Kelemen pápa (1592–1605) is támogatta, aki céljával tűzte ki az Oszmán Birodalom európai hatalmának megtörését. A megvalósítás érdekében szüntelenül ostromolta a katolikus uralkodókat, hogy pénzügyi és hadisegélyekkel támogassák a Habsburg Monarchiát. A támogatások jelentős része a háború első éveiben (1593–1595), Kanizsa 1601. évi visszafoglalási kísérlete idején, valamint 1605-ben futott be.²¹ A Spanyol Királyság 1594 és 1605 között mintegy 2,5 millió escudóval, azaz 3,75 millió, míg a pápai állam 2,85 millió rénes forinttal járult hozzá az Oszmán Birodalom elleni szárazföldi háborúhoz. Ezeknek az összegeknek egy részéből közvetlenül a segélyezők állítottak ki katonaságot. VIII. Kelemen három alkalommal (1595, 1597 és 1601) szervezett és küldött hadsereget a magyarországi hadszíntérre, míg III. Fülöp spanyol király (1598–1621) 1601-ben Kanizsa ostromára fogadott fel 6000 gyalogost.²² A pápa és a spanyol király mellett néhány itáliai állam is támogatta a császárt az Oszmán Birodalom elleni háborújában. Kiemelkedik ezek közül Toszkána és Mantova, amelyek financiai és katonai segítséget is nyújtott a császárnak. I. Ferdinánd toszkán nagyherceg (1587–1609) 1594-ben 2000 gyalogost küldött féltestvére, Don Giovanni de Medici parancsnoksága alatt a magyar hadszíntérre. A következő évben Medici II. Rudolf szolgálatában maradt, és mint *General*

---

19 HHStA MEA RA, Fasc. 91. fol.: 34v–35r.

20 HHStA MEA RA, Fasc. 91. fol. 330r–331v.

21 1598 és 1600 között semmiféle külföldi segély sem érkezett. *Niederborn*, 1993. 499. p.

22 *Banfi*, 1939–1940. 1–33. p.; 213–228. p., 143–156. p.; *Niederborn*, 1993. 70–102.; 183–255. p. A pápai segítségnyújtáshoz még: *Fraknoi*, 1903. 229–262. p.; *Tusor*, 2000. 30–35. p.; *Kenyeres*, 2009. 168–171. p.

Obrist-Zeugmeister részt vett Esztergom ostromában.²³ 1601-ben újra feltűnt a magyarországi hadszíntéren, amikor a Kanizsa visszavívására indult keresztény sereg *General Obrist-Feldmarschallj*a nevezte ki Ferdinánd főherceg, a későbbi császár (1619–1637). Emellett a toszkánai és spanyol segélypénzen felfogadott zsoldosok vezetésével is megbízták.²⁴

A mantovai herceg, Vincenzo Gonzaga (1587–1612) 1595-ben, 1597-ben és 1601-ben személyesen vezetett hadat Esztergom, Pápa és Kanizsa falai alá. Az utolsó alkalommal Ferdinánd főherceg az ostromló sereg főhadparancsnok helyettesének tette meg. Ugyanekkor a család bozzolói ágához tartozó Ferrantét 1601-ben felső-magyarországi főkapitánnyá nevezte ki az udvar.²⁵ A Habsburg Monarchiát a háború folyamán egyszer-egyszer kisebb-nagyobb pénzsegélyekkel támogatta még Estei II. Alfonso (1559–1597) Ferrara, Modena és Reggio hercege, valamint kisebb észak- és közép-itáliai államok is, mint például Urbino, Parma, Genova, Savoya és Lucca.²⁶

A Német-római Birodalom, a Spanyol Királyság, a Szentszék és az itáliai államok mellett a Habsburg Monarchia Moszkvából kapott némi pénzügyi segítséget. A diplomáciai tárgyalások már 1592–1593 fordulóján megkezdődtek egy esetleges támogatás lehetőségéről. A birodalmi gyűlés határozatának értelmében a prágai udvar 1594-ben a lutheránus svéd király mellett az ortodox orosz uralkodóhoz is újra elküldte diplomatáit.²⁷ Nikolaus Warkotsch moszkvai követjárásai azonban csak egyszer, 1595 augusztusában jártak konkrét eredménnyel. Ekkor érkezett meg Prágába a cár követség, amely 24 kocsiból és 52 szekérből állt. Az utóbbiak által szállított prém összértéke a kortársak szerint elérte a 800 000 forintot, ám ezek eladása igen nagy gondot okozott.²⁸

A Szentszék, a Spanyol Királyság, az itáliai államok és a moszkvai állam katonai és pénzügyi támogatásának összértékét 7,5 millió rajnai forintra becsülhetjük.²⁹ Míg azonban VIII. Kelemen azért nyújtott diplomáciai, katonai és pénzügyi

---

23 ÖStA Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsratakten (HKRA) Prag. No. 5.; *Banfi*, 1939. 1–33. p.; *Nieder Korn*, 1993. 397–399. p.

24 *Banfi*, 1940. 145. p.; *Antonitsch*, 1975. 294–313. p.

25 Vincenzo Gonzaga 1595. és 1597. évi hazatéréséről lásd: HHStA MEA Passbriefe 6. csomó, foliószám nélkül. *Banfi*, 1939–1940. 1–33. p., 143–156. p.; *Nieder Korn*, 1993. 386–435. p.; *Kruppa*, 2002. 281–310. p.

26 *Nieder Korn*, 1993. 411–425. p., 435–448. p.

27 ÖStA HKA Niederösterreichische Gedenkbücher 1595–1596. Bd. 157. 24v–26v.

28 *Nieder Korn*, 1993. 449–457. p.; *Ortelius*, 2002. 91v–92r.

29 *Nieder Korn*, 1993. 499. p.; *Winkelbauer*, 2003. 482. p.

segítséget a prágai udvarnak, mivel legfőbb politikai céljának az Oszmán Birodalom magyarországi és európai kiűzését tekintette, addig a többi segélyezőt leginkább saját politikai céljaik vezérelték. A madridi udvar II. Fülöp (1556–1598) haláláig a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti békekötést szorgalmazta, ám III. Fülöp trónra kerülésével megváltozott ez a szemlélet. Az új uralkodó és tanácsadói ugyanis egy olyan „befektetésnek” tekintették II. Rudolf támogatását, amellyel pénzt lehet megtakarítani. Attól tartottak ugyanis, hogy egy esetleges békekötést követően az Oszmán Birodalom a nápolyi és szicíliai partvidéket támadná meg, amelynek biztosítása és megvédése jóval nagyobb költséget emésztett volna fel.³⁰ A toszkán nagyherceg a támogatásáért cserébe a királyi cím elnyerését kívánta, II. Alfonso pedig az Este család további uralmának biztosítását kívánta elérni a pápai (Ferrara) és császári (Modena és Reggio) hűbértartásokon, amiért ellentételezéseként jelentős számú katona kiállítását is ígerte a pénzügyi segély felett. A mantovai herceg esetében mind a keresztes háborúk eszméjének a feléledését, mind pedig az önös érdeket felfedezhetjük. A Gonzaga család ugyanis, amely magát a bizánci trón örökösének tekintette igen nagyszabású terveket szövögetett, amelyekben szerepelt a Balkán meghódítása, valamint a tizenöt éves háború idején egy Erdélyt és Felső-Magyarországot egy kormányzóság alatt egyesítő elképzelés is.³¹ A kisebb segélyezőknek pedig a császár hűbéreseiként kötelességük volt fizetni a matrikulaadó rájuk eső részét.³²

Moszkva számára a prágai udvarral történő kapcsolatfelvétel két okból is igen fontos volt. Egyrészt a krími tatár csapatok sikeres betörései és a kaukázusi erőviszonyok átalakulása tették volna vonzóvá egy esetleges Habsburg szövetséghez való csatlakozást. Másrészt a gyengeelméjű Fjodor Ivanovics cár (1584–1598) helyett kormányzó Borisz Godunov (1598–1605) saját politikai elképzeléseit igyekezett megvalósítani, és a maga, valamint családja számára biztosítani a trónt. Emellett a kormányzó a Habsburg házban biztos partnert látott a másik fő ellenséggel, a Lengyel Királysággal szemben.³³

Meg kell említeni, hogy VIII. Kelemen pápa terve egy nagy oszmánellenes támadó liga létrehozásáról teljes kudarccal végződött. Nem sikerült sem a katolizált és a Szentszékkal kiegyezett IV. Henrik francia királyt (1589–1610), sem I. (VI.) Jakab angol és skót királyt (1603–1625, 1567–1625) megnyerni az ügynek.

---

30 *Nieder Korn*, 1993. 183–255. p.

31 *Kruppa*, 2002. 281–310. p.

32 *Nieder Korn*, 1993. 386–448. p.

33 *Nieder Korn*, 1993. 449–464. p.

Velence többszöri sürgetés ellenére sem mutatkozott hajlandónak felújítani az 1573-ban szétesett Szent Ligát, hanem a keleti kereskedelem és a számára egyre veszélyesebb adriai kalózkodás miatt igyekezett jó viszonyt ápolni a Portával. VIII. Kelemen pápa oszmánellenes ligaterveiben az egész keresztény Európára kiterjedő szövetség keleti szárnyán mind a *Rzeczpospolita*, mind a kozákok támogatásával számolt. A Lengyel Királyság bel- és külpolitikáját meghatározó Jan Zamoyski kancellár és az általa vezetett köznemesség azonban egy esetleges oszmánellenes Habsburg szövetség legfőbb kerékkötőjének számított. Egyrészt mert érdekükben állt a béke fenntartása az Oszmán Birodalommal és vazallusával, a Krími tatár kánsággal. Másrészt a legutóbbi királyválasztás alkalmával a kancellár és „pártja” a Habsburg jelölttel szemben fellépő Wasa-ház jelöltjének trónra lépését támogatta. Mindennek ellenére az 1595. évi krakkói és az 1596. évi varsói szejm tárgyalásai során úgy tűnt, hogy ő és a király, III. Zsigmond (1587–1632) is kész támogatni egy oszmánellenes katonai szövetség tervét. A kancellár azonban saját elképzeléseinek megfelelően használta ki a rendek által 1595-ben a krími tatárok (és így az Oszmán Birodalom) elleni hadsereg felállításra megszavazott adót, s a stratégiai fontosságú Moldvába ültette be saját jelöltjét, Jeremias Movilát (1595–1600). A következő esztendőben pedig a szejm az ő sugallatára olyan irreális feltételeket szabott a ligához való csatlakozás feltételeként, amelyet sem a pápa, sem a prágai udvar nem tudott biztosítani. A tárgyalások végkifejlete a számára azonban már érdektelen volt, hiszen 1595 novemberében a csecsorai békében kiegyezett a moldvai érdekszféra felosztásában a Krími Kánság képviselőivel.³⁴

A pápa az Oszmán Birodalom elleni háborúban számolt mindezekon felül a meghódolt balkáni népek, a kozákok, valamint Erdély, Havasalföld és Moldva támogatásával is a háború kezdetén. Előbbiek felkeléséhez csak jelentős keresztény sikerek után kerülhetett volna sor. A három oszmán vazallus ugyan 1595. január 28-án szövetséget is kötött a Habsburg Monarchiával, ám néhány éven belül ez az egység felbomlott. A kozákoknak a háborúba való bevonása sem járt teljes sikerrel. Az igaz, hogy a dalmát származású legátus, Aleksander Komulović apát — aki megfordult Erdélyben és Moldvában is — megegyezett Mikolaj Jazlowiecki sniatyni starostával, a regisztrált kozákok vezetőjével, hogy 10 000 arany fejében katonái tatár területeket pusztítanak, valamint a két román vajdaságot állandó nyomás alatt tartják, hogy meg ne szegjék a császárnak tett esküjüket. Zamoyski

---

34 *Nieder Korn*, 1996. 81–95. p.; *Tóth*, 2000. 53–54. p.; *Várkonyi*, 2000. 106–123. p.; *Horn*, 2002. 156–157. p.; *Várkonyi*, 2003. 51–52. p.

erélyes fellépésének köszönhetően azonban az 1594 és 1595 telén végrehajtott akciók után, már csak, mint zsoldosok tűntek fel a magyarországi hadszíntéren.³⁵

A töröksegély megszavazásánál, az adók és az alamizna befizetésénél, a pénzügyi és katonai segítségnyújtásnál, sőt esetenként a zsoldba állásnál is igen jelentős szerepet játszott a Szentszék és a császári udvar tájékoztató és propaganda tevékenysége.³⁶ Ennek egyik legfontosabb eszközének a birodalmi gyűlésekre benyújtott császári propozíciót vagy előterjesztést tekinthetjük. Ez ugyanis az uralkodó kezébe olyan politikai fegyvert adott, amelyben nem csupán a birodalom állapotáról és az azt veszélyeztető eseményekről adhatott számot, így ennek megfelelő adót követelve, hanem lehetővé tette számára a tárgyalás napirendjének messzemenő befolyásolását is. A rendek 1608-ig a propozícióban ajánlott tárgyalási sorrendet elfogadták, így az uralkodó a töröksegély kérdésének első helyre állításával meg tudta akadályozni a protestáns rendek azon törekvéseit, hogy a birodalmi gyűlésen vallási és jogi sérelmeiket (*Gravamina*) előadják, és a nekik tett engedményekért cserébe adják meg hozzájárulásukat.³⁷ Mivel a császárnak az Oszmán Birodalom elleni harchoz szükséges támogatás nem a hűbéri jog alapján járt, ezért morális és réalpolitikai érvek egész sorát kellett felsorakoztatni az előterjesztésben a rendek meggyőzésére.³⁸ Ennek megfelelően a tizenöt éves háború idejére összehívott mindhárom birodalmi gyűlésre benyújtott propozíció bevezető szakaszai propaganda célokat (is) szolgáltak. Általánosságban megállapítható, hogy ezek összeállításánál az udvar leginkább a nehézségek, vereségek és az Oszmán Birodalom hitszegésének bemutatására koncentrált, sikereket alig említ.³⁹ 1594-ben az uralkodói előterjesztés mindenekelőtt bemutatta, hogy milyen út vezetett az újabb konfliktus kialakulásához és elmélyüléséhez, illetve a háború első évének eseményeit vázolta fel. Kitért Hasszán boszniai beglerbég szlavóniai hadjárataira és pusztításaira, Szinán nagyvezír hadjárataira, valamint a portai császári követ, Friedrich von Kreckwitz elfogatására és szenvedéseinek

---

35 Bartl, 1969. 44–56. p.; Springer, 1980. 77–109. p.; Jaitner, 1984. passim.; Niederkorn, 1993. 41–49. p., 70–102. p., 478–479. p.; Andretta, 1994. 77–98. p.; Bartl, 1994. 67–71. p.; Borromeo, 1994. 119–204. p.; Tóth, 2000. 165–167. p.; Ivanics, 2005. 291–296. p.

36 Winfried Schulze megállapítása szerint a nyilvánosság az információhoz jutást jelentette, melyre következő szintként a hírekről való diskurzus, majd harmadikként a véleményt befolyásoló propaganda épült. Schulze, 1978. 21–46. p.; Etényi, 2003. 18. p.

37 Schulze, 1978. 82–88., 93–94., 113–114. p.; Aulinger, 1980. 207. p.

38 Schulze, 1978. 78., 81. p.

39 Schulze, 1978. 54. p.; Vocelka, 1981. 149. p.

részletes ecsetelésére.⁴⁰ A három évvel később készített császári propozícióban már azt olvashatjuk, hogy Győr 1594. és Eger 1596. évi elvesztésével olyan rés keletkezett a magyarországi határvédelmi rendszeren, amely lehetőséget adhat a kereszténység ősellenségeinek arra, hogy Szilézián és Brandenburgon keresztül egészen a Balti-tengerig (*Teutsche Möhr*) előretörjenek.⁴¹ Az 1603. évi előterjesztésben pedig az irat készítői egyrészt igyekeztek hangsúlyozni, hogy a prágai udvar által is hön áhított béke a Porta hitszegései miatt nem jöhetett létre 1599 óta, másrészt Eger és Kanizsa elvesztésével a Német-római Birodalom keleti területei is végveszélybe kerültek.⁴²

A császári propozíció mellett az udvarnak egyéb lehetőségei is adódtak a rendek véleményének befolyásolására. A tanácsosok gyakran készítettettek olyan, a rendek érzelmeire ható jegyzékeket is, amelyek a két birodalmi gyűlés között eltelt időszak török portyáinak rablásait, pusztításait mutatták be. Az 1594. évi előterjesztésben például utalás történt egy olyan mellékletre is (A jelű⁴³), amely igen nagy részletességgel mutatta be az 1582 és 1593 között eltelt időszak török dúlásait.⁴⁴

Szintén a rendek „érzelmi meggyőzését” és propaganda célokat szolgálták a különböző kémjelentések és a határvidékről érkező hadijelentések, valós és ál-hírek betérjesztései. Az 1597/98. évi birodalmi gyűlés propozíciójában az udvar azzal az állítással indokolta meg, miért kér a kerületi rendektől külön támogatást (*Nachzug*), hogy a szultán 1598-ban is személyesen vezeti az oszmán hadsereget a magyarországi hadszíntérre.⁴⁵

Talán a leghatásosabb politikai fegyver azonban a török támadásokat közvetlenül elszennedő magyar, cseh, alsó- és belső-ausztriai (főként protestáns felekezetű) rendek küldötteinek pótlólagos betérjesztései voltak, amelyekkel szintén befolyásolni lehetett a birodalmi gyűlés munkáját. Igaz ez akkor is, ha a tanács-

---

40 HHStA MEA RA, Fasc. 91. fol. 23v–25v.; Loeb, 1914. 171. p.; Schulze, 1978. 96. p.; Tóth, 2000. 71. p., 82–83. p.; Fodor, 2001. 399–401. p.

41 HHStA MEA RA, Fasc. 95.a fol. 70v.–71r.; Winkelbauer, 2003. 48–52. p.; Bagi, 2007. 1462–1463. p.

42 HHStA MEA RA, Fasc. 98. fol. 527r.–529v.; Heischmann, 1925. 110. p.; Vocelka, 1981. passim.; Finkel, 1992. 451–471. p.; Sahin-Tóth, 1999a. 227–239. p.; Ivanics, 1994. 144–145. p.; Tóth, 2000. 306–307. p., 310–311. p.; Papp-Hadnagy, 2003. 118–153. p.

43 HHStA MEA RA, Fasc. 91. fol. 28r.

44 HHStA Turcica I. Karton 81. fol. 223–262.; röviden utal az iratra, csak a horvát és vend végvidék kárainak összesített számait említi. Tóth, 2000. 73–74. p.

45 HHStA MEA RA Fasc. 95a. fol. 84r.–v.; Bagi, 2007. 1465. p.

kozásokon nem vehettek részt.⁴⁶ A keleti kerületek rendjeinek támogatásáért készített iratok is — hasonlóan, mint a birodalmi gyűlések proпозиcióinak bevezető szakaszai — az Oszmán Birodalom hitszegő viselkedését, az aktuális hadi helyzetet, a felmerülő problémákat és Bécs, illetve a Német-római Birodalom megtámadásának rémképét vázolták fel az egybegyűlteknek.⁴⁷

A császári és a pápai udvar oszmánellenes propagandája is sikerrel járt Nyugat-Európa udvaraiban, fő- és köznemességének köreiből.⁴⁸ Ezt az észak- és közép-itáliai államok esetében egyrészt azzal lehet magyarázni, hogy reális félelem alakult ki az itt élőkben azzal kapcsolatban, hogyha a Magyar Királyságot meghódítaná az Oszmán Birodalom, úgy közvetlenül a félsziget határához érne, és lehetővé tenné számára ennek szárazföldi megtámadását.⁴⁹ Másrészt a XVI. század második fele a középkori feudalizmus szemléletének újraéledését hozta magával. A társadalomban tapasztalható változások azt eredményezték, hogy az emberek a reneszánsz életigenlő mentalitásától elfordultak és olyan dogmatikus, vallási és némelykor aszkétikus gondolkodási és magatartási formákhoz menekültek, amelyek kiutat ígértek válságos helyzetükből.⁵⁰ Nem meglepő tehát, hogy ennek hatására újraéledt a lovagi kultúra és ezzel párhuzamosan a keresztes háborúk eszméje is.⁵¹ Jó példa erre Vincenzo Gonzaga mantovai udvara, ahol a keresztes lovagok mítoszának feléledésében Torquato Tasso *A megszábadított Jeruzsálem* című munkája játszott jelentős szerepet és nyújtott ideológia alapot a herceg személyes ambícióihoz.⁵² Ez a mentalitásban bekövetkezett fordulat azonban nem

---

46 HHStA MEA RA, Fasc. 91. fol. 210r.–212v.; Miksa főherceg beadványa birodalmi gyűléshez, 1594. március 20. HHStA MEA RA Fasc. 91. fol. 257r.–258v.; *Schulze*, 1978. 119–124. p.; *Bagi*, 2007. 1473–1474. p.

47 HHStA MEA FK, Fasc. 4. fol. 2r.–v.; HHStA MEA Oberrheinische Kreisakten Fasc. 1. fol. 4r.–v.; HHStA MEA Kurrheinische Kreisakten (=KK) Fasc. 3. No. 1. Foliószám nélkül; HHStA MEA KK, Fasc. 3. No. 11. Foliószám nélküli. HHStA MEA FK, Fasc. 5. fol. 308r.; HHStA MEA FK, Fasc. 5. fol. 296r.–v.; *Mayr*, 1912–1913. 240–244. p.; HHStA MEA Militaria Fasc. 5., fol. 13r.–15v.; *Müller*, 1938. 33. p.; *Schulze*, 1978. 198. p.; *Bagi*, 2008. 251–254. p.

48 A császári és a pápai udvar Báthory Zsigmond meggyőzése érdekében is jelentős propaganda tevékenységet fejtett ki, az ifjú erdélyi fejedelem pedig szintén élt a meggyőzés eme fegyverével. *Kruppa*, 1999. passim.

49 *Nieder Korn*, 1993. 390–391. p.

50 *Behringer*, 1990. 372. p.

51 *Nieder Korn*, 1993. 391. p.

52 *Nieder Korn*, 1993. 427. p.

csupán Itáliában és nem csak a katolikus felekezethez tartozók között éreztette hatását.⁵³

Jó példa erre a francia vallásháborúk néhány katolikus vezetőjének az esete. A vervins-i béke megkötése után (1598) a francia vallásháborúban a Katolikus Liga hadvezéréként nagy katonai tapasztalatokat szerzett Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege elhagyta Bretagne-t, hogy a magyarországi hadszíntérre jöjjön harcolni. Számos harcostársa követte azért, hogy — ahogyan Fernand Braudel fogalmazott — segítsék ízekre szakítani az Oszmán Birodalom hatalmát. Hozzá kell azonban tenni, hogy a zászlók alá állt grófok, urak és városi patrícius családok ifjú tagjainak esetében a presztízs- és jövedelemnövekedés, a katonai vagy udvari karrier lehetősége, valamint a kalandvágy ugyanúgy szerepet játszott, mint a keresztes háborúk eszméinek újraéledése.⁵⁴

A császári udvar vagy a Szentszék propagandatevékenysége azonban nem állt meg a fejedelmi és főnemesi udvaroknál. A XVI–XVII. században a kortársak már a híreket, vagy a mai szóhasználattal az információkat értéknek, sőt mindenképp árucikknek tekintették, amelyeknek ismerete vagy nem ismerete államok, népek sorsát dönthetik el.⁵⁵ A késő középkorban kialakuló információéhség erre az időszakra olyan mértékben növekedett meg, hogy joggal lehet beszélni az információrobbanás koráról.⁵⁶ Ehhez azonban szükség volt Gutenberg találmányára, amely forradalmasította a korábbi információhordozókat, illetve a közvetítő közeget, amely által biztosítani lehetett a megfelelő minőségű és mennyiségű hír áramlását.⁵⁷ Új kommunikációs terek nyíltak, amelyek által nem csak a politikai és gazdasági elit egy szűk rétegéhez juthattak el a hadszínterek eseményei, hanem

---

53 Braudel, 1996. 1296. p.

54 Braudel, 1996. 889. p., 1296. p.; Niederkorn, 1993. 391. p.; Sahin-Tóth, 1999b 453–465. p.; Sahin-Tóth, 2004a 1149–1188. p.; Wieden, 1996. 96–97. p.; Liepold, 1998. 125–127. p.; Sahin-Tóth, 2004b 297–304. p.; Sahin-Tóth, 2006. 365–391. p.

55 Comenius, 1805. 187–190. p.

56 A magyar szakirodalomban Szőnyi György Endre 1984-ben megjelent könyvében használta tudatosan az „információs robbanás” kifejezést. Szőnyi, 1984. 23. p., 41–42. p.; R. Várkonyi, 1999. 12. p.; Kerekes, 2010. 9. p.

57 Josef Benzing kutatásaiból tudjuk, hogy a Német-római Birodalom területén a XVI. században 198 olyan város volt, amelyekben hosszabb vagy rövidebb ideig legalább egy könyvnyomtató műhely működött. Erdmann Weyrauch kutatásaiból pedig az derül ki, hogy 300–400 olyan német várossal lehet számolni a korban, amely komoly felvevő piacot jelentett a könyvek számára. Etényi, 2003. 15–16. p.

szegényebb városlakókhoz vagy akár a vidéken élő parasztokhoz is.⁵⁸ Az udvar pátenseiben sem mulasztotta el, hogy alattvalóinak támogatását a hadszíntér híreinek segítségével eszközölje ki. 1601. október 21-én az uralkodó fogatok kiállításáért fordult országaihoz. A pátens meg is indokolta a segítség szükségességét, hiszen leírta, hogy Székesfehérvárt és a mellette felállított keresztény tábornok 80 000 török támadja tizenkét napja, éjjel-nappal. A császári-királyi csapatok nagy szükségét szenvednek, ám az élelem szállításához nincs elegendő szekér. Így fogatokat kellene kiállítani, hogy Győrből el lehessen látni élelemmel a tábornok.⁵⁹

Még nagyobb hatással bírtak a röplapok (*Flugblätte*) és a korabeli újságok (*Neu Zeitung* és *Fugger-Zeitung*), amelyek sorra jelentek meg. Ezekben a szövegek illusztrációiként képes mellékleteket nyomtattak, amelyek közös jellemzője általában, hogy készítőik sem a művészi színvonal, sem a hitelesség tekintetében nem voltak igényesek, ám a fantázia szülte alkotásaik a kor emberének kíváncsiságát és hírigényét kielégítették. Ezek hatását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a német néphagyományban törökökkel kapcsolatos népelemek, azaz *Türkenlieder* maradtak fenn. Senol Özyürt kutatásaiból tudjuk, hogy a XVI–XVII. századi 156 ilyen típusú ének közül négy a tizenöt éves háború egy-egy eseményét örökítette meg.⁶⁰

A nyomtatott információ mellett a prágai udvar egyéb propagandalehetőséggel is rendelkezett. A tizenöt éves háború győzelmeinek ünneplésére ugyanis nagyszabású művészi alkotások jöttek létre, amelyek között megtaláljuk az érméket is. Ezek elterjedése — előállításuk és sokszorosításuk relatív egyszerűsége miatt — lényegesen nagyobb volt, mint a többi alkotásé, így a korszak propagandagépezetének fontos eszközévé váltak.⁶¹

Mint láthattuk a tizenöt éves háborúban nem a Habsburg Monarchia vagy a Német-római Birodalom állt hadban az Oszmán Birodalommal szemben,⁶² hanem a keresztény Európa. A befolyt töröksegelemek, pénzügyi támogatások, a magyarországi hadszíntérre érkező katonaság nemzetiségi sokszínűsége, a hadakozni

---

58 *Etényi*, 2003. 19. p.

59 HHStA MEA Mandate, Patente und Passbriefe in Kriegssachen Konv. 2. fol. 178r–v.

60 *Klarwill*, 1923.; *Özyürt*, 1972. 121–128. p.; *Schulze*, 1978. 21–65. p.; *Vocelka*, 1981.; *Kiss*, 1998. 77–88. p.; *Etényi*, 2001. passim.; *Szalai*, 2003. 12–24. p.; *Etényi*, 2006a, 277–290. p.; *Etényi*, 2006b. 299–308. p.; *Etényi*, 2008a, passim.; *Etényi*, 2008b. passim.

61 *Héri*, 1998. 129–138. p.

62 *R. Várkonyi*, 1975. 14. p.

vágyó önkéntesek vallásos meggyőződése, valamint a német népének között fellelhető dalok mind ezt bizonyítják.

A tizenöt éves háború hatásai a császári-királyi mezei hadsereg szervezetének fejlődésére

A tizenöt éves vagy — ahogyan a kortársak nevezték — a hosszú török háború kezdetén az Udvari Haditanács felhagyott az addigi stratégiai elképzeléseivel, amelyek többnyire a védelem megszervezésére (a végvárrendszer kiépítésére) összpontosító és csatákat kerülő defenzívára épültek.⁶³ A kézi lőfegyverek széles körű elterjedése és az erre épülő taktika kifejlesztése, a hadseregek létszámának megnövekedése, a német területeken jelentkező zsoldos túlkínálat, valamint az Oszmán Birodalom elleni küzdelemben felhalmozott mintegy hetvenéves tapasztalat lehetőséget kínált az uralkodó és az udvari kormányzervek számára, hogy egy nyílt háborúban a siker reményében vegye fel a küzdelmet.⁶⁴ Az új harcászati és hadászati szituációval természetszerűleg együtt járó új kihívásokkal is meg kellett birkóznia a központi hadvezetésnek. Mindenekelőtt ehhez meg kellett teremteni a hadakozás feltételeit. A hadsereg számára szükséges tüzérségi eszközöket, lőfegyvereket, páncélokat és egyéb hadszereket az Udvari Haditanácsnak kellett beszereznie nürnbergi, augsburgi, ulmi, innsbrucki, prágai és salzburgi fegyverkészítő műhelyekből.⁶⁵ A katonaság élelmezésének a megszervezése, valamint a betegek és sebesültek ellátása is komoly kihívásokat jelentett, ame-

---

63 Az Udvari Haditanács működéséről: *Ember*, 1946. 70–72. p.; *Regele*, 1949. A végvárrendszer kiépüléséről még: *Vanicek*, 1859.; *Rothenberg*, 1970.; *Pálffy*, 1996. 163–217. p.; *Pálffy*, 2010. 144–156. p.

64 *Kelenik*, 1990. 85–95. p.; *Kelenik*, 1991a. 80–122. p.; *Kelenik*, 1991b. 3–52. p.; *Sarusi Kiss*, 2008. 115–148. p.; *Bagi*, 2011a. 105–116., 177–190. p.

65 Egy 1601-ben készített jegyzék adatait szeretném összefoglalni. Az utóbbi iratból kiderült, hogy 4000 duplazsoldos felszerelése (20 000 forint), 300 keréklakatos szakállas puska (2400 forint), 600 kovás szakállaspuska (4200 forint), 3000 keréklakatos muskéta (12 000 forint), 8 000 kovás muskéta (22 000 forint), 2000 keréklakatos puska (7500 forint), 6000 kovás puska (10 500 forint), 500 pallos (2000 forint), 200 alabárd (1800 forint), 8000 pikarúd (3467 forint 40 krajcár), 800 pika (600 forint), 4000 mázsa lőpor (98 000 forint), 2000 mázsa ólom (6500 forint), 800 mázsa gyújtózsínór (4800 forint), 2000 mázsa réz (28 666 forint 40 krajcár), 300 mázsa ón (3000 forint) és 250 mázsa salétrom (3500 forint) beszerzésére a bécsi főhadiszertárnoki hivatal 239 134 forint 20 krajcárt számított. ÖStA KA Bestellungen (Best.) 672/1601.; *Egg*, 1961. 136–196. p.; *Pálffy*, 2010. 237–238. p.

lyek döntően befolyásolták a hadjáratok sorsát.⁶⁶ A háború folyamán az ezekkel kapcsolatban felmerült — leginkább finansziális — problémák orvoslására mind a hadakozásban jártasak, mind pénzügyi szakemberek javaslatokat tettek. Ezek szerint szükség lett volna a fegyvergyártás ellenőrzésének megszervezésére, a fegyverzet egységesítésére, az egységek központi raktárakból történő ellátására, állandóan működő sütőházak és egy raktárhálózat felállítására, valamint egy tábori ispotály életre hívására.⁶⁷ Ezek a tervek azonban a megfelelő anyagi háttér hiányában nem valósulhattak meg. Majd egy évszázadot kellett arra várni, hogy Raimondo Montecuccoli szisztematikus szervezőmunkájának köszönhetően a javaslatok valóságossá válhattak ezzel hozzájárulva a török elleni visszafoglaló háború (1683–1699) sikeréhez.⁶⁸

Az évről évre felfogadott bonyolult összetételű, soknemzetiségű,⁶⁹ különböző felségjogon felfogadott és különböző hatékonyságú elemekből álló császári-királyi hadseregeknek megfelelő vezetésre lett volna szüksége. A tizenöt éves háború időszakában a parancsnoki kar összetétele, az egyes funkciók megnevezése és feladataik meghatározása szinte évről-évre, hadjáratról-hadjáratra változott. Úgy is mondhatjuk, hogy folyamatos kísérletezés folyt. A rendszer azonban az állandó változás kényszeréből adódó nehézségekkel nem vagy csak nagyon nehezen volt képes megbirkózni. Nem egy esetben például a parancsnoki kar tagjainak hatásköreit nem választották szét egyértelműen.⁷⁰ A kényszer szülte intézkedések azzal is együtt jártak, hogy egy már létező, és több évtizedes tapasztalatok alapján kialakított végvidéki irányító apparátusnak (mint például *General Obrist-Zeugmeister*, főlélmester, főmustramester, hadi fizetőmester, *Feld Obrist-Schifmeister* és

---

66 *Bagi*, 2011a. 73–81., 95–100. p.

67 *Heischmann*, 1925. 48. p.; *Kelenik*, 1991b. 50. p.

68 *Czigány*, 2004. 111., 166. p.

69 A tizenöt éves háborúban felfogadott csapatokban a német, magyar, horvát és cseh katonák mellett angolok, skótok, lengyelek, uszkokok, svájciak, olaszok, spanyolok, franciák, vallonok és kozákok is feltűntek. *Bagi*, 2011b. 39–63. p.

70 Példaként egy 1595-ben megtörtént esetet mutatnék be. Ernő főherceg 1595. február 6-án Brüsszelből küldött levelében tudatta a császárral, hogy Karl von Mansfeld Namurból írt levelében sérelmezte, miszerint Don Giovanni de Medici és Karl burgai őrgróf elérték, hogy ők csak a főhadparancsnoknak, azaz Mátyás főhercegnek legyenek alárendelve. A leendő főhadparancsnok-helyettes követelte, hogy a főhercegen kívül senki se parancsolhasson neki, s mindenkit rendeljenek irányítása alá. A császár február 21-én kelt levelében helyt adott Mansfeld kérésének, s ezáltal megakadályozta a császári-királyi hadsereg dezintegrációját. ÖStA KA Alte Feldakten (AFA) 1595/4 /ad 3e; *Hatvani*, 1859. 77. p.; *Bagi*, 1998. 5. p.

Feldbrückmeister)⁷¹ kellett immáron egy mozgó háború, a mezei hadseregek által támasztott követelményeknek megfelelnie. A feladatok és funkciók átfedése, valamint a megosztottság semmiféleképpen nem járult hozzá egy letisztult rendszer kialakulásához. Az, hogy a tizenöt éves háborúban a császári-királyi sereg mégis a siker reményében vehette fel a küzdelmet az Oszmán Birodalom csapataival annak is köszönhető volt, hogy a hadakat a francia és a németalföldi vallásháborúkban tapasztalatokat szerzett hadvezérek vezették, úgymint Karl von Mansfeld, Giorgio Basta, Christoph Hermann von Russworm, Adolf von Schwarzenberg, Philippe-Emmanuel Mercoeur és Jean T'Serclaes de Tilly. Meg kell azonban jegyezni, hogy ekkor tűnnek fel a hadsereg parancsnoki karán belül azok a tisztségek, amelyek a későbbi, a XVII–XVIII. és XIX. századi császári-királyi haderő stábjában is fontos szerepet játszottak, bár ekkora már a tisztséghez kapcsolódó feladataik és funkciók jelentősen megváltoztak, megváltozhattak.⁷²

Még nagyobb kihívást jelentett az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara tanácsosainak számára a csapatok kiállítása. A XVI. században és a XVII. század első felében a császári-királyi haderőben harcoló kisebb-nagyobb mezei és végvári zsoldos egységek toborzására és felállítására az uralkodó, ritkábban az osztrák örökös tartományok, a Cseh Királyság vagy a birodalmi kerületek rendjei kipróbált és vállalkozó szellemű, hivatásos katonákat, úgynevezett hadivállalkozókat bíztak meg.⁷³ Az Udvari Haditanács az ezekkel a személyekkel kötött alkuk egész sora alapján fogadta szolgálatába, szerelte le, vagy, ha a szükség úgy kívánta, tartotta fegyverben csapatait. A hadivállalkozók személyes presztízsük, rátermettségük, érdekérvényesítő képességük és különböző pénzügyi visszaélések (a zsold elikkasztása, fegyvereladás vagy hamis mustra) segítségével jelentős plusz jövedelmekhez juthattak.⁷⁴ Az udvari kormányservek felismerték a felszínre ke-

---

71 *Pálffy*, 1996. 188. p. Mindig nagy problémát jelent a különböző tisztségek magyar nyelvre fordítása. Nehéz ugyanis olyan kifejezést találni, amely fedi a német szó eredeti tartalmát, visszaadja annak teljes jelentését. Így ezeknek érdemesebb megtartani az eredeti kifejezést és csak körülírni jelentésüket.

72 *Bagi*, 2011a. 59–104. p.

73 Meg kell jegyezni, hogy egész Európában a XV. és XVI. század fordulójától az uralkodók különböző hadivállalkozókat bíztak meg csapatok felállításával. A megbízott személyek gyakran más nemzet tagjai voltak: a spanyol királyok előszeretettel fogadtak fel háborúikhoz német zsoldosokat. A francia vallásháborúban a Német-római Birodalomban felfogadott katonák mindegyik küzdő fél oldalán felbukkantak, vallási hovatartozástól függetlenül. *Jász*, 1974. 32. p.; *Edelmayer*, 2002. 174–202. p., 227–264. p.

74 *Heischmann*, 1925. 200. p.; *Redlich*, 1964. 33–69. p.; *Bagi*, 2011a. 217–230. p.

rült visszasságokat, illetve a túlköltekezés forrásait, és a tizenöt éves háború fordulópontjának tekinthető 1598. évben kísérletet is tettek ezek megszüntetésére, a németalföldi mintát alapul véve.⁷⁵ A gyalogezredek felfogadásánál az új típusú kapitulációval, valamint a lovas egységek egységes felfogadására tett kísérletekkel igyekeztek egyfelől a költségeket racionalizálni és a hadivállalkozók szerepét/hatalmát csökkenteni, másfelől pedig a pénzügyi visszaéléseket visszaszorítani, megakadályozni. A kísérletek azonban ekkor sikertelenül végződtek, és az elképzelések papíron maradtak. Egyfajta ördögi kör alakult ki ugyanis, mivel akik a szakvéleményeket készítették, maguk is részesei és haszonélvezői voltak az egyéni érdekérvényesítésnek, valamint a visszaéléseknek. Sarkítva azt is mondhatnánk, minél több irat készült ebben a témában, annál inkább elharapódtak azok a problémák, amiért a szerzők tollat ragadtak.⁷⁶ A megoldást erre a problémára csak a harmincéves háború hozta meg, ekkor ugyanis az udvar a „szoldos üzlet” államosításához kezdett. Két hónappal Albrecht Wenzel Eusebius Wallenstein meggyilkolása után, 1634 áprilisában II. Ferdinánd rendeletet adott ki, miszerint a jövőben egy hadivállalkozó sem állíthat ki egy ezrednél többet.⁷⁷ Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek eredményeként az uralkodó és a felfogadással megbízottak között addig fennállt szerződéses viszonyt felváltotta a szolgálati viszony. Emellett e rendelet kifejezte az udvar törekvését, hogy a hadivállalkozóparancsnokokból valódi, császárhoz hű tiszteket formáljon, és erősítse az uralkodónak a hadsereg tisztikara feletti parancsnoki jogait, amelyek Wallenstein második főparancsnoksága alatt (1632–1634) fokról-fokra gyengültek.⁷⁸

Az udvar tovább haladt a maga számára kijelölt úton. III. Ferdinánd (1637–1657) rendelete alapján azon ezredtulajdonosoknak, akik magasabb rendfokozatuk vagy beosztási helyük miatt nem irányíthatták közvetlenül ezredüket, le kellett adniuk egységüket. Ebben az esetben az egység vezényletét alezredek vették át, akikre az ezredprivilegiumok egy részét is át lehetett ruházni. A XVII. század végére ez a helyzet teljesen elterjedté vált. Megszüntetésére I. Lipót (1657–1705) és I. József (1705–1711) császár és magyar király ezredes-ezredparancsnokokat neveztek ki, így ezt a rangot elváltasztották az ezredtulajdonosi tisztségtől. Ez utóbbi lett felelős az alakulat harcászati kiképzéséért, vezényletéért és igazgatásá-

---

75 ÖStA KA AFA 1598/4/ad2; *Heischmann*, 1925. 200. p.

76 *Bagi*, 2011a. 240–278. p.

77 *Allmayer-Beck-Lessing*, 1978. 72. p.; *Winkelbauer*, 2003. 415. p.

78 *Czigány*, 2004. 99. p.

ért.⁷⁹ Jogköre olyan széles volt, hogy az örökösödési, szabadságot és házasság engedélyezési jogtól (ez utóbbi 1769-ig) a kinevezési, előléptetési és elbocsátási jogig (1766-ig) terjedt.⁸⁰

A hadivállalkozók hatalmának megnyirbálásával egy időben létre jött az állandó császári-királyi hadsereg is. Már a XIX. század végén és a XX. század elején vita alakult ki arról, hogy tekinthetünk-e a tizenöt éves háborúra úgy, mint ennek a folyamatnak a kezdetére? Ezzel kapcsolatban Eugen Heischmann már könyve címében jelezte, hogy az általa feldolgozott XVI. századi német hadszervezetet és ezzel együtt a hosszú török háborút az osztrák (!) állandó hadsereg kiindulópontjának tekinti.⁸¹ Ezzel szemben, a XIX–XX. század fordulójának másik neves hadtörténésze, Alphons von Wrede megállapítása szerint a tizenöt éves háborút nem tekinthetjük az állandó császári hadsereg kifejlődése kezdeteként. A különböző szakvéleményekben és a birodalmi gyűlésekre készített proposíciókban csak a csapatok néhány évig, vagy a háború végéig történő szolgálatban tartására tettek javaslatot, amelyeket aztán a béke megkötése után szélnek lehetett eresztetni.⁸² Igaz, hogy Heischmann könyvéhez készített függelékben több gyalogezred és lovas egység esetében is kimutatja, hogy akár évekig is szolgálatban álltak,⁸³ ám ez nem mindig jelentett tényleges katonai tevékenységet, hiszen leginkább mustárjukra és leszerelésükre várakozással töltötték idejüket, és pénztelenségükben rabolták, fosztogatták a környéket.⁸⁴

Másrészt fontos kiemelni, hogy a javaslatok megfogalmazásánál kevésbé a stratégiai, mint inkább a pénzügyi indokok számítottak, hiszen jelentős összegeket lehetett megtakarítani a katonák fegyverben tartásával, mivel a három hónap szolgálati idő letelte után, a csökkentett zsold fejében továbbszolgálóknak nem kellett a leköszönésért, a toborzásért és a fegyverzet beszerzéséért újra pénzt kifizetni.⁸⁵

---

79 *Feldzüge*, 1876. 205. p.; *Wrede*, 1898. I. 60–61. p.; *Ujhelyi*, 1914. 43–45. p., 127–128. p.

80 *Wrede*, 1898. I. 63. p.; *Ujhelyi*, 1914. 42. p.

81 *Heischmann*, 1925. passim.

82 HHStA MEA RA Fasc. 95.a fol. 78v–81v.; ÖStA KA HKRA Prag. No. 5.; ÖStA KA AFA 1595/13/1; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601. September No. 27.; *Heischmann*, 1925. 27–42. p., 99–113. p.; *Bagi*, 2011a. 335–355. p.

83 *Heischmann*, 1925. 228–260. p.

84 *Wrede*, 1898. I. 30. p.

85 ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601. September No. 27.; *Heischmann*, 1925. 27–42. p., 99–113. p.; *Bagi*, 2011a. 335–355. p.

Az állandó császári-királyi hadsereg megteremtésére a harmincéves háború végéig kellett várni és akkor sem az uralkodói akarat, hanem a pénzügyi kényszer vezetett oda, hogy a vesztfáliai békét követően 9 lovas- vagy vértés, 1 dragoños- és 9 gyalogezredet az Udvari Haditanács a szolgálatában tartson.⁸⁶

A békeidőszakban is zsoldban tartott mezei császári ezredekéről a döntés 1649 júniusában született meg, amikor 4000 lovas és 10 000 gyalogos továbbszolgálatát határozták el. Egy esztendővel később a császári főereg még mindig 30 000 főből állt. Miután pedig a feloszlatakor szükséges zsold kifizetésére az udvar nem rendelkezett elegendő pénzzel, továbbszolgálással kellett a helyzetet megoldani. Így 1650 szeptemberében még 14 500 gyalogos és körülbelül 10 000 lovas szolgált tovább. Végül az Észak–Rajna–Vesztfália birodalmi kerületben állomásozott császári csapatokat, mintegy 9000 katonát elbocsátottak a szolgálatból, és 5000 főre csökkentették a lovasság létszámát. Két külpolitikai esemény miatt azonban az Udvari Haditanács már 1656-ban újabb ezredek fegyverbe állításába kezdett.

A tizenöt éves háború időszaka megteremtette annak a lehetőségét, hogy a XVIII. század második felére kialakuljon az egységes, állandó és az uralkodóhoz hű hadsereg. A mind a hadak irányítása, mind a csapatok felfogadása terén ekkor megszerzett és felhalmozott tapasztalatokat a későbbiekben nagy haszonnal alkalmazták ki az udvari kormányzatszervek. Gondoljunk csak arra, hogy a tizenöt éves háború idején a gyalogság felfogadására megszerkesztett új típusú irat, a kapituláció alapján állították fel egy évszázad múlva is a gyalogos- és lovasezredeket, vagy a központi fegyver- és élelemellátásra, valamint a tábori egészségügy megszervezésére. Ez a háború az első „kísérleti terület” volt tehát, amelynek nagy ívű terveit lassan, de folyamatosan (elhúzva több mint egy évszázadra) valósították meg a gyakorlatban. Oly sok egyéb tényező mellett ennek a lassú hadügyi fejlődésnek köszönhetően a Habsburg Monarchia sikeresen visszafoglalta az Oszmán Birodalomtól a Magyar Királyság területeit, és egészen 1918-ig Európa és a világ meghatározó katonai és politikai tényezője maradt.

---

86 Wrede, 1898. I. 13. p.; Hummelberger, 1963. 46–48. p.; Czirány, 2004. 99. p.; Zachar, 2004. 104. p.

A tizenöt éves háború hatásai a Magyar Királyságra A népesség és a településhálózat viszonyainak változásai és hatásai

A két előző fejezetben áttekintettem a tizenöt éves háborúnak mindazon hatásait, amelyeket Európára és a Habsburg Monarchiára gyakorolt akkor és a későbbiekben. Természetesen nem maradhat el annak elemzése sem, hogy a hadszíntérré vált Magyar Királyság további sorsát hogyan befolyásolta az Oszmán Birodalommal szemben vívott küzdelem. A háború hatásai két nagy csoportba oszthatóak: egyrészt a politikaiakra, másrészt a népesség összetételre és a településhálózat átalakulására vonatkozóak. Jelen munkában a második téma bemutatását tartom fontosabbnak, mivel az elsöre vonatkozóan az utóbbi időben számos munka napvilágot látott.⁸⁷

Szakály Ferenc az 1988-ban megjelent cikkében úgy fogalmazott, hogy minden egyes hadjáratnak és a végvidék mentén folyó állandó háborúskodásnak sok ember esett áldozatául, ám az eredeti magyarországi népesség katasztrófája a tizenöt éves háború idején következett be.⁸⁸ A motorizált hadseregek megjelenéséig a hadjáratok a folyóvölgyekhez kötődött, hiszen a csapatok ellátását és mozgását vízen és a mellette futó természetes útvonalakon lehetett csak biztosítani.⁸⁹ Így nem meglepő, hogy mind a császári-királyi, mind pedig az oszmán seregek a tizenöt éves háborúban hadműveleteiket igyekeztek a Duna, Dráva vagy a Tisza mentén véghezvinni.⁹⁰ Ez tehát azt jelentette, hogy nemzetiségüktől függetlenül a magyar hadszíntérré érkezett hadseregek leginkább ezen vidékeket pusztították az évről évre megismétlődött hadjáratok alkalmával. A felvonulási terület kiélését két okra lehet visszavezetni. Egyrészt az elmaradt zsold miatt a katonák

---

87 A rendek és az uralkodó közötti hatalmi egyensúly eltolódásáról, a kétkamarás törvényhozás megszületéséről, a II. Rudolf és Mátyás főherceg között kirobbant viszályról és a Bocskai-felkelés értékeléséről és az azt követő belpolitikai helyzetről lásd: *Bérenger–Kecskeméti*, 2008. 49–59. p.; *Nagy G.*, 2008. 79–109. p.; *Óze*, 2008a. 205–226. p., *Óze*, 2008b. 235–242. p.; *Pálffy*, 2008a. 187–203. p.; *Pálffy*, 2008b. 227–233. p.; *Pálffy*, 2008c. 311–354. p.; *Papp*, 2008. 807–849. p.; *Pálffy*, 2009a. 185–196. p.; *Pálffy*, 2009b. 12–22. p.; *Pálffy*, 2009c. 5–70. p.; *Teszelszky*, 2009. 83–214. p.; *Pálffy*, 2010. 351–406. p.

88 *Szakály*, 1988. 39. p.

89 *Keegan*, 1993. 299–315. p., *Kehne*, 2004. 115–153. p.

90 A nagy folyamok elhagyásával fellépő megoldhatatlan utánpótlási gondokról panaszkodott Zacharias Geizkofler is az 1597. évi hadjáratról készült jelentésében, 1598. januárjában. *Müller*, 1901. 235. p. Az oszmán hadsereg számára pedig Várad 1598. évi ostroma idején az ostromszerek eljuttatása okozott komoly problémát hajózható folyamok hiányában. *Tóth*, 2000. 293–297. p.

csak a lakosság fosztogatásából voltak képesek fenntartani magukat. Másrészt a hadműveletek idején történt tatár, magyar vagy kozák portyák stratégiai célt is szolgáltak, hiszen lehetetlenné tették ezáltal azt, hogy a környék falvaiból és mezővárosaiból ellássák az ellenséget élelmiszerrel.⁹¹

A lakosság számára azonban a különböző nemzetiségű csapatok magyarországi teletetése még jelentősebb károkkal járt. A vallonokat általában magyar területeken helyezték el, megkímélendő az örökös tartományokat. Ellátásukkal a nyugat-magyarországi vármegyéket (Vas, Zala és Sopron), városait és falvait bízták meg. Fizetlenségük miatt azonban gyakran a kvártélyuk környékéről maguk „szerezték be” a létfenntartásukhoz szükséges javakat.⁹²

A Felső-Magyarországon beszállásolt katonaság szintén nagy terheket rótt a lakosságra. Ezért fordultak az itteni rendek 1603. április 30-án kérelemmel az uralkodóhoz, amelyben igen érzékletesen írják le, hogyan élőködtek a katonák a helybelieken. Panaszuk szerint a legnagyobb kárt a Pezzen ezred okozta, amelynek felfogadottjai minden udvarban és kastélyban, mind a nemeseknek, mind az egyháziaknak, mind a világiaknak portáján élőködtek, raboltak és fosztogattak, és számtalan marhát leölték. A szüzekkel, és jó hírű nőkkel erőszakoskodtak, gyilkoltak és más rémisztő dolgokat követtek el, hogy nem csoda, hogy a föld bűneiktől meg nem nyílt, és el nem nyelte őket.⁹³

A tatárok magyarországi telettetései is igen súlyos következményekkel jártak, hiszen az oszmán hadvezetéstől azt a feladatot kapták, hogy portyáikkal megfelelő mennyiségű élelmiszert biztosítsanak a maguk és a hódoltság végvárak katonái számára. Tehát fosztogatásaik stratégiai célt szolgáltak és nem csupán „barbár szenvedélyük” kiélését kell benne látni.⁹⁴

Még mielőtt azonban azt hihetnénk, hogy ilyen és ehhez hasonló gaztettekre csak a fizetetlen külföldi zsoldosok és a tatárok voltak csak képesek, szeretném feleleveníteni Zacharias Geizkofler 1599 augusztusában, Mátyás főhercegnek készített feljegyzésének egy részletét. Ebből kiderült, hogy Felső-Magyarországon a fizetetlen huszárok és a hajdúk egy része a falvakban garázdálkodott, és egészen

---

91 ÖStA KA AFA 1600/12/7; *Ivanics*, 1994. 161–162. p.; *Bagi*, 2010. 64. p.; *Bagi*, 2011. passim.

92 *Sahin-Tóth*, 2004a. 1156–1177. p.; A vallon katonaság ellátásáról: *Bilkei-Turbuly*, 1989. 632. c., 640. c., 656. c., 665. c.; *Turbuly*, 2002. 231. c., 243. c., 244. c., 295. c.; *Tóth P.*, 1989. 509. c., 517. c., 539. c., 633. c., 641. c.; *Tóth P.*, 1992. 761. c., 768. c., 771. c., 936. c. ÖStA KA AFA 1599/8/12.

93 ÖStA HKA HF Hoffinanz Ungarn RN 77. fol. 699r–712v.

94 *Szakály*, 1988. 39. p.; *Ivanics*, 1994. 161–166. p.; *Kelenik*, 2000. 127. p.

felprédálta a vidéket.⁹⁵ Két évvel később a lőcsei krónikában azt jegyezték fel, hogy a város alá érkezett öt zászló szabad hajdú milyen nagy kárt okozott: feltörték a borospincéket, a pénzt perselyestől vitték el.⁹⁶

A tizenöt éves háború időszakában mind a hadjáratok, mind pedig a teletetések leginkább a magyarlakta területeket érintették és sújtották. A középkori Magyar Királyságban az össznépesség 75–80%-át kitevő magyar ajkú lakosság ugyanis lényegében egy tömbben, az ország középső sík- és dombvidékein élt, de a hegyvidéki keleti és északi peremvidékekre is csak a folyóvölgyekbe és dombhátságok vonalában hatolt be. A ruténokat, szlovákokat és románokat ezzel a hegyekbe szorította a magyarság. Rovásukra egyedül az Oszmán Birodalom előrenyomulása miatt egyre inkább északra és nyugatra menekülő, sőt erőszakosan betelepített rácok (szerbek, vlachok és bosnyákok) tudtak teret nyerni a királyság déli vármegyeiben, sőt szórvényaik egészen Csongrád vármegyéig eljutottak.⁹⁷ A klasszikus várháborúk időszakát ugyan a magyar népesség és településhálózat nagyobb károsodás nélkül átvészelte és képes volt regenerálódásra, ám az 1593-tól kezdődően az ország hadszínterré vált és az évről évre ismétlődő csapásoknak már képtelen volt ellenállni. Egyszer vagy többször minden hódoltsági közösség menekülni kényszerült, kétharmaduk az Oszmán Birodalom uralmának hátralévő nyolcvan esztendejében nem is népesült be többet.⁹⁸ Helyükre pedig rácok folyamatosan érkeztek Ószerbia és Bosznia terméketlen területeiről. Ezt a török hatóságok is támogatták, ugyanúgy ahogyan a Magyar Királyság területére is telepítettek be közülük a Hódoltságból.⁹⁹ Nicolaus Gablmann 1594. szeptember 30-i emlékiratában már azt javasolta, hogy a Buda és Belgrád közötti területet végigdúlva az itt élő rác lakosságot telepítsék át a Magyar Királyság területére.¹⁰⁰ Ez a gyakorlatban is megvalósult, hiszen a tizenöt éves háború időszakában a Győr, Komárom és Esztergom környéki rácság komoly utánpótlást kapott. Számukat Pálffy Miklós a Baranya, Tolna és Fejér vármegyékbe letelepült és többségbe ke-

---

95 Zacharias Geizkofler feljegyzése Mátyás főhercegnek, 1599. augusztus. ÖStA KA AFA 1599/8/12.

96 Lőcsei krónika, 1988. 118–119. p.

97 Szakály, 1988. 44–45. p.; Szakály, 1991. 11–18. p.; A Körös-Tisza-Maros-köz, 1996. 91–92. p., 214–215. p.; Blazovich, 2002. 80., 112. p.

98 Szakály, 1988. 41. p.; Pálffy, 2000. 172–173. p.; Hegyi, 1995. 124–125. p.

99 Szakály, 1988. 45. p.

100 Thallóczy, 1896. 618–619. p.

rült¹⁰¹ rácok — nem egyszer erőszakos — áttelepítésével növelte. Jelentős részük Esztergom 1605. évi eleste után is Komárom és Érsekújvár környékén maradt, illetve oda húzódtott. A Győrben élők száma ugyanakkor megszorodott köszönhetően annak, hogy 1606 és 1610 között Temesvári Száva kapitány vezetésével újabb csoportjaik érkeztek ide.¹⁰² Így azt lehet mondani, hogy a tizenöt éves háború időszakában a rácok etnikai határa már a Marostól északra elterülő vidékek felé tolódott, szórványosan pedig a Dunántúl északi részén is feltűntek.¹⁰³

A hosszú török háború pusztításainak következtében a szlovák etnikum hátrvonala dél felé mozdult el. A török és a magyar földesurak telepítéseinek következtében a XVII. század első felében az elpusztult magyarlakta észak-alföldi területeket fokozatosan kezdték benépesíteni, de néhány szórványuktól eltekintve jelentős részük ekkor még elmagyarosodott. Az erdélyi románság úgyszintén a tizenöt éves háború következtében a hadjáratok által leginkább sújtott folyóvölgyek vidékére költözhetett, köszönhetően annak, hogy ezek a zömében magyar ajkú vidékek elnéptelenedtek.¹⁰⁴

Az évről évre ismétlődő hadjáratok, portyák, rablások áldozatává vált, vagyont és családját veszített nemesség és jobbágyság tömegesen állt a szabadhadjúk közé. Az erdőkbe menekültek, kóborlók és magukat fosztogatásból fenntartók üldözésére és kiirtására a magyar rendi gyűlés 1595 és 1604 között többször is határozatot hozott.¹⁰⁵ Lecsendesítésükre Bocskai István 1605. december 12-én a magyar történelem legnagyobb kollektív nemesítését hajtotta végre. Ennek során ekkor tízezer, majd a következő év szeptemberében újabb ezer hajdút telepített le Dorogon, Bősziroményben, Szoboszlón, Nánáson, Hadházon, Polgáron, valamint

101 *Szakály*, 1991. 22–25. p.

102 *Jedlicska*, 1897. 592–593. p.; *Takáts*, 1903. 533–534. p.; *Pálffy*, 2000. 176–177. p.; *Pálffy*, 2004. 395–396. p.; *Bagi*, 2010. 64–65. p. 1596-ban a rácok betelepítésével párhuzamosan a horvát-szlavón végvidékre néhány ezer vlach család települt be. ÖStA HKRA Prag No. 3.

103 A rácok a XVI. század végére a Hódoltság talapzatát alkották. Benépesítették a Bánságot, a Dél-Alföldet egészen a Maros vonaláig, valamint a Dél-Dunántúlt is. *Szakály*, 1991. 20–24. p.; *Pálffy*, 2000. 173–178. p.; *Dávid*, 2005. 47–49. p.; *Káldy-Nagy*, 2008.; *Varga*, 2009, passim.

104 *Szakály*, 1988. 45–46. p.; *Pálffy*, 2000. 187–188. p.

105 A magyar rendi gyűlés szabadhadjúk elleni végzései: 1595/31., 1595/32., 1596/23., 1597/23., 1598/29., 1599/3., 1601/27., 1602/19., 1603/11., 1604/12. *CJH*, 1899. 757. p., 790. p., 819–821. p., 845. p., 907. p., 923. p., 937. p., 949. p. Rhédey Ferenc megbüntetésének ügye: 1599/37. *CJH*, 1899. 869–871. p.; *Kelenik*, 2000. 127. p.

Vámospércsen és környékükön.¹⁰⁶ Emellett Bihar és Szabolcs vármegyékben jelentős számú egyéni nemesítést adott ki. 1613. április 1-jén II. Mátyás király megerősítette a hajdúvárosok kiváltságait, és a felső-magyarországi főkapitány alá rendelve a Magyar Király speciális részévé váltak. A Hódoltság megszűnése után sem kerültek földesúri joghatóság alá, hanem külön közigazgatási egységet (Hajdúkerületek) hoztak létre a számukra.¹⁰⁷

Összegzés

A tizenöt éves háború folyamán a keresztény Európa csapott össze az Oszmán Birodalommal. A megszavazott töröksegélyek, „önkéntes” katonai és pénzügyi támogatások nélkül nem vehette volna fel sikerrel a küzdelmet a Habsburg Monarchia az oszmán előretöréssel szemben. Ezek megszerzésében mind a prágai udvar, mind pedig a Szentszék kiaknázta a propagandában rejlő összes lehetőséget.

Az egymást követő hadjáratokból álló háború hozzájárult ahhoz, hogy az Udvari Haditanács hatalmas mennyiségű tapasztalatot és tudást gyűjtsön össze a mezői hadviselésről és annak megszervezéséről. Ezeknek köszönhetően Habsburg Monarchia a XVII. és XVIII. század folyamán létrehozta egységes, császárhű és állandó hadseregét, valamint azt a kor színvonalának megfelelő katonai adminisztrációt, amely lehetővé tette, hogy sikerrel vívja meg háborúit.

A tizenöt éves háború jelentős hatást gyakorolt a magyar nemzet további történetére is, hiszen a hadjáratokkal és telettetésekkel együtt járó fosztogatások és pusztítások súlyos károkat okoztak a magyar népességnek és településhálózatnak, amely ezt a csapást már nem volt képes kiheverni. Mindezek alapján joggal állíthatjuk, hogy a XVI–XVII. század fordulójának nagy oszmán-keresztény összecsapása olyan jelentőségű esemény, amely mind Európa, mind Magyarország későbbi történetére és jelenére is komoly befolyást gyakorolt.

---

106 Ugyanekkor a Habsburg udvar is azt tervezte, hogy az uszkokókat és vlachokat áttelepíti a Tiszántúlra. *Pálffy*, 2000. 180–181. p.

107 *Pálffy*, 2010. 400–401. p.

Felhasznált irodalom

- A Körös-Tisza-Maros-köz 1996   A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban. Szerk.: Blazovich László. Szeged, 1996.
- Acsády*, 1897   *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. In: A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. V. kötet. Budapest, 1897.
- Allmayer-Beck-Lessing*, 1978   *Allmayer-Beck, Johann Christoph-Lessing, Erich*: Die kaiserlichen Kriegsvölker. Von Maximilian I. bis Prinz Eugen, 1479–1718. München, 1978.
- Andretta*, 1994   *Andretta, Stefano*: Clemente VIII e la Republica di S. Marco: conflittualità e tatticismi. In: Das Papstum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605. Hrsg.: Georg Lutz. Tübingen, 1994. 77–98. p. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom. Band 66.)
- Antonitsch*, 1975   *Antonitsch, Evelyn*: Die Wehrmaßnahmen der innerösterreichischen Länder im dreizehnjährigen Türkenkrieg 1593–1606. Diss. Graz, 1975.
- Aulinger*, 1980   *Rosemarie Aulinger*: Das Bild des Reichstages im 16. Jahrhundert. Göttingen, 1980. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Schrift 18.)
- Bagi*, 1998   *Bagi Zoltán*: Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében. Szeged, 1998. (Documenta Historica 37.)
- Bagi*, 2001   *Bagi Zoltán*: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. In: Hadtörténelmi Közlemények 113. (2001) 2–3. sz. 391–444. p.

- Bagi, 2005* *Bagi Zoltán: A Német-római Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatai a 16–17. század fordulóján. Különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és a császári-királyi haderő szervezetére a tizenöt éves háború időszakában. Doktori disszertáció. Budapest, 2005.*
- Bagi, 2007* *Bagi Zoltán: „... egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig. A töröksegély kérdése és az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés. In: Századok 141. (2007) 6. sz. 1455–1481. p.*
- Bagi, 2008* *Bagi Zoltán: A birodalmi kerületek és a tizenöt éves háború. In: Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátvás. Eger, 2008. 247–261. p. (Studia Agriensia 27.)*
- Bagi, 2010* *Bagi Zoltán: Császári-királyi hadi-berendezkedési terv 1595-ből. In: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv 2010. Szerk.: Csombor Erzsébet. Esztergom, 2010. 53–78. p.*
- Bagi, 2011a* *Bagi Zoltán: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.*
- Bagi, 2011b* *Bagi Zoltán: Világok harca. A császári-királyi hadsereg szervezete és nemzetiségi összetétele a tizenöt éves háború időszakában. In: Keletkutatás (2011 őszi) 39–64. p.*
- Banfi, 1939–1940* *Banfi, Florio: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. In: Hadtörténelmi Közlemények 40. (1939) 1–33. p., 213–228. p.; 41. (1940) 143–156. p.*
- Bartl, 1969* *Bartl, Peter: „Marciare verso Constantinopoli” — zur Türkenpolitik Klemen’s VIII. Saec 1969. 44–56. p.*

- Bartl*, 1994   *Bartl, Peter*: Der Türkenkrieg: Ein zentrales Thema der Hauptinstruktionen und der Politik Clemens' VIII. In: Das Papstum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605. Hrsg.: Georg Lutz. Tübingen, 1994. 67–71. p. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom. Band 66.)
- Behringer*, 1990   *Behringer, Wolfgang*: Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom- és mentalitástörténeti okai. Dél-Németország példája. In: Ethnographia 101. (1990) 3–4. sz. 363–383. p.
- Bilkei–Turbuly*, 1989   *Bilkei Irén–Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének regesztái 1555–1711. I. rész. Zalaegerszeg, 1989.
- Blazovich*, 2002   *Blazovich László*: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002.
- Borromeo*, 1994   *Borromeo, Agostino*: Istruzioni generali e corrispondenza ordinaria dei nunzi: obbiettivi prioritari e risultati concreti della politica spagnola di Clemente VIII. In: Das Papstum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605. Hrsg.: Georg Lutz. Tübingen, 1994. 119–204. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom. Band 66.)
- Braudel*, 1996   *Braudel, Fernand*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Budapest, 1996.
- CJH*, 1899   *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. 2. kötet. Budapest, 1899.
- Comenius*, 1805   *Comenius, Johann Amos*: Világ labirintusa és szív paraditsoma. Ford.: Rimány István. Pozsony, 1805.

- Czigány, 2004* *Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700. Budapest, 2004.*
- Dávid, 2005* *Dávid Géza: Pasák és bégek uralma alatt. Budapest, 2005.*
- Edelmayer, 2002* *Edelmayer, Freidrich: Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich. München, 2002.*
- Egg, 1961* *Egg, Erich: Der Tiroler Geschützguß 1400–1600. Innsbruck, 1961. (Tiroler Wissenschaftsstudien. Schriftenreihe der Jubiläumsstiftung der Kammeer der gewerblichen Wirtschaft für Tirol. Band. 9.)*
- Ember, 1946* *Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946.*
- Etényi, 2001* *G. Etényi Nóra: Hírek és számok a magyarországi hadellátásról a 16–17. század nyomtatványaiában. In: Végvár és ellátás. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 2001. 85–107. p. (Studia Agriensia 22.)*
- Etényi, 2003* *G. Etényi Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború híre a 17. századi német újságokban. Budapest 2003.*
- Etényi, 2006a* *G. Etényi Nóra: Magyar végvári katonák a tizenöt éves háború nürnbergi újsághíreiben. In: Magyarország védelme. Európa védelme. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, 2006. 277–290. p. (Studia Agriensia 24.)*
- Etényi, 2006b* *G. Etényi Nóra: A zsitvatoroki béke a korabeli propagandában. In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Szerk.: Papp Klára és Jeney-Tóth Erzsébet. Debrecen, 2006. 299–308. p.*

- Etényi, 2008a*   *G. Etényi Nóra*: A „Türkenlied” reneszánsza. A magyar vonatkozású német népelemek típusai és életszerűsége. In: Tudomány és hagyományérvés. Végvár és kultúra a 16. században. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, 2008. 69–90. p. (Studia Agriensia 26.)
- Etényi, 2008b*   *G. Etényi Nóra*: Végvári karrierok nemzetközi híre. In: Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, 2008. 61–82. p. (Studia Agriensia 27.)
- Feldzüge, 1876   Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Akten und anderen autentischen Quellen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archivs. I. Band. Wien, 1876.
- Finkel, 1992*   *Finkel, Caroline*: French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600. In: Bulletin of the School of Oriental and African Studies 55. (1992) 3. 451–471. p.
- Fodor, 2001*   *Fodor Pál*: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest, 2001. 399–401. p.
- Fraknoi, 1903*   *Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi összeköttetései a Szentszékkal. III. kötet. A Mohácsi vészről Magyarországnak a török járom alóli fölszabadításáig. 1526–1689. Budapest, 1903.
- Hartmann, 1997*   *Hartmann, Peter Claus*: Der Bayerische Reichskreis (1500 bis 1803). Strukturen, Geschichte und Bedeutung im Rahmen der Kreisverfassung und der allgemeinen institutionellen Entwicklung des Heiligen Römischen Reiches. Berlin 1997 (Schriften zur Verfassungsgeschichte 52.)

- Hatvani*, 1859 *Harvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608) Pest, 1859.
- Hegy*, 1995 *Hegy Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995.
- Heischmann*, 1925 *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Héri*, 1998 *Héri Veronika*: A 15 éves háború győzelmes csatáinak emlékére kibocsájtott érmek. In: Tata a tizenötéves háborúban. Annales Tataiensis I. Szerk.: Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyüszli László. Tata, 1998. 129–138. p.
- Horn*, 2002 *Horn Ildikó*: Báthory András. Budapest, 2002.
- Hummelberger*, 1963 *Hummelberger, Walter*: Der dreissigjährige Krieg und die Entstehung des kaiserlichen Heeres. In: Unser Heer. 300 Jahre österreichisches Soldatentums in Krieg und Friede. Wien, München–Zürich, 1963. 7–49. p.
- Ivanics*, 1994 *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.
- Ivanics*, 2005 *Ivanics Mária*: Kozák segédcsoportok Habsburg-szolgálatban (1593–1606). In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Bp. 2005. 291–296. p.
- Jaitner*, 1984 *Jaitner, Klaus*: Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. Für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1606. Band 1–2. Tübingen, 1984.
- Jász*, 1974 *Jász Dezső*: Hugenották. Budapest, 1974.

- Jedlicska, 1897* *Jedlicska Pál*: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnék életrajza és korához 1552–1600. Eger 1897.
- Káldy-Nagy, 2008* *Káldy-Nagy Gyula*: A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai. Szeged, 2008.
- Keegan, 1993* *Keegan, John*: A History of Warfare. London, 1993.
- Kehne, 2004* *Kehne, Peter*: Zur Logistik des römischen Heeres von der mittleren Republik bis zum Ende der hohen Kaiserzeit (241 v. Chr. – 235 n. Chr.): Forschungen und Tendenzen. In: Militärgeschichtliche Zeitschrift 63. (2004) Hefte 1. 115–153. p.
- Kelenik, 1990* *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990) 1. sz. 85–95. p.
- Kelenik, 1991a* *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. In: Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 3. sz. 80–122. p.
- Kelenik, 1991b* *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. In: Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 4. sz. 3–52. p.
- Kelenik, 2000* *Kelenik József*: A hajdúk. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk: Rác Árpád. Bp. 2000. 126–132. p.
- Kenyeres, 2009* *Kenyeres István*: Mibe került a tizenöt éves háború? In: Auxilium Historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő

- Bertényi Iván tiszteletére. Szerk.: Körmendi Tamás és Thoroczkay Gábor. Budapest, 2009. 163–174. p.
- Kerekes*, 2010   *Kerekes Dóra*: Diplomataék és kémek Konstantinápolyban. Budapest, 2010. (Múltidéző zsebkönyvtár)
- Kiss*, 1998   *Kiss Vendel*: Tata ostromának képi ábrázolásai. In: Tata a tizenöt éves háborúban. Annales Tataienses I. Szerk. Fatuska János–Fülöp Éva Mária–ifj. Gyüszi László. Tata, 1998. 77–87. p.
- Klarwill*, 1923   *Klarwill, Victor*: Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus aus den Jahren 1568–1605. Wien, 1923.
- Koller*, 1990   *Koller, Leopold*: Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1990.
- Kruppa*, 1999   *Kruppa Tamás*: Legitimáció és propaganda Báthory Zsigmond udvarában. Doktori disszertáció. Szeged, 1999.
- Kruppa*, 2002   *Kruppa Tamás*: Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601–1602. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján. In: Hadtörténelmi Közlemények 115. (2002) 2. sz. 281–310. p.
- Lanzinner*, 1993   *Lanzinner, Maximilian*: Friedenssicherung und politische einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576). Göttingen, 1993.
- Liepold*, 1998   *Liepold, Antonio*: Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, 1998. (Europäische Hochschulschriften. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Band 767.)

- Loebl*, 1914   *Loebl, Alfred*: Der slesier Friedrich von Kreckwitz als Kaiserlicher Gesandter bei der hohen Pforte. In: Vereins für die Geschichte Schlesiens 18. (1914) 160–173. p.
- Lócsei krónika, 1988   Szepességi avagy lócsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár. Magyar Hírmondó s. Budapest, 1988.
- Mayr*, 1912–1913   *Mayr, Karl Jozef*: Die Türkenpolitik Erzbischof Wolf Dietrichs von Salzburg. In: Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 52–53. (1912–1913)
- Müller*, 1901   *Müller, Johannes*: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg 28. (1901) 155–262. p.
- Müller*, 1938   *Müller, Johannes*: Zacharias Geizkofler 1560–1617. Wien, 1938.
- Nieder Korn*, 1993   *Nieder Korn, Jan Paul*: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- Nieder Korn*, 1996   *Nieder Korn, Jan Paul*: Die Verhandlungen über den Beitritt Polens zu einer antiosmanischen Liga in den Jahren 1595 bis 1597. In: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCXCV. Prace Historyczne, Zeszyt 121. Studia Austro-Polonica 5. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Krakow, 1996. 81–95. p.
- Ortelius*, 2002   *Ortelius, Hyeronimus Augustinus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002.

- Özyürt*, 1972 *Özyürt, Senol*: Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung von 16. bis zum 20. Jahrhundert. München, 1972.
- Őze*, 2008a *Őze Sándor*: Kétséges kétségek? Magyar romantika és Bocskai István? In: Tanulmányok Bocskai Istvánról. Szerk.: Horváth Zita. Miskolc, 2008. 205–226. p. (Publicationes universitatis Miskolciensis — Sectio Philosophica, Tomus XIII. — Fasciculus 2.)
- Őze*, 2008b *Őze Sándor*: A fogalmi tisztázatlanság és a szemléleti kizárólagosság buktatói. Viszontválasz Pálffy Gézának. In: Tanulmányok Bocskai Istvánról. Szerk.: Horváth Zita. Miskolc, 2008. 235–242. p. (Publicationes universitatis Miskolciensis — Sectio Philosophica, Tomus XIII. — Fasciculus 2.)
- Pálffy*, 1996 *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: Történelmi Szemle 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. p.
- Pálffy*, 2000 *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Pannonica Kiadó, 2000.
- Pálffy*, 2003 *Pálffy Géza*: A másfél évszázadnyi török uralom mérlege. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Budapest, 2003. 73–87. p.
- Pálffy*, 2004 *Pálffy Géza*: Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI–XVII. században. In.: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Budapest, 2004. 387–401. p.
- Pálffy*, 2008a *Pálffy Géza*: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalmá? In: Tanulmányok Bocskai Istvánról. Szerk.: Horváth Zita. Miskolc, 2008. 187–203. p. (Publicationes

universitatis Miskolciensis — Sectio Philosophica, Tomus XIII. — Fasciculus 2.)

- Pálffy*, 2008b *Pálffy Géza*: A szelektív forráshasználat és a 19–20. századi függetlenségi szemlélet visszavetítésének veszélyei: válasz Öze Sándornak. In: Tanulmányok Bocskai Istvánról. Szerk.: Horváth Zita. Miskolc, 2008. 227–233. p. (Publicationes universitatis Miskolciensis — Sectio Philosophica, Tomus XIII. — Fasciculus 2.)
- Pálffy*, 2009a *Pálffy Géza*: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? In: Magyar Tudomány 170. (2009): 2. (sz.) 185–196. p.
- Pálffy*, 2009b *Pálffy Géza*: Függetlenségi harc volt-e Bocskai mozgalma? Bocskai István, az oszmán-törökök és a magyar királysági rendek sokrétű kapcsolatrendszeréről. In: Korunk III. folyam 20. (2009): 3. (sz.) 12–22. p.
- Pálffy*, 2009c *Pálffy Géza*: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). In: Századok füzetek, 3. Szerk.: Pál Lajos. Budapest, 2009. 5–70. p.
- Pálffy*, 2010 *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010.
- Papp–Hadnagy*, 2003 *Papp Sándor–Hadnagy Szabolcs*: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. In: Aetas 18. (2003) 2. sz. 118–152. p.
- Papp*, 2008 *Papp Sándor*: Homonnai-Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. In: Századok 142. (2008) 4. sz. 807–849. p.

- Rauscher, 2003*   *Rauscher, Peter*: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfe von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkriegs“ (1548–1593). In: Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert. Herausgegeben: Friedrich Edelmayer, Maximilian Lanzinner und Peter Rauscher. München, 2003. 45–83. p.
- Redlich, 1964*   *Redlich, Fritz*: The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History. Wiesbaden, 1964.
- Regele, 1949*   *Regele, Oskar*: Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848. Wien 1949.
- Rothenberg, 1970*   *Rothenberg, Gunther Erich*: Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522–1881. Wien, 1970.
- Sahin-Tóth, 1996*   *Sahin-Tóth Péter*: La France et les Français face a la „longue guerre” de Hongrie (1591–1606). I–II. kötet. Budapest-Tours, 1996 (Doktori disszertáció).
- Sahin-Tóth, 1999a*   *Sahin-Tóth Péter*: A vallon-francia katonaság sajátos szerepe a hadviselő felek közötti kapcsolatokban a tizenöt éves háború idején. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 1999. 227–243. p. (Studia Agriensia 20.)
- Sahin-Tóth, 1999b*   *Sahin-Tóth Péter*: A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600) In: A középkor szeretete. Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: Klaniczay Gábor és Nagy Balázs. Budapest, 1999. 453–465. p.

- Sahin-Tóth, 2004a*   *Sahin-Tóth Péter*: Lotaringia és a tizenöt éves háború. In: Századok 138. (2004) 5. sz. 1149–1188. p.
- Sahin-Tóth, 2004b*   *Sahin-Tóth Péter*: Egy lotaringiai nemes a „hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppard. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. Budapest, 2004. 297–304. p. (Monumenta Historica Budapestiensia XIV.)
- Sahin-Tóth, 2006*   *Sahin-Tóth Péter*: Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban. Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon. In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz. Budapest, 2006. 365–391. p.
- Sarusi Kiss, 2008*   *Sarusi Kiss Béla*: Német katonák a 16. századi magyar végvárakban. A végvárakban állomásozó német katonák származási helye, motivációik. In: Hagymány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végvárak körében. Szerk.: Berecz Mátyás és Petercsák Tivadar. Eger, 2008. 115–148. p. (Studia Agriensia 27.)
- Schulze, 1978*   *Schulze, Winfried*: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer auseren Bedrohung. München, 1978.
- Springer, 1980*   *Springer, Elisabeth*: Kaiser Rudolf II., Papst Clemens VIII. und die Bosnischen Christen. Taten und Untaten. Des Cavaliere Francesco Antonio Bartucci in Kaiserlichen Diensten in den Jahren 1594 bis 1602. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (1980) 77–109. p.
- Szakály, 1988*   *Szakály Ferenc*: Mi veszett Mohács után? a magyarországi török uralom mérlege. In: Valóság 31. (1988) 3. sz. 39–51. p.

- Szakály*, 1991 *Szakály Ferenc*: Szerbek Magyarországon — szerbek és magyar történelemben (Vázlat) In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 11–50. p.
- Szalai*, 2003 *Szalai Béla*: A 15 éves háború ábrázolásai a frankfurti vásári tudósításokban. In: Magyar várak, városok, fálvak metszeteken 1515–1800. I. kötet. A mai Magyarország. Kiegészítések I. Szerk.: Szalai Béla. Budapest, 2003. 12–24. p.
- Szőnyi*, 1984 *Szőnyi György Endre*: Új föld, új ég. Budapest, 1984.
- Takáts*, 1903 *Takáts Sándor*: Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén. In: Századok 37. (1903) 531–536. p.
- Teszelszky*, 2009 *Teszelszky Kees*: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Szerk. Czibere Mária. Budapest, 2009. (Historia Pro Futuro sorozat)
- Thallóczy*, 1896 *Thallóczy Lajos*: Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. In: Történelmi Tár (1896) 577–645. p.
- Tóth P.*, 1989 *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely, 1989.
- Tóth P.*, 1992 *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641. Szombathely, 1992. (Vas megyei levéltári füzetek 5.)
- Tóth*, 1985 *Tóth Sándor László*: A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. In: Hadtörténelmi Közlemények 32. (1985) 4. sz. 761–785. p.
- Tóth*, 2000 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.

- Turbuly*, 2002   *Turbuly Éva*: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1595–1608. II. rész. Sopron, 2002.
- Tusor*, 2000   *Tusor Péter*: A barokk pápaság. Budapest, 2000.
- Ujhelyi*, 1914   *Ujhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780). Budapest, 1914.
- Vaniček*, 1859   *Vanicek, Franz*: Einiges über die topischen Verhältnisse der k. k. Militär-Grenze. Wien, 1859.
- Varga*, 2009   *Varga Szabolcs*: Irem kertje. Pécs története a hódoltság korában. 1526–1686. Pécs, 2009.
- R. Várkonyi*, 1975   *R. Várkonyi Ágnes*: Török világ és magyar külpolitika. Budapest, 1975.
- R. Várkonyi*, 1999   *R. Várkonyi Ágnes*: A tájékoztatás hatalma. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 1999. 9–33. p. (Studia Agriensia 20.)
- Várkonyi*, 2000   *Várkonyi Gábor*: A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában (Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból, 1593–1597). In: Aetas 15. (2000) 4. sz. 106–123. p.
- Várkonyi*, 2003   *Várkonyi Gábor*: Angol békeközvetítés és a lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593–1598). Aetas 18. (2003) 2. sz. 44–61. p.
- Vocelka*, 1981   *Vocelka, Karl*: Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612). Wien, 1981.

- Wieden*, 1996   *Wieden, Brage Bei der*: Niederdeutsche Söldner vor dem Dreißigjährigen Krieg: Geistige und mentale Grenzen eines sozialen Raums. In: Krieg und Fried. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Hrsg.: Bernhard R. Kroener–Ralf Pröve. Paderborn–München–Wien–Zürich 1996. 85–108. p.
- Winkelbauer*, 2003   *Winkelbauer, Thomas*: Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Teil 1. Wien, 2003.
- Wölfinger*, 1994   *Wölfinger Ildikó*: Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyarországi háborút illetően. Szeged, 1994. (Documenta Historica 15.)
- Wrede*, 1898   *Wrede, Alphons von*: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. I. Band. Wien, 1898.
- Zachar*, 2004   *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Budapest, 2004.

TUSOR PÉTER

CARLO CARAFA PÁPAI NUNCIUS ELSŐ RELÁCIÓJA A BÉCSI UDVARRÓL¹

Forrásközlésem sajátos nézőpontból járul hozzá egy divatos kutatási irányhoz, a magyarok és a császári udvar, a kora újkori magyar udvari kultúra tematikájához.² Ez a nézőpont a harmincéves háború kezdeti időszaka egyik legismertebb diplomatajájé, Carlo Carafa nunciúsé, és a bécsi udvar egészére nyújt sajátos rálátást.

Carafa, aki 1621–1628 között képviselte a Szentszékét II. Ferdinánd (1619–1637) mellett,³ már 1621. április 21-én kiállított Hauptinstruktionjában feladatul kapta, hogy megérkezése után átfogó jelentést készítsen a császári udvarról.⁴ A római Kúriában vélhetően így igyekeztek kontrollálni, kiegészíteni az elődjének zárójelentésében foglaltakat. Az eljárás nem szokatlan a pápai diplomácia gyakorlatában, bár azt egyelőre nem tudjuk biztosan állítani, hogy rendszeres lett volna. Mindenesetre Carafa kései utóda, Gaspare Mattei nunciatúrája elején ugyancsak készített átfogó jellegű jelentéseket a pápai Államtitkárság számára, például Magyarország, illetve ezen belül külön Erdély vallási, politikai viszonyairól.⁵

-
- 1 Az MTA ‘Lendület’ Egyháztörténeti Kutatócsoport keretében végzett kutatásaimat az MTA és az OTKA NN 82 307 sz. nemzetközi együttműködési projektje támogatja.
  - 2 Az örvendetesen bővülő irodalomból lásd: *Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2002. 307–332. p. Egy mintaszerű esettanulmány: *Fazekas István: Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveire*. In: *Studia Caroliensia*. 2006/1. 73–85. p. A vizsgálatok keretét adó nemzetközi udvar kutatás két friss, grandiózus eredménye: *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*. Hg. von Katrin Keller–Alessandro Catalano. Wien, 2010. és *J. Martínez Millán–R. González Cuerva (coords.): La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio I–III*. (Colección „La Corte en Europa“ Temas 5.) Madrid, 2011.
  - 3 Pályájára további irodalommal: *Georg Lutz: Carafa, Carlo*. *Dizionario biografico degli Italiani* XIX. Roma, 1976. 509ss (*ad vocem*).
  - 4 *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenthöfen 1621–1623*. 640. p. Klaus Jaitner (Hg.). In: *Instructiones pontificum Romanorum*. No. 6. 602–642. p. Tübingen, 1997.
  - 5 Vö. *Tusor Péter: Due relazioni di Gaspare Mattei nunzio apostolico a Vienna dello stato «delle cose» e di religione nel regno d’Ungheria (1639)*. In: *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae XI (Studi e testi 423)*. Città del Vaticano, 2004. 671–690. p.

Carafa ezzel az „Anfangsrelation”-nal – melynek kiadása jelen közlemény tárgya és célja – 1621. október 3-án készült el. A „Relazione dello stato presente della corte dell’imperatore” címet viselő terjedelmes dokumentum tehát pár hónap tapasztalatait, a nuncius kezdeti megfigyeléseit tartalmazza. Ez az eredetijében a Biblioteca Vaticana Apostolicában található forrás természetesen sokkal jelentősebb annál, mintsem hogy teljesen elkerülte volna a történelemtudomány figyelmét. Mindössze azonban Carafa 1628. évi hírneves Finalrelationjának (Relazione dello stato presente di Germania) egyik előzményeként történik rá hivatkozás úgy a régebbi,⁶ mint az újabb szakirodalomban.⁷ Utóbbi jelentésből a nuncius bőven merített a latinul, *Commentaria de Germania sacra restaurata* címmel publikált könyvében.⁸

A kurrens kutatás forrásunk jelentőségét leginkább abban látja, hogy bizonyítja: a nuncius küldetése kezdetétől rögzítette megfigyeléseit, elképesztően részletes és terjedelmes 1628-as jelentése tehát egy nyolcéves, tudatos munka eredménye, és mindössze csak megemlíti, hogy az 1621. évi adatok 1628-ra már sok tekintetben elavultak.⁹ Valóban, a szöveg adatai, hossza, felépítése, jellege, keletkezésének körülményei, magától értetődően időhatárai stb., egyszóval történeti forrásjellege, -értéke jelentősen eltér a császári udvarnak az 1628-as Finalrelation II. fejezetében foglalt leírásától. Tulajdonképpen tehát két eltérő pillanatfelvételtől beszélhetünk, ahol mind az állandóság, mind a változás kimutatásának komoly információértéke lehet. Utóbbiak száma nem csekély. Számos pozícióban más személyt találunk 1621-ben, mint 1628-ban, a két felvételt igencsak más

---

6 *Joseph G. Müller*: Carlo Carafa. Vescovo d’Aversa. Relazione dello stato dell’Imperio e della Germania fatta dopo il ritorno della sua Nuntiatura appresso l’Imperatore 1628. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 23 (1860). 101–450. p. *Anton Pieper*: Die Relationen des Nuntius Carafa über die Zeit seiner Wiener Nuntiatur (1621–1628). *Historisches Jahrbuch* 2. (1881). 388–415. p. Pieper a 409–410. oldalakon (n. III) forrásunkból egy rövid töredéket is hoz a bevezető sorokból (a fol. 77v tetejéig: ‘*che alla giornata succedono*’). Közlése nem az eredetiről történik.

7 *Guido Braun*: Kaiserhof, Kaiser und Reich in der „Relazione” des Nuntius Carlo Carafa (1628). 85–86, különösen 54. jz. In: *Kaiserhof – Papstthof* (16.–18. Jahrhundert). (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12.; Hg. v. Richard Bösel–Grete Klingenstein–Alexander Koller), Roma, 2006. 77–104. p., Braun e munkája tulajdonképpen Pieper közleményének hasznos *update*-ja.

8 Aversa 1630, Köln 1639, Frankfurt 1641, Wien 1748 és 1769.

9 *Braun*, im. 86. p.

aktualitások árnyalják színesítik hét év távolságából.¹⁰ Megváltozott továbbá az udvari élet színtere is: 1621-ben a császár Bethlen Gábor támadása miatt beszo-
rult Bécs falai mögé, 1628-ban már Prága is megjelenik az udvari mindennapok
helyszínéeként. Uralkodása elején Ferdinánd özvegy, gyermekei távol élnek tőle
Grácban, ekkor egy „szingli” uralkodó képe jelenik meg. Az évtized végén már
teljesen más a helyzet: saját udvartartást kapó új császárné, új leszármazottak
születése hoz változást. Nem elhanyagolható mozzanat, hogy 1621-ben a nuncius
még az Itáliából frissen érkezett diplomata, főpap szemével szemléli a dolgokat,
csodálkozik rá jelenségekre. Később ez már kevésbé érződik.

Az 1621-ben keletkezett „Anfangsrelation” – melyre először még 1997–1998-
ban, a lelőhelyül szolgáló Barberini-gyűjtemény szisztematikus átkutatása során
figyeltem fel a vatikáni könyvtárban – önnáló forrásként kezelése és teljes szöve-
gének publikálása tehát egyáltalán nem tűnik indokolatlannak. Ezt erősíti korabeli
receptiója is. A dokumentum információit ugyanis nemcsak az Államtitkárságon
belül, hanem másolatban szélesebb körben is hasznosíthatták.¹¹

*

Nem tartom feladatommak a két forrás részletes összehasonlító elemzését. Úgy
vélem, hogy a bécsi udvar nemzetközi¹² és hazai kutatása számos egyéb alkalmat
fog rá találni arra, hogy kihasználja a Carafa nuncius által nyújtott eddigi kép¹³
erőteljesebb dinamizálásban rejlő lehetőségeket.

A forrásban megjelenő magyar vonatkozások kapcsán ugyanakkor nem mu-
laszthatom el kiemelni, hogy a pápai diplomácia tudósítása egy mennyire kü-
lönleges helyzetről számol be. A nuncius közlése szerint a Bethlen elől Bécsbe

---

10 Maga Carafa egy levelében is azzal indokolja 1628. évi jelentésének létjogosultságát, hogy a korábban küldött beszámolóiban szereplő adatok jelentősen megváltoztak: „...si devono mutare alcune cose, altre agigungere, altre levare, essendo variato il stato di esso in molti particolari...”. Levele Francesco Barberinihez, Prága, 1628. március 15. Közölve: Pieper; im. 407–408. p. Megjegyzendő, hogy alkotása messze túlmutat a szokásos diplomáciai zárójelentések dimenzióin.

11 Biblioteca Corsiniana, ms. 677, fol. 108r–121v. (*Scritture varie appartenenti a storia e politica*). Vö. Braun, im. illetve Pieper im. 409. p. is.

12 A 2. jegyzetben idézett szemléltető irodalom mellett lásd: Projekt „Patronage- und Klientelsysteme am Wiener Hof der Frühen Neuzeit”. Erre és a publikált kontrollforrásokra (a Carafa-jelentés számos szereplőjének további adataival) stb.: <http://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof.htm>. (2012. szeptember 20.)

13 Legfrissebb ismertetése, elemzése németül: Braun, im. 90–103. p.

menekült magyar püspökök Pázmány Péter esztergomi érsek vezetésével¹⁴ az udvari élet aktív résztvevői voltak. A korban szépszámú ünnepnapokon az udvari ceremóniák egyik központi helyszínéül szolgáló császári kápolna szertartásain teljesítettek szolgálatot, úgy a miséken, mint a vesperásokon. Például ők vitték az uralkodó előtt az üdvözlő békecsókra szolgáló kiskeresztet és a füstölőt, és végezetül ők adták az ünnepi áldást. Utóbbi kapcsán Carafa nehezményezte, hogy jelenlétében ehhez nem kérték – a szokásos szertartásos főhajtás kíséretében – öneki, mint a pápa képviselőjének engedélyét, aminek érdekében lépéseket is tett.

A bécsi udvar átmenetileg erőteljesebben kidomborodó magyar királyi jellegét növelte, hogy emellett a főpapok, Pázmány Péter, Balásffy Tamás, Dallos Miklós, Telegdy János, Pyber János, Almásy Pál rendszeresen részt vettek a különféle udvari tanácsok ülésein, amennyiben ezeken magyar ügyek is előkerültek. A nuncius jól informáltságuk mellett ezt annak tulajdonította, hogy a püspököknek szavazati joga volt a magyar rendi országgyűléseken. Itt azonban nem erről volt szó. A főpapok mint a magyar királyi tanács (Consilium Hungaricum) tagjai tartottak ezen esetekben közös ülést az adott udvari tanáccsal, esetenként magával a Titkos Tanáccsal is. Ezen alkalmak némelyikéről jegyzőkönyvek is fennmaradtak.¹⁵ A Magyar Tanács létezéséről — amely üléseit rendszerint nem az udvarban, hanem Magyarországon tartotta, illetve a tagok sokszor csak írásban adtak opiniót/votumot — 1628-as jelentésében a nuncius már említést tesz.

A kötelező kritikai reflexió a pápai diplomata egy másik, idekapcsolódó tudósítása kapcsán sem megkerülhető. A kijelentés, miszerint a Bécsben tartózkodó magyar főpapoknak „nincs helyük Ófelsége tanácsaiban” téves, pontosabban még hiányos ismeretekről árulkodik. A II. Ferdinánd magyar királlyá választásától, pontosabban az általa történt megkoronázása utánól titkos tanácsosi címet viselő¹⁶ Pázmány titkos tanácsbeli részvételéről ugyanis maradt ránk jegyzőkönyv. Igaz, 1620 márciusából, tehát még jóval Carafa Bécsbe érkezése előttről. A jórészt, de nem kizárólag magyar ügyekkel foglalkozó ülésen Pázmány éppen annak Seifried Christoph Breunernek a társaságában vett részt, akiről a nuncius azt írja forrásunkban, hogy bár nem tartozik a kvázi „állandó kormányt” alkotó,

---

14 Vö. bécsi megélhetésük biztosítására beadott kérvényüket, 1620. november 6. Hanuy Ferenc (kiad.), Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II. Bp., 1910–1911. I. 230–231. p. (n. 139), illetve uo. n. 137. 226. p.

15 *Fraknoi (Frankl) Vilmos*: Pázmány Péter és kora I–III. Pest, 1868–1872. I–II., helyenként; *Márk László*: A királyi tanács átalakulása és története Mohács után. In: Századok 51 (1917) 472–493. és 577–602. p.

16 Vö. Hanuy: im. I, 158–159. p. (n. 99) és 172–177. p. (n. 110).

az üléseken mindig hat titkos tanácsos közé, alkalmanként azonban hívatják a tanácsba. Pázmány — akinek egyházkormányzati működését egyébként a nuncius már ekkor kiemelkedőnek tartja — titkos tanácsossága tehát az ő, illetve a prágai kormányzó Karl von Liechtensteinnek, vagy Adalbert Popel von Lobkowitznak a forrásunkban ismertetett mintájára értelmezendő, és a jelentés információi ezzel a ténnyel feltétlenül kiegészítendők.¹⁷

Az a roppant érdekes közlés viszont, miszerint az Udvari Kamara evangélikus alelnökének — akinek Luther Márton téziseivel kapcsolatban időközben kétségei támadtak — áttérítésére az egész császári székhelyen az odamenekült magyar püspök egyikét, Balásffy Tamás pécsi püspököt tartották leginkább alkalmasnak, és őt bízták meg azzal, hogy bizonyítsa be a befolyásos tisztviselőnek Luther tévedéseit, aligha szorul bármiféle kiegészítésre.

Forrásközlés

Bécs, 1621. október 23.

Carlo Carafa Ludovico Ludovisi bíborshoz

1. Az Államtitkárság, Ascanio Gesualdo konstantinápolyi pátriárkától, Rómába visszatérő elődjétől ugyan bőséges információkat nyerhet a császári udvarról, a nuncius mégis engedelmeskedik a kapott utasításnak, miszerint állomáshelye elfoglalása után átfogó jelentést kell készítenie az ott tapasztaltakról. Beszámolójában szó lesz Németország helyzetéről, az újabban történt változásokról, az udvarról, az uralkodóról és főembereiről, szokásaikról, a hadi helyzetről stb.

2. Az udvar székhelye, Bécs városa viszonylag jól megerősített falakkal és bástyákkal, több török támadást is kivédett már. Ám mint Matthias Thurn gróf minapi betörése megmutatta, az uralkodó palotájánál megerősítésre szorult. A város lakossága 120000 fő, ennek csupán ötöde katolikus, a többi lutheránus és kálvinista, akik ellenségesek a császárral szemben. Támogatták Thurn támadását, ám a Lipót főherceg által küldött felmentő lovasság véget vetett a válságos helyzetnek.

---

17 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Miscellanea, Fasc. 431c, Konv. B., fol. 216–217. Az állandó tagok közül az uralkodón kívül *in Secreto Consilio* csupán Meggau és Ulm kancellár vett részt az ülésen. – Aligha hihetjük, hogy ezek a részvételek afféle „szakértői” jellegű bekapcsolódás lett volna a Titkos Tanács munkájába, hanem – a funkció jellegéből fakadóan – tanácsosi *opiniót* és *vetumot* kértek ilyenkor a nem állandó tagoktól.

A városban 80 katolikus templom található, jó állapotban vannak, kiváltképpen az egyik szerzeté, ahol nagyobb ünnepeken 1000 fő vesz részt az istentiszteleten. A város falain kívül 20000 fő lakik, egy makacs eretnek prédikátor működik köztük. A császár számára jelenleg ez a legbiztosabb város, lévén örökös tartományai központja. Őrzését pápai pénzből tartott 200 lovas és 400 gyalogos is segíti.

3. Az uralkodó kinézete, egészségi állapota, étkezési szokásai. Ferdinánd megtartva ősei szokását, a kérvényeket mindig személyesen veszi át alattvalóitól audienciákon, a kápolnába jövet-menet, ezeket a kamarások viszik utána, és külön titkár feladata kezelésük. Bár a császár sokat foglalkozik a kérvények elintézésével, a válasziratok kiállítása némi kívánnivalót hagy maga után.

4. Ferdinánd kedvenc időtöltése a vadászat, puskával. Most a magyarok portyái miatt csak a Práterbe tud kimenni. Az elejtett vadakat, főként szarvasokat és vaddisznókat követségek vagy szerzetesközösségek asztalára küldi. Biztonságára ilyenkor 500 lovas ügyel Bernhardin von Herberstein vezérletével.

5. A császárnak 60 zenészből álló zenekara van, élükön Giovanni Prioli áll. Minden szombat este zenélnek az udvari kápolnában a vesperáson, vasár- és ünnepnapokon pedig kétszer is. A sokszor 2-3 óráig tartó alkalmakon Ferdinánd mindig jelen van. Az ünnepnapokon az uralkodó nyilvánosan étkezik, bár nem császári pompával, ilyenkor is szól a zene, kivéve gyász idején, mint legutoljára Albert főherceg halálakor. A mélyen vallásos császár reggelente csendes mise hallgatásával kezdi a napot, melyet valamelyik káplánja, vagy egy szerzetes (leginkább kapucinus vagy jezsuita) végez. Ha nincs ünnepi mise, újabb csendes misén vesz részt, ezt mindig feleségéért mondatja. Ünnepeken mise előtt német prédikációt hallgat egy jezsuitától (a követek és más olaszok pedig olasz nyelvűt a Szent Dorottya-templomban). Ünnepi vesperás előtt kápolnájában újabb, olasz nyelvű prédikációt mond neki a konventuális Cesare Nardi ansariai püspöktől, aki Ulrich von Eggenberg bizalmasaként 10 éve szolgál prédikatori hivatalában.

6. A császár a fennmaradó időt tanácsuléseken tölti. A legcsekélyebb ügyben sem hoz határozatot titkos tanácsosai nélkül. Lelkiismeretét érintő ügyekben ugyanígy meghallgatja gyóntatója és más jezsuiták véleményét. Utóbbiak itt is kiválóan tevékenykednek iskoláikkal, prédikációikkal, kongregációikkal és szemináriumokkal a vallás érdekében, kiváltva ezzel más egyháziak és főként a protestánsok irigységét.

7–8. A 31 éves, erős testalkatú Károly főherceg életmódja hasonlít bátyjához, szintén sokat vadászik. Az egyházi rend tagja (bár világias öltözetet hord), számos gazdag javadalom birtokosa, csupán két püspökségéből (Breslau és Brixen) mintegy 120 000 forint jövedelmet húz. Miksa főherceg halála óta ő a Német

Lovagrend nagymestere, e tisztség bevételei most nem érik el a 100 000 forintot, övé viszont számos kommanda adományozásának joga.

9–10. Az uralkodó másik fivére a 34 éves Lipót főherceg. Őt Tirol kormányzójaként igyekeznek az udvartól elszigetelni, mivel kompromittálta magát a Mátyás és Rudolf között folyó viszályban. Szintén egyházi személy, Strassburg és Passau püspöke, utóbbiként békeidőben 150 000 forint jövedelmet élvezne. Katonaként is fekete egyházi öltözetet hord.

11. A császárnak elhunyt feleségétől hat gyermeke született, közülük négy van életben, Grazban laknak. A trónörökös elsőszülött Ferdinánd 13 éves, gyöngye testalkatú, ám élénk szellemű. Lipót 7 éves és erős testalkatú. Mária Anna és Cecília Renáta 11 és 10 évesek.

12. Az uralkodó hatalmas és fényes palotája ellenére visszafogott életvitelt folytat, eltérően dinasztija más tagjaitól. Császári hatalmát két dolog fejezi ki. Ha kocsival megy a városba, bármilyen rendű-rangú gróf és báró gyalog köteles kísérni. A trónteremben és előszobáiban mindenki fedetlen fővel tartózkodik, amit az erre nem kötelezett követek is betartanak, amikor a főbb miniszterekkel tárgyalnak.

13–15. A fenti szabályok vonatkoznak az udvartartás többi tagjára is, mely némileg megcsappant, mivel sokan vagy a lázadókkal tartanak, vagy azok tönkretették őket. Mások vidéken szolgálnak. Az udvar magját az aranykulcsos kamarások alkotják. Közéjük tartoznak a titkos tanácsosok is. Sokan címzetesek, mások heti váltásban tényleges szolgálatot látnak el az étkezéseknél, az uralkodó öltözködésénél. A havi 40 forintnyi fizetésüket ritkán kapják meg. A kamarások száma az utóbbi időben megnövekedett, a császár ezzel a kitüntetéssel kárpótolja a háború elől udvarában menekült híveit. Számuk mintegy 200, a németek, csehek és magyarok között néhány olaszt is találni. Irányítójuk a főkamarás, Johann Khisel, stájer lovas, Eggenberg rokona, és már a gráci udvarban is szolgált. Régebben lutheránus volt — egy fivére most is az —, de már régóta katolikus, olasz módra öltözködik, viselkedik. Ha vidékre megy, Johann von Paar helyettesíti.

16. A kamarások és segédkamerások (aiutanti di camera) mellett 18 apród található mindenféle nemzetből. Bruno von Mansfeld főlovászmester felügyel rájuk. Ő visel gondot a mintegy 150 hátaslóra és a 100 fogatolt lóra.

17. A császárt 50-50 fős pikás és alabárdos egység őrzi, mindenhová követik, a pikások lóháton, vidékre emellett puskával felszerelt 50 lovas is elkíséri. Ha az udvari kápolnába megy, vagy a város más templomába, akkor muskétások veszik körül. A testőrség parancsnoka a 30 éves Julius von Mörsperg, Eggenberg veje, olasz műveltségű, Firenzében és Mantovában követségben is járt.

18–20. A háború miatt sokan menekültek Bécsbe. Így a magyarok közül Pázmány Péter esztergomi érsek, a nyitrai, pécsi, boszniai és váci püspök. Ha magyar ügyek adódnak, mindnyájukat meghívják a tanácsülésekre. A főbb ünnepeken ők mondják a misét a császári palota kápolnájában.

21. Csehországból is sok főúr menekült az udvarba, közülük a legtekintélyesebb Zdenko Adalbert Popel von Lobkowitz, az ország kancellárja, buzgó katolikus, járatos az olasz és spanyol ügyekben, a spanyol párthoz húz, minap vehette át Johann Georg von Hohenzollernnel és Eggenberggel az uralkodó magánkápolnájában az aranygyapjas rendet. Bár nincs rendes helye a Titkos Tanácsban, a cseh kérdések tárgyalásán megjelenhet, és sokat adnak a véleményére.

22. Az udvari hierarchia élén Eggenberg báró főkamrás áll, őt a főudvarmester követi, Bernardin von Herbernstein. Neki saját bírósága van, az udvar tagjai, az udvarral kapcsolatban álló kereskedők, a külhoni fejedelmek ügyvivői dolgaiban illetékes. Ítéleteitől az Udvari Tanácshoz lehet fellebbezni.

23. Fontos szereplői az udvari életnek a fejedelmek követei. Amikor az uralkodó először fogadja őket, három hatlovas udvari hintóval érkeznek. A szokása szerint asztala mellett álló Ferdinánd két lépést lép az új követ felé, végül kikíséri. A többi audiencián már nem mozdul el asztala mellől.

24. A követek közül az első helyet Spanyolország birtokolja, aki most Íñigo Vélez de Guevara, Conde de Oñate, jelenleg Piemontban tartózkodik. Hatalmas tekintélyű, minden fontosabb döntésre befolyása van, jelentősebb határozat nem születik tudta nélkül. A császár lépéseket tett Madridban, nehogy elhelyezzék.

25. Franciaországot csak rezidens képviseli, aki igyekszik követi rangra szert tenni, de sem az udvari kápolnába nem engedik be az uralkodó a többi követ jelenlétében, sem más előjogokat nem biztosítanak neki. Csak kevés ügy akad, amit képviselnie kell.

26. A velencei követ Giovanni Gritti, korábban Madridban szolgált, az államát övező általános gyanakvás miatt óvatos magatartást tanúsít. A spanyol követtel vitája támadt megszólítása miatt (magának is az excellenciás címet követelte a méltóságos helyett), ezért a császár sem a kápolnabeli szertartásokra, sem audienciára nem engedi egy ideje. Válaszul a köztársaság feleslegesnek tartja követ tartását az udvarban, és rezidensként Marco Antonio Patavino követségi titkárt jelölte ki, Gritti pedig Rómába vagy Konstantinápolyba fog távozni.

27. Savoyát másfél éve Carretti márkai képviseli, nincs sok teendője, egyenrangúnak tekinti magát a velencei követtel. Az udvari kápolnát nem látogatja, hogy elkerülje a precedencia vitát Firenze küldöttével.

28. A firenzei követ Giovanni Altoviti, fiatal, de tapasztalt férfi, a két udvar között fennálló dinasztikus házassági kapcsolat miatt kiemelt megbecsültségnek örvend.

29. Mantova és Modena kevesebb költséggel járó rezidenseket tart, miként Genova és a német fejedelemségek is.

30. A kormányzás jellegét tekintve abszolutista jellegű, mivel azonban a miniszterek, különösen a titkos tanácsosok minden ügybe belefolyanak, inkább lehet sokak kormányzásáról beszélni, mintsem egyetlenegy személyéről. Négy fő tanács szerepe meghatározó.

31. Az Udvari Tanácsot I. Ferdinánd alapította, mindig követi az udvart, feladata az igazságszolgáltatás. Tagjai grófok, bárók, lovagok és jogtudósok. Jelenlegi létszáma 14: 1 gróf, 3 báró, 6 lovag és 4 doktor. A Tanács tekintélye megkövetelné, hogy elnöke egy herceg legyen, ám ennek hiányában egy gróft vagy bárót választanak meg. A jelenlegi elnök Johann von Hohenzollern, helyettese pedig Peter von Stralendorf, akit becsülnek tudása miatt, és az uralkodó bizalmát is bírja, amint azt ő maga közölte titkon a nunciussal. Ez a tanács tárgyal minden olyan polgári és büntető ügyet, ami az államot és a császári méltóságot illeti, továbbá a birodalmi hercegségek, grófságok és baronátusok örökösödési ügyeit. Az ítéletek, határozatok végső formába öntése a kancellár, az alkancellár, illetve három titkár feladata.

32. Az Egyházi Tanács feladata az uralkodói adományozás alá eső egyházi javadalmak felügyelete, és betöltésükre alkalmas személyek kiválasztása. Új kinevezés esetén leltárt készített a javakról, hogy megakadályozza az esetleges elidegenítéseket. Hatásköre csupán Ausztriára terjed ki, más tartományokban mindez a városi magisztrátusok joga. Korábban Ausztriában is így volt, épp azért hozták létre a tanácsot, hogy megszüntessék e téren a jórészt protestáns magisztrátusok befolyását. Bár a tanács tagjai katolikusok, adódnak problémák, lévén, hogy gyakran túllépi hatáskörüket, illetve mivel sorukba hivatalvárlás révén is be lehet kerülni. A nuncius lépéseket tett a tanács működési hatékonyságának növelésére.

33. A Haditanácshoz tartozik az összes hadi ügy, akár támadás, akár védekezés viszonylatában, az uralkodó várainak és az utánpótlásnak a dolgai. Tagjai bárók és lovagok, külföldiek is. Az olaszok közül a nuncius közbenjárására nemrég került be Carlo Spinelli. Elnöke Johann von Stadion, Bécs kormányzója, a Német Lovagrend lovagja, jó katolikus, véleményére Ferdinánd sokat ad. Alelnöke Rambaldo Collalto, fiatal kora óta császári szolgálatban áll, a velenceiek minden javától megfosztották, és szinte már németnek tekinthető. A császár legjobb hadvezérei közé tartozik. Tagja még Hans Mollard, akit V. Sixtus pápa címzetes

kamarassággal tüntette ki. A Haditanács az uralkodó előtt tartja üléseit, amelyeken így a titkos tanácsosok szintén részt vesznek és szavaznak.

34. Az összes tanács közül legfontosabb a Titkos Tanács (Államtanács), ami látszólag nagyszámú, hiszen az uralkodó többeknek, Seifried Breunernek, Karl von Liechtensetinnek és másoknak is titkos tanácsosi címet adományozott, ám ezek csak akkor léphetnek be a tanácsba, ha hívják őket. Az üléseket rendszeresen a következők látogatják: Eggenberg, Leonhard Meggau, Hohenzollern, Maximilian von Trauttmansdorf, Gudanker von Liechtenstein.

35. A Titkos Tanács igazgatója, azaz elnöke a stájer Eggenberg báró, buzgó katolikus, régebben protestáns volt. 50 éves, köszvény miatt gyakran az ágyat nyomja, ilyenkor Ferdinánd felkeresi őt és a tanácsot az ágya mellett tartják. Járatos a római és madridi udvar ügyeiben, a háború dolgaiban, Flandriában is szolgált katonaként. Pártfogolja az olaszokat. Tekintélye hatalmas, ami kiváltotta a főhercegek irigységét, emiatt egy időre visszavonult birtokaira. Semmilyen döntés nem születik egyetértése nélkül, ha távol van, fontos ügyben futár megy hozzá. Nemrég loretoi zarándoklat címén útra kelt, minden bizonnyal a császár újabb házassága érdekében. Befolyását növelik fontos pozíciókba helyezett vői: Mersper és Leonardo Carlo Harrach. Khisel főkamara is a rokona. A bárók közül egyedül neki jár ki az excellenciás cím, és nemrég megkapta az aranygyapjas rendet.

36. Eggenberg után a legbefolyásosabb titkos tanácsos Karl von Harrach, távollétében ő helyettesíti. Udvarias, olaszbarát, katolikus főúr, korban előrehaladott. Házás gyermekeitől számos unokája van. Szereti a vidám társalgásokat, katonaként bármelyik fiatallal állja a versenyt.

37. Meggau gróf szintén jó katolikus, korábban II. Mátyás főkamara volt, igazi udvaronc.

38. Hohenzollern igen előkelő származású, családjából származik a brandenburgi választófejedelem. Nagyon elkötelezett a katolikus vallás és az Apostoli Szék irányában, ha alkalom adódik, ez tetteiben is megmutatkozik. A bajor fejedelem bizalmasa, a spanyoloktól szintén megkapta az aranygyapjút.

39. Trauttmansdorf báró a legfiatalabb a titkos tanácsosok között, de művelt és jól eligazodik a világ dolgaiban. Klesl bíboros embereként került az udvarba. Korábban eretnek volt, most jó katolikus. Lelkialkata melankolikus, nem kedveli a külföldieket, kiváltképpen az olaszokat. Az elmúlt években követségben járt Rómában, ami a biztató kezdetek után nem lett igazán sikeres, és ezt sokszor panaszkodva említi. Neki tudható be, hogy V. Pál pontifikátusának megítélése nem túl kedvező az udvarban. A jelenlegi pápával viszont messzemenően elégedettek, hiszen kellően segíti a császárt a háborúban.

40. *Gudanker Liechtenstein az Udvari Kamara elnöke volt, ám nemrég lemondott e hasznos és megbecsült tiszttségéről, túlságosan fáradságosnak találhatta. Jó katolikus, melankolikus természetű, igen lassú a családi és hivatali ügyek intézésében, melyeknek egyforma figyelmet szentel, szépen előrehaladt a családi vagyon gyarapításában. Neki a gazdasághoz van jó érzéke, fivérének, a hercegnek az uralkodáshoz, másik testvérének, Maximilian von Liechtensteinnek pedig a katonáskodáshoz.*

41. *A Titkos Tanácsban — miként a többi tanácsban is — jelen van a kancellár, Hans Ulm, jó és értékes ember, akivel a nuncius még nem találkozott, mert állandóan távol van. Helyettese Peter von Stralendorf, az Udvari Tanács alelnöke. Mivel a Titkos Tanácsban nemcsak a birodalom, hanem az uralkodó többi országának ügyei is előkerülnek, így azok is, amelyek Itáliát érintik, utóbbiak tárgyalásakor a trieszti Verda doktor szintén részt vesz az üléseken. Ő igen jó katolikus és kiemelkedő tudású. Alacsony sorból emelkedett ki, mostanra messzire jutott a császári kegy elnyerésében. Eggenberg kreatúrája. Az olasz ügyek kettejüktől függenek, ezért a Szentszék érdekeit szem előtt tartva a nuncius messzemenően igyekszik jó kapcsolatot ápolni a vele.*

42. *Régebben a Titkos Tanácsban megjelentek a főhercegek is, ha éppen az udvarban tartózkodtak. Most ez nincs így, feltételezhetően a miniszterek ügyködése következtében, amit Károly főherceg panaszkodva szóvá tett a nunciusnak.*

43. *A Titkos Tanács kompetenciakörét nehéz meghatározni. Hiába hívják Államtanácsnak is, nemcsak a főbb ügyekkel foglalkozik, hanem minden olyannal, ami — legyen bármilyen természetű — az uralkodó elé kerül. Nincsen olyan tanácsülés, akár hadi, akár más, amelyen Ferdinánd titkos tanácsosai nélkül venne részt, vagyis minden e tanácsosoktól függ. A Titkos Tanács minden hétköznap ülésezik, szerda kivételével.*

44. *A Titkos Tanácsban nagy befolyással bírnak a spanyolok, nemcsak azért, mert az uralkodó parancsára mindent közölnek a spanyol követtel, amiről tárgyalnak, hanem mert a spanyolok nagy súlyt fektetnek arra, hogy jó kapcsolatokat ápoljanak a tanács tagjaival.*

45. *A spanyolok mellett Szászországnak van még bizonyos befolyása a Titkos Tanácsban. A nunciusnak Károly főherceg mesélte, hogy amikor követségben járt a szász választónál és nem akarta megmutatni titkos követutasítását, a választó végül felmutatta, hogy neki is megvan a titkos utasítás másolata. I. János György esetleges katolizálása hatalmas távlatokat nyitna a birodalomban a katolicizmus számára.*

46. *Egy másik tanácsban az ország bárói, lovagjai és jogtudósai ülnek össze, a Landhausnak nevezett közpalotában. A protestánsok és katolikusok külön-külön*

tárgyalják a közügyeket, de csak Bécs és környéke [Alsó-Ausztria] dolgaiban illetékesek. Állandóan üléseznek, akkor is, ha az udvar távol van.

47. A Birodalmi Kamara mellett is működik egy tanács, amely gyűléseit az uralkodó előtt tartja, és a császár bevételeivel, kiadásaival foglalkozik. Elnöke Gudanker Liechtenstein volt, lemondása óta Friedrich Plum alelnök látja el feladatait. Ő lutheránus, de hajlik az áttérésre. Kérésére nemrég jelölték ki Balásffy pécsi püspököt, aki sok évig tanult Rómában, hogy világosítsa fel Luther tévedései felől.

48. A császár bevételeit nehéz pontosan megbecsülni, részben mert sokszor bizonytalanok, részben mivel titokban tartják. A zsidóktól havi 20 000 forint adót szed be, a lázadók elkönfiskált javaiából, úgy mondják mintegy 6 milliónyi jövedelem származott, de ezt már szétosztotta hívei között. Ferdinánd a római Szent Bonaventúra mintájára egy ferences kollégiumot kíván alapítani Prágában. A nuncius fel kíván lépni, hogy a 16 kanonokot számláló bécsi káptalan is kapjon segítyt, mivel a megélhetése alapjául szolgáló csekély javakat a magyarok felégették, a püspökségnek pedig mindössze 6000 forint az éves jövedelme.

49. A császári palotában őrzött kincstárat még nem látta a nuncius, de a számos császári elődöt tekintve vélhetően igen gazdag lehet, még ha a háború céljaira számos tételét áruba bocsátották. Hasonlóan értékes az innsbrucki kincstár is.

50. Az udvarban és a városban meglehetősen nagy a szabadság az életvitel, öltözködés, üzletelés dolgaiban, sőt szinte minden téren.

Illustrissimo et reverendissimo signor mio padrone colendissimo¹⁸

[1.] Sebbene da monsignor patriarcha di Constantinopoli¹⁹ mio antecessore havrà vostra signoria illustrissima havuto di questa corte quella minuta et essata informazione, che dal prudente giudizio di lui et dalla notizia, che nel tempo della sua nunziatura n'havrà acquistato ragionevolmente si può argomentare. Nondimeno per ubbidire come devo riverentemente all'ordine nell'instruzione da vostra signoria illustrissima havuto, ho voluto anch'io con questa dargliene brevemente quella certezza, che col negoziato di questi pochi mesi n'ho potuto

---

18 Ludovico Ludovisi bíboros (1621–1632), XV. Gergelynek a pápai Államtitkárságot is felügyelő neposa. (Biblioteca Apostolica Vaticana, Barberini Latini, vol. 6929, fol. 77r–96v – eredeti.)

19 Ascanio Gesualdo, Bari érseke (1613–1638), bécsi apostoli nuncius (1618–1622), 1618-ban kapta meg pátriárkai címét.

per me stesso acquistare, volendo anzi riuscire con prontezza ubbidiente, che differendo con pretesto d'acquistarne più isquisita conoscenza da ombra di poca diligenza. Et perché per raguagliare vostra signoria illustrissima universalmente di tutto lo stato di Germania necessario sarebbe haverne un poco più distinta et partioclar cognizione, stando massimamente le mutazioni, che in poco tempo in quello sono seguite, però differendo questo, che tuttavia vo preparando di fare, alquanto più oltre è mio pensiero per hora il farle un semplice racconto della corte di sua maestà, et de' principali soggetti di quella, senza pigliare così di subito ad accertare le più intrinseche inclinazioni, et interessi loro, come quelli che non potendosi per ordinazione anco fra persone d'una medesima nazione et linguaggio giustamente arrivare, se non con dimestica pratica, et dopo longa conversazione fra genti straniere, et per natura piene d'ombre et di sospetti molto più malagevolmente si penetrano. M'asterò anco [fol. 77v] toccare de lo stato et successi dell cose di guerra, riserbandomi [!] per maggior certezza il darne avviso a vostra signoria illustrissima, come sin hora ho fatto conforme che alla giornata succedono.

[2.] Risiede dunque sua maestà con la corte in Vienna, città ne' tempi passati molti nominata per esser la porta di tutta la Germania et la metropoli dell'Austria, celebre, anco per la fama d'un'inespugnabile fortificazione, sebbene in quanto a questa parte a me pare, che se ordinario difetto e delle fortezze, che dopo sono fatte sempre patischino qualche opposizione, ciò particolarmente si verifichi in questa città, come quella, che essendo stato fortificata in più volte da vari imperatori senza oggetto alcuno d'uniformità o d'egualianza, ma variamente secondo a ciascheduno pareva, ch'il bisogno presentaneo richiedesse. Trovasi perciò in alcuna parte fornita di grandi et in altre di piccoli baleardi, de quali alcuni anco ve ne sono non terrapienati, dal che su può argomentare, che l'gran credito, ch'in materia di fortificazione ha acusitato questa piazza, per essersi più volta difesa contro assedi grosissimi del Turco, devesi altrettanto attribuire alli soccorsi importanti, ch 'in tal tempo ha ricevuti, et all'haver a lato un ben fiorito essercito, che alla qualità del sito o fortificazione di esso, il che si è chiarito nell'occasione di questo ultimo assedio di conte della Torre,²⁰ nel quale essendosi la città scoperta debolissima da quella parte, ove sopra de' muri sta posto l'palazzo di sua maestà, si dipoi preso ivi a fortificarla con un gran baloardo di creta, che [fol. 78r] tuttavia si va fabbricando, et è ormai quasi fornito, sebben da soldati intendenti diversamente

---

20 Heinrich Matthias Graf von Thurn und Valasassina (1567–1640), az 1618-as prágai defenzetráció vezetője.

viene inteso. Con tutto ciò quando questa città fosse presidiata di genti et fornita delle munizioni necessarie, è ben tale, che anco in ogni più debil loco potria difendersi da ogni grosso assedio. Così piacesse a Dio, che fosse munita della fede et divozione delli habitanti, nelle quali sta posta la principal fortezza della città, ma in questa parmi vederla di gran longa più debile, che ne' muri, imperoché essendo ella creduta, computatovi gli borghi, ascendere al numero di 120 milla anime, ne di queste essendovi una quinta parte, che sia veramente cattolica, ma per il più infetti di luteranismo o calvinismo, et in conseguenza malamente affetti contro la persona di Cesare, principe tanto religioso et cattolico, si può credere, che all'occasioni fossero per riuscirli così poco fedeli, come sono a Dio. Cosa che pur anch'essa si è chiaramente scoperta nel medesimo assedio del conte della Torre, nel quale ritrovosi [!] sua maestà più stretta da qua di dentro, che dall'assedio di fuori non vi essendo allora mancati molti di questi heretici, che entrarono sin nel palazzo a sbravare contro sua maestà, et forse havriano fatto peggio, se non fossero sopraggiunte alcune corneti di cavalleria mandate dall'arciduca Leopoldo, dalle quali fu ad un tempo soccorso et a sua maestà et a tutta la città. È certo, ch'è cosa degna di compassione il vedere in [fol. 78v] faccia di principe, come il mondo sa, tanto cattolico, et in una città, ove sono da ottanta chiese per il più molto ben tenute, particolarmente quelle, che sono in mano de regolari, ch'ove fra tutte queste non si potriano nelle maggior solennitadi contare mille persone in una sola, che fuori della città discosto mezza lega sene permette alli heretici, si trovino più di 20 milla persona, et delle migliori radunate a sentire un siocco [!] et ignorante predicante con tanta ostinazione, che alla salute loro altro rimedio non vi resta, se non la speranza, che prosperandosi le cose di Cesare, egli col tempo congiungendo l'autorità all'esempio proprio sia per ridurli alla via della salute. Qui nondimeno risiede sua maestà, come in luogo, che nelli presenti turbulenze et in ogni tempo dovria per lei esser più d'ogni'altro sicuro, essendo questa città patrimoniale della serenissima casa, et che per prerogativa tocca al primogenito, ch'è sua maestà, ancorché per altro gli ordini di Germania non admettino primogenitura. Et al presente per maggior sicurezza del sovvenimento, che da nostro signore in contanti vi si tengono stipendiati di presidio mille e quattrocento fanti et ducento cavalli, il numero de quali al solito non è mai compacto a un gran pezzo.

[3.] Trovasi sua maestà²¹ in un età florida di 43, anni finiti a 9 di luglio prossimo passato, è di statura mezzana, di pelo flavo o biondo, che mai non mostra

---

21 II. Ferdinánd német- római császár, magyar és cseh király (1619–1637).

d'invecchiare, è d'aspetto gioviale, e cortese, al quale [fol. 79r] corrisponde anco l' tratto poiché a tutti gli forastieri, che se le appresentano, et anco a quelli, che dopo qualche assenza ritronano alla corte porge sua maestà con molta cortesia la mano, interrogandoli del viaggio et delle cose in quello passate tanto affabilmente, che alcuno non v'è, che non resti della maestà sua grandemente sodisfatto. È sua maestà d'una assai buona complessione, sebbene alle volte per indigestione cagionata non per soverchio cibo (poiché in questo rispetto l' costume del paese si può dire anzi temperato et sobrio, che altrimenti), ma per quanto ne dicono gli medici, da replezione di natura et in buona parte dalle grandi occupazioni, che indifferentemente a tutte l' hore si piglia, sente la maestà sua di quando in quando rivoluzione nello stomacho, che nel scaricarsi suole apportarli qualche poco di alterazione, la quale però, come familiare, non le da molto fastidio. È sua maestà facile nell' udienze, sebbene queste non occorre quasi mai addimandarle, massime dalle persone ordinarie, che portano memoriali, poiché per la frequenza della capella è lecito ad ogn' uno, tanto nell' uscire, quanto nell' ritornare, che fa sua maestà l' accostarsele et esporle liberamente il suo bisogno, perché a tutti la maestà sua benignamente si ferma, et da grata udienza ben speso caricandosi d' un gran fascio di memoriali, quali tutti ci medesimo piglia, et porta in mano, et [fol. 79v] poi si mette anco da se stesso a vederli con grandissima pazienza, et nocumento della sua complessione, sopra di che non ho mancato io più volte, come mi scrisse anco vostra signoria illustrissima, di ricordarli d' haversi un poco più di riguardo, facendo che dal camariere maggiore o da altri acciò deputati si pigliassero gli memoriali, si per maggior convenienza, come anco per schivare ogni sospetto di contagione, et di veleno, l' uno e l' alto de quali si sa, che per via di scritture facilmente s' appiglia, et che poi per minor sua occupazione et per maggior spedizione de negozi ordinasse sua maestà, che gli medesimi memoriali da segretari o cancellieri fossero compendati et letti, allegandoli lo stile in ciò osservato da nostro signore et da altri principi grandi, nel che ha mostrato sua maestà di accettare in buona parte l' avvertimento, perché sebbene quanto al pigliare gli memoriali di sua mano mi disse, che per esser questo antico costume osservato da suoi predecessori, non gli pareva di poterlo intralasciare quanto al leggerli, però n' ha dato la carica al camerier maggiore con titolo di segretario di essi. Nell' audienze private poi quando occorrono è similmente sua maestà tanto grata et piacevole, che non solo patientemente ascolta quanto se gli vuol dire, ma inoltre con fare de quesiti et discorrere sopra le cose proposte mostra d' haverle capite et tener conto di esse. Onde ne segue che anco più arditamente ogn' uno le rappresenta senza lasciar [fol. 80r] addietro cosa, che sia, ciò che desidera ne alcuno vi è, che parta se non sodisfatto di tanta humanità di sua maestà. Non dico

già che l'espéditions corrispondino a questa cortese et piacevole intrattura, perché vanno assai tarde, onde molti se ne rammaricano, ma di questo forse se n'havria da incolpare i ministri senza de quali sua maestà non fa cosa alcuna per minima, che si sia.

[4.] Dilettasi grandemente sua maestà della caccia, tanto d'ucelli, quanto di lepri, cervi et cingiali, et quando per qualche accidente, come sin' hora per le scorrerie delli Vngari non resta libera la campagna, se ne passa sua maestà alli parchi o luoghi secreti, de quali uno detto l'Protho,²² n'ha quia appena fuori della città circondato da una parte da un ramo del Danubio, che gli servi per muro et è di giro circa dieci miglia Italiane, et un'altro discosto quasi una lega, anch'egli grande et ambedoi pieni di animali particolarmente di cervi et daini, de quali da tre volte la settimana, quando dalla stagione et da negozi gli è permesso, si diletta sua maestà di propria mano con l'archibugio ammazzarne buona quantità, facendo in ciò esercizio tale, che per il più possa in fatica, ma però da medici gli viene lodato per mantenimento della complessione et alleviamento delle tante occupazioni. Et così è in effeto, poiché ha sua maestà gusto indicibile non solo nella caccia, ma anco dipoi [fol. 80v] in raccontare le fatiche in quella, la grossezza delli animali uccisi con tutte le circostanze in campagna avvenutole [!], et della preda poi è solita la maestà sua qualche volta per grazia speciale farne parte a qualche ambasciatore o convento di religiosi, come a me dopo la mia venuta ha mandato da doi o tre grossi cervi uccisi, per quanto ci mi ha detto, di sua mano. Per difesa et guardia delle caccie mantiene sua maestà un reggimento di cinquecento cavalli, de quali è collonello il barone d'Ermestain²³ cacciator maggiore di sua maestà.

[5.] Godi inoltre sua maestà grandemente della musica per servizio della quale mantiene un capella di più di sessanta musici provisionati con molti instrumenti, et di questa è maestro un Venetiano di casa Prioli,²⁴ ma naturale huomo di molto valore nella sua professione, et che da sua maestà è stimato il primo del mondo, e perciò gli è molto caro. È frequentissima la musica non solo per occasione delle capelle, le quali ordinariamente nella capella di sua maestà in palazzo si fanno ogni Sabato a vespero, le Domeniche due volte l'giorno et tutte l'altre feste dell'anno con la medesima regola, et sempre con l'intervento di sua maestà, che con molta attenzione vi assiste per quelle due o tre hore, che dura per ciascheduna

---

22 A Práterről van szó.

23 Bernhardin von Herberstein (1566–1624).

24 Giovanni Prioli (Priuli) (1575/1580 körül–1629).

volta, ma inoltre perché anco mentre ne giorni di festa sua maestà in [fol. 81r] pubblico ove può entrare ogn'uno a vedere, sebben' non mangia con pompa imperiale, sempre vi si fa musica, eccetto che in tempo di duolo o in altre simile occasione, che si tralascia, come ultimamente si è fatto per la morte dell'arciduca Alberto.²⁵ Prima di entrare in capella sua maestà levando, com'è solito, la mattina per tempo, sempre costuma udire una messa bassa, o da uno de suoi capellani, ovvero da qualche religioso, particolarmente de' padri capuccini, de' quali la maestà sua è molto divota, ovvero dal suo confessore o da altro padre Gesuita. Ne' giorni poi che non è capella sente sempre sua maestà due messe basse, fra le quali una de' morti per l'anima di sua moglie, essendo per quanto dicono, così convenuto con lei mentre visse, che chi di loro sopravvivea, dovesse ogni mattina udire una messa de' morti per l'altro, che prima moriva. Et queste messe mai non lascia sua maestà per occasione alcuna. Nei giorni di festa avanti la messa solenne sente sua maestà la predica tedesca da un padre Gesuita, et nel medesimo tempo gli ambasciatori et altri italiani n'odono una italiana in un'altra chiesa detta di S. Dorothea, fatta da un padre capuccino, quale finisce nel medesimo tempo, che la Tedesca, acciò possino gli ambasciatori per tempo ritrovarsi alla capella in palazzo. Il dopo desinare similmente prima del vespero sente sua maestà un'altra predica in lingua Italiana in sua capella, fatta dal padre maestro Cesare Nardi de Montopoli Franciscano conventuale, ordinario predicatore Cesareo, et hora [fol. 81v] fatto vescovo d'Ansario,²⁶ prelado di buona dottrina et di molta pratica nel predicare, et che per haver nello spazio di dieci anni continui servito a sua maestà in questo ufficio et per l'intrattura, che ha con il barone d'Ecchenberg,²⁷ è dalla maestà sua ben veduto, et hora appunto è stato provisto del beneficio della stessa capella del palazzo di entrare di cinquecento fiorini incirca.

[6.] Il rimanente del tempo tutto si spende in far consigli, non costumando sua maestà ne' negozi per piccioli, che si siano pigliar risoluzione senza parteciapzione de consiglieri segreti. Et con questi istessa regola cammina anco ne' negozi, ove si tratta di coscienza, perché questi non suole la maestà sua mai risolvere senza il parere de padri Gesuiti, et in particolare del padre Martino Beccani suo

---

25 Albrecht von Habsburg főherceg (1559–1621), II. Mátyás öccse, Németalföld kormányzója.

26 Cesare Nardi de Montopoli e da Fano O. F. M. Conv. A balkáni Ansaria püspöki címét 1621. január 12-én kapta az uralkodótól, ugyaneznap kelt pápai bemutatóirata. 1623. június 7-én már utódát nevezték ki erre a Szentszék által végül el nem ismert címre. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára. Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum (A 35), n. 6/1621; n. 127/1623.

27 Hans Ulrich von Eggenberg (1568–1634), főudvarmester, a Titkos Tanács elnöke.

confessore,²⁸ padre come mostrano sue opere, di molta dottrina, et che a me riesce, assai zelante. Et sebben' forse più per esser egli di nazione fiammingo, che per altro da alcuni gli viene opposto, che ne' consigli egli non cammini molto risoluto, ma sempre ritenga qualche capo in mano per potersi giustificare, et bisognando accomodarsi all'occasione, a me nondimeno pare padre di molta bontà, et intento al servizio [!] di Dio et della religione cattolica, per la quale tutti questi padri hanno sempre faticato et tuttavia faticano in queste parti con gli soliti esercizi di scuole, prediche, congregazioni et seminari, per mezzo de quali vanno con molto profitto incamminando gli animi per gli [fol. 82] dogmi della vera religione. Et sebbene sono al solito questi padri invidiati da altri religiosi et odiati da molti, particolarmente delli heretici, che non trovano maggiori persecutori di loro, tuttavia maneggiano essi la coscienza, máshol jól írja, sztem a corrigenda helyett lehetne itt javítani del principe et in conseguenza molti negozi gravi, che perciò gli vengono commessi, e il loro collegio assai frequentato, essendo necessitati anco de' poco amorevoli suoi farvi capo nell'occorrenze. Tanto maggiormente al presente, che dopo la venuta di quel padre Carlo vescovo zoccolante²⁹ a Roma, è entrato per confessore dell'arciduca Carlo un padre della compagna [di Gesù].

[7.] Con la medesima regola, che sua maestà vive per il più l'arciduca Carlo,³⁰ suo fratello mentre sta con lui, come dopo la venuta mia ha fatto sin' hora, ch' è partito alla volta di Slesia.³¹ Mangia sua altezza di continuo con sua maestà, assiste alle capelle et alla caccia, esce sempre con lei mostrando in tutto per tutto gustare de medesimi esercizi, et intrattenimenti, non solo per uniformità d'inchinazioni, ma anco per una particolare osservanza et riverenza, che porta alla persona del fratello con molta edificazione di chi l'osserva. È sua altezza di 31 anno [!], di statura maggiore et di corpo più robusto, che sua maestà, et anco di aspetto più grave, sebbene nel tratto riesce della medesima cortesia. Nelle fatiche corporali è indefesso, particolarmente nella caccia, nella quale per dar gusto a sua maestà et appostarli le fiche fa fatiche indicibili, camminando [fol. 82v] alle volta una giornata intiera per boschi et silve a piedi guazzando l'acque. Onde per questo et per la gioventù riesce di maggior pasto, che sua maestà, et nel bene particolarmente mi disse egli medesimo, che ultimamente quando fu

---

28 Martin Becanus S. I. (1563–1624).

29 Azonosítása további kutatást igényel.

30 Karl von Habsburg főherceg (1590–1624).

31 Szilézia.

in Sassonia,³² havea bisognato disordinare con quel' duca, che porta nome di grandissimo bevitore. D'ordinario però in tavola riesce, rispetto alla corporatura et all'uso del paese anch'egli anzi temperato, che no. Et questo posso testificare io stesso di vista, perché ne' giorni di festa dopo la capella havendo osservato, che gli altri ambasciatori, particolarmente quello di Spagna stavano vedendo mangiare sua maestà almeno sin' alla prima bevuta, et che di ciò ella havea molto gusto, anch'io mi soglio trattenervici, ancorché dal mio antecessore ciò non sia stato osservato.

[8.] È sua altezza ecclesiastico, et oltre gli canonicati di Trento, d'Olmuz et altri,³³ che servono per habilitarsi alli vescovadi delle medesime città, che per elezione de capitoli solamente a canonici si conferiscono, gode l' vescovato di Vratslavia,³⁴ città principale nel regno di Boemia, nella provincia di Slesia, quale havendo buona parte di giurisdizione temporale et in particolare sopra d'un isola, che nel mezzo della città fa il fiume Odera, viene perciò stimata d'entrata di 100 milla fiorini l'anno incirca. Tiene anco sua altezza il vescovado di Pressonon [!], città nel Tirolo,³⁵ quale anche essa con l' suo territorio ubbidisce al vescovo, et [fol. 83r] solea stimarsi da 35 milla fiorini di reddito, ma hoggidi intendo che non giunga a 20 milla. Fu di più sua altezza per la morte dell'arciduca Massimiliano d'Austria fatto gran maestro dell'ordine Teutonico, dignità che nelle diete ha l' primo luogo dopo gli arcivescovi, et solea essere delle maggiori dell'imeperio, ma per le alienazioni, che hanno fatte diversi gran maestri sono grandemente diminute insieme con le forze la dignità et l' entrate. Sicché hoggidi non arrivano a 100 milla fiorini l'anno. Ritieni però ancora l' gran maestro la prerogative di conferire molte buone commende, che sono nell'ordine, et queste senza riguardo d'anzianità o d'altro può conferire a suo piacere, bastando che colui, che vien provisto sia, meritevole dell'habito, quale per ottenere vi si richiedono le provanze, come in quello di S. Giovanni. Dopo questa dignità ha sempre costumato sua altezza vestire quasi da secolare con sottanella o cassacone sin al ginocchio, forsi non parendoli che l'habito episcopale si comporti col titolo di cavagliere et gran maestro Teutonico, sebbene in realtà per essere anco questo grado religioso, niun' altro maggiormente vi si converebbe, massimamente per gli titoli et vescovadi

---

32 Szászország.

33 Trient és Olmütz mellett például Salzburgban és Passauban, továbbá Mindenben és Osnabrückben.

34 Breslau (Wrocław).

35 Brixen (Bozen).

sodetti, che sua altezza possiede, come io in buon proposito discorrendo ho toccata a lui medesimo.

[9.] L'altro fratello di sua maestà è l'arciduca Leopoldo, di età maggiore di Carlo et d'anni 34 incirca, anch'egli, per quanto intendo, di statura maggiore [fol. 83v] et d'aspetto più grave di sua maestà.³⁶ È principe molto attivo, d'ingegno vivace, et di spiriti alti, et per quanto ha mostrato in alcune occasioni, rivolti alla grandezza propria. Et perciò più delli altri intento alle cose politiche et alli affari di stato. Per il che da ministri dell'imperatore, che vogliano essi governare, vien' tenuto lontano dalla corte con titolo di governatore generale del Tirolo, non mancando gli medesimi di mantener sua maestà in continua gelosia di lui con l'esempio delle cose seguite fra Matthias et Ridolfo,³⁷ sopra di che è stato necessario a sua altezza giustificarsi et far scuse in Spagna. Per questo fa la sua residenza ordinaria in Ispruch.³⁸

[10.] È anche egli ecclesiastico, et oltre l' vescovado d'Argentina³⁹ tiene anco quello di Passauio,⁴⁰ per il quale è padrone di quella città et dello stato, che si estende per l'Austria et Baviera, et perciò soleva essere di reddito di 150 milla fiorini. Ma hoggidì per occasione delle guerre intendo, sia ridotto a molto meno. Va sua altezza, ancorché sia soldato, all'occasioni vestito da ecclesiastico, ma però tutto di negro. Non posso dare a vostra signoria illustrissima più minuto raguglio di questo principe, per non esser mai stato alla corte dopo ch'io vi sono.

[11.] Oltre gli fratelli ha sua maestà d'una sola moglie, che fu Maria Anna figlia del duca Guglielmo di Bauiera,⁴¹ havuto sei figli, de quali hoggidì vivono solamente quattro, doi maschi et due femine, che tutti conforme l' solito stano di stanza a Gratz. Il primogenito [fol. 84r] che dovrà succedere ne' regni di Boemia et d'Vngaria chiamato col nome del padre Ferdinando è d'anni 13 incirca, di complessione per quanto intendo, molto debile, com'era la madre, ma di spirito et ingegno assai vivace. L'altro, ch'è Leopoldo in età di sette anni mostra miglior complessione et più robustezza di corpo. Le due femine, l'una delle quali d'anni

---

36 Leopold von Habsburg főherceg (1586–1632).

37 II. (I.) Rudolf (1576–160(/1612) és I. (II.) Mátyás (1608/1612–1619).

38 1619-től volt Tirol kormányzója, 1623-ban egyezséget kötött bátyjával a neki járó örökségről.

39 Strassburg.

40 Passau.

41 Mária Anna (1574–1616).

XI et si chiama col nome della madre Maria Anna, et l'altra, ch'è di X anni incirca, detta Cecilia Renata, sono come intendo assai belle et ben complessionate.⁴²

[12.] Tornando a sua maestà vive ella molto positivamente per la persona propria, tanto per rispetto della habitazione et palazzo, quale benché comodo et numeroso di stanze, non ha però molta magnificenza quanto nel vitto et vestito, cosa solita de principi grandi, particolarmente di quelli di casa d'Austria. Solo in due cose si scuopre grandezza, che ha dell'imperiale, l'una delle quale è che andando sua maestà in carrozza per la città, tutti gli conti et baroni, siano di che qualità, si voglia caminato a piedi presso di quella. L'altra è, ch'in tutte le anticamere, et anco nella prima sala del baldachino ogn'uno sia sempre scoperto, dalli ambasciatori inpoi, quali anco alla presenza di sua maestà sogliono coprire, sebben' anch'essi trattando con ministri principali, mentre stanno ivi, stanno per il più scoperti per complimento.

[13.] Con la medesima regola camina la corte, quale anche'essa è assai positiva et tuttli gli cavaglieri tanto per corte, quanto fuori sempre caminano [fol. 84v] stivalli e sproni in piedi. Non è questa per ordinario molto numerosa, di che stimo cagione le presenti turbulenze, per le quali de' baroni et feudatari di sua maestà molti sono stato ribelli, et seguono gli inimici, et delli altri, quelli che si sono mantenuti fedeli sono stati in gran parte rovinati da medesimi nemici, et di loro molti servono a sua maestà in campagna. Si riduce però l'nervo della corte a camerieri chiamati della chiave d'oro, nel numero de quali vengono anco gli consiglieri segreti, poichè et a loro si da questa chiave. Sono questi camerieri altri semplicemente d'honore, et non servono, altri di servizio, a quali per il maneggio, ch'hanno della persona del principe, si suole dare il giuramento di fedeltà, et questi oltre la tavola in palazzo hanno provisione di quaranta fiorini l' mese, sebben' non molto ben pagati in questi tempi. Da camerieri di servizio vengono alternativamente per settimana esercitati gli uffizi, che per ancora da sua maestà dopo la sua elezione non sono stati distribuiti, come di scalco, copiere et trinciante, et ciò tanto per la persona di sua maestà, quanto dell'arciduca Carlo, quale mentre sta qui in corte, fa in tutto vita con lei, senza tenervi molta famiglia propria, trattone l'cameriere maggiore et qualche servitore basso. Servono anco questi con l' medesimo ordine a vestire et spogliare sua maestà almeno per cerimonia, et a loro tocca portare in tavola il primo piatto mattina e sera, andandolo [!] a pigliare alla cucina, quando ne odono il segno, quale volendo sua maestà mangiare, gli vien' dato da persona acciò determinata, che battendo con un bastone sopra la

---

42 Mária Anna (1610–1655) és Cecilia Renáta főhercegnő (1611–1644).

[fol. 85r] porta d'una delle anticamere s'arriva alla cucina, et seguitato da detti camerieri di servizio, che ivi allora si ritrovano, ritorna con loro, che lo seguono con le vivande, lasciando che poi il secondo piatto venga portato dalli aiutanti di camera, de' quali havrà sua maestà una dozzina incirca.

[14.] Ne' tempi passati era il numero di questi camerieri molto più ristretto, et essi per quanto n'odo, tenuti in maggior stima, ma hoggidi essendo per occasione delle guerre concorsi a questa corte cavaglieri quasi da ogni parte, nè trovandosi sua maestà per l'inquietudine delle cose sue commodità d'altrimente gratificarli, è stato di mestieri allargare la mano alli honori, dichiarandone come ha fatto molti suoi camerieri, sicché hora securamente ascenderano al numero di 200 fra Tedeschi, Boemi, Vngari et alcuni Italiani, come l' signor don Pietro Aladobrandini,⁴³ il maestro di campo Carlo Spinelli,⁴⁴ duoi fratelli del principe di Bozzoli,⁴⁵ cioè il marchese⁴⁶ et don Luigi Gonzaga,⁴⁷ don Pietro de Medici,⁴⁸ il signor Mariano Patritio⁴⁹ et altri simili, et ultimamente ha sua maestà ad istanza mia fatto questa grazia al conte Cornelio figlio del conte Filippo de Pepoli,⁵⁰ ancorché non havesse per ancora servito, come dipoi ha principiato di fare alla sua maestà in guerra.

[15.] Capo di questi camerieri è il maestro di camera detto cameriere maggiore, che è il barone Khisel,⁵¹ cavaliere del paese di Stiria, molto ricco senza figli, cognato del barone d'Ecchembergh,⁵² et che a sua maestà ha servito [fol. 85v] mentre stava arciduca in Gratz, fu questo in altro tempo Luterano, com' anco di presente è un suo fratello, ma essendosi egli ravveduto vive hoggidi molto cattolico, et perciò molto caro a sua maestà et a tutta la corte, essendo cavaliere di molto termine, Italiano sin nel vestire, et che si contenta stare ne' termini del suo ufficio senza più oltre ingerirsi. In assenza di questo è l'ufficio essercitato dal

---

43 Pietro Aldobrandini, herceg di Carpineto (1600–1630).

44 Carlo Spinelli (1575–1633), 1623-tól Orzinovi márkija, 1624-től *Feldmarschall*.

45 Scipione Gonzaga (1595–1674), duca di Bozzolo e Sabionetta, az 1630–1640-es években császári követ Rómában.

46 Talán Annibale Gonzaga (1609–1688).

47 Luigi Gonzaga (1611–1631), Castiglione márkija.

48 Azonosítása további kutatást igényel.

49 Ua.

50 Ua.

51 Johann Jakob Khisel (1565–1638).

52 Hans Ulrich von Eggenberg.

più antico de' camerieri, come al presente, che essendo egli andato per diporto alle sue baronie, supplisce il signor di Pari,⁵³ che tra camerieri residenti in corte è il più antico, et corriere maggiore delle poste di qui, ufficio, che a lui deve essere di molto provicchio, essendo il porto delle lettere carissimo, nè andandone essente nunzio o ambasciatore, che vi sta.

[16.] Oltre gli camerieri et aiutanti di camera sodetti tiene sua maestà da diciotto paggi, de' quali ve ne sono d'ogni nazione, et di questi conforme l' solito, ha la soprintendenza il conte Carlo di Mandsfelt,⁵⁴ anche egli al presente buon cattolico, et che mostra affezione alli Italiani, contentandosi anch'egli di attendere all'uffizio suo con molto gusto de' cavalli, de' quali havrà sua maestà da cento cinquanta per sella, et circa cento per carrozze, et ha il detto conte titolo di cavalierizzo maggiore.

[17.] Intrattiene ancora sua maestà una guarda d'arrecchi, et un'altra d'alabardieri, l'una et l'altra de' cinquanta huomini per ciascheduna, quali seguono la sua persona in ogni luogo, accompagnandolo gli arrecchi a cavallo, quando esce alla campagna insieme con un'altra compagnia di [fol. 86r] archibuggieri pur a cavallo, invece de' quali, quando per occasione di andare a capella e qualche chiesa fuori di casa, che per altro non vi esce sua maestà, va per la città serve una compagnia di moschettieri. Capitano della guardia ordinaria di sua maestà e il barone di Mersperg,⁵⁵ genero dell'Echemberg di età di 30 anni, et di buonissime maniere, anch'egli molto ben Italianato, et caro a sua maestà, in nome della quale ultimamente fu a Fiorenza et a Mantova, ove l' ritrovai io al mio venire in queste parti.

[18.] Oltre gli cavaglieri, conti et baroni, che ordinariamente seguono la corte, hanno le presenti turbulenze cagionato, che vi si trovino molti altri di quelli, che havendo servato fedeltà a sua maestà sono stati costretti ritirarsi alla corte per sfuggire l'impeto de' ribelli. D'Vngheria oltre molti altri particolari vi sono venuti alcuni de' prelati di quel regno, fra gli quali stimato sopra tutti è l'arcivescovo di Strigonia, come quello, che essendo primo consigliere et segretario del regno, et perciò havendo il primo voto nelle diete di quello, ha l'honore di coronare et dare il giuramento al re, et inoltre havea l'dominio di molti luoghi, et di tutta la contea di Strigonia,⁵⁶ sebbene hoggidì altro non vi resta, che l'solo titolo, essendosi

---

53 Johann Christoph von Paar († 1636).

54 Helyesen Bruno von Mansfeld (1576–1644).

55 Julius Neidhard von Mörspers († 1642).

56 Esztergom.

ultimamente persa anco Tirnauia,⁵⁷ nella quale havea l'arcivescovo trasportato la sua residenza. è il presente arcivescovo chiamato Pietro Pazmanij in età di 50 anni incirca, di nazione Ongaro, et che prima Gesuita, nel qual tempo ha portato nome di buonissimo predicatore et gran [fol. 86v] theologo, è prelato di molta bontà et valore, et che in questo poco di tempo, ch'ha posseduto qualche cosa della sua chiesa, havea principiato opere molto utili al servizio di Dio et all'accrescimento della religione cattolica, sebbene poi per la rovina delle guerre, per le quali, come ho detto, è restato privo di tutto, non ha potuto continuarli secondo l'suo buon proponimento.⁵⁸

[19.] Vi sono inoltre gli vescovi di Nitria, di Cinque Chiese, di Bosna, di Vatia et di Varadia,⁵⁹ tutti per cagione delle revoluzioni d'Vng[ari]a recorsi, quasi come in esilio a questa corte, et per il più intrattenuti dal sodetto arcivescovo di Strigonia. Questi anchorché qui non habbiano luogo ne' consigli di sua maestà, tuttavolta quando in quelli occorre di trattare qualche cosa pertinente al regno d'Vngaria, sogliono esser loro ancora addimandati, come quelli, che havendo voto nelle diete di quel regno, possono delli affari di quello esser molto bene informati.

[20.] Sogliono questi nelle feste principali celebrare in capella di sua maestà le messe, et cantare gli vesperi, et a loro pur' tocca il portare la pace et l'incenso all'imperadore, quando si celebra. Danno la benedizione solenne, et sebben' sin' hora haveano costumato di ciò fare senza addimandare licenza o far segno di riverenza al nunzio, che vi si trovava presente, io però ho guadagnato questo punto, che dovendo benedire alla presenza mia, facciano prima segno di riverenza, come addimandandone licenza, et il medesimo ho introdotto co'predicatori, levando l'abuso, che havevano di salire in [fol. 87r] pergamo senza addimandarmi la benedizione.

[21.] Anco del regno di Boemia vi sono molti signori, tra gli quali principalissimi è l' gran cancelliere di esso, di casa Poppel,⁶⁰ di autorità per rispetto del grado, et della famiglia ivi grandissima. È signore molto cattolico et zelante, et che per la riforma della religione in quel regno ha di continuo faticato et fatica meco con

---

57 Nagyszombat.

58 Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637).

59 Telegdy János nyitrai püspök (1619–1647); Dallos Miklós pécsi püspök (1619–1621); Balásffy Tamás boszniai püspök (1613–1621); Almásy Pál váci püspök (1608–1621); Pyber János váradi püspök (1619–1625). A névsor 1621. szeptember 13. előtti állapot tükröz. Ekkor ugyanis Almásy váci püspök meghalt, továbbá október 11-től a boszniai püspöki szék betöltetlen volt.

60 Zdenko Adalbert Popel von Lobkowitz (1568–1628).

grandissimo ardore, è molto Italianato, et pratico delle cose d'Italia et di Spagna, et per inclinazione accolto alla fazione Spagnuola, per il che è stato ultimamente honorato dell'ordine del tosone in compagnia del conte di Zollern⁶¹ et barone d'Ecchembergh,⁶² quali tutti tre insieme in una mattina ricevertero per mano di sua maestà nella capella sua segreta quell'ordine in nome del re cattolico. Questi [!] anch'egli sebbene non ha luogo ordinario nel consiglio segreto, nondimeno per gli affari toccanti al regno di Boemia viene sempre addimandato, et il parere suo tenuto in molta stima, essendo necessario, che tutte le spedizioni del regno passino per le sue mani.

[22.] Principali di grado nella corte sono il barone d'Ecchembergh, che per l'ufficio, che ha di maggiordomo maggiore, ha autorità anco sopra la corte, et il marescial detto di corte, ch'è l'barone d'Ermestain.⁶³ Ha questo l' suo tribunale proprio, nel quale si veggono le liti de corteggiani et mercanti, che seguono la corte, et delli agenti de' principi d'imperio, però dalle sentenze di lui si da appello al consiglio aulico. [fol. 87v]

[23.] Vi sono poi gli ministri de' principi, quali stando ordinariamente alla corte anch'essi si possono dire parte di quella. Sono questi da sua maestà molto honorati, poiché la prima volta, che vanno all'udienza manda sua maestà uno de suoi camerieri, che addimandando commissario a levarli con almeno tre carrozze di corte a sei cavalli. Et a questo quella mattina il nunzio o ambasciatore novello da un lauto banchetto et alle guardie di corte una certa manica, che ascende a buona somma. Giunto poi l'ambasciatore all'udienza sua maestà scostandosi dal tavolino, ove sta appoggiato, lo incontra doi passi et altrettanto lo accompagna al partire, ma dipoi per ordinario non suole moversi da detto tavolino dando sempre udienza per ordinario in piedi.

[24.] Primo luogo fra gli ambasciatori de principi secolari tiene l'ambasciatore di Spagna, quale dopo la partenza di don Baldassare di Zuniga⁶⁴ è sempre stato l' conte Inigo di Guevara conte d' Onate di nazione Biscaglino,⁶⁵ è però molto prudente e scaltro, del che potrei raccontare a vostra signoria illustrissima qualche particolare, ma perché essendosi egli ritornato in Piemonte nel tempo de' rumori

---

61 Johann Georg von Hohenzollern-Sigmaringen (1578–1638).

62 Hans Ulrich von Eggenberg.

63 Hans Ulrich von Eggenberg, Bernhardin von Herberstein.

64 Balthasar de Zúñiga y Velasco 1608–1617 között volt követ a császári udvarban.

65 Íñigo Vélez de Guevara, Conde de Oñate (1566–1644).

del Monferrato,⁶⁶ so che vostra signoria illustrissima n'havrà esatta cognizione, e però gli dirò solamente, che per la strettezza della parentela, ch' ha l' suo re con l' imperatore, per la dipendenza delle cose di qui da quelle di Spagna, et per gli continui aiuti, che sua maestà n'ha ricevuti et tuttavìa riceve, egli in questa corte è di autorità suprema, [fol. 88r] alla quale congiungendo la destrezza et astutia naturale, si è messo in possesso di esser l'arbitro di tutti gli negozi et risoluzioni più importanti, le quali da sua maestà mai non si pigliano senza saputa di esso, mandando gli consiglieri medesimi a dargliene parte insino a casa. Et in questa autorità tanto maggiormente l'ambasciatore si è avanzato, quanto che da sua maestà sono stati fatti in Spagna gagliardi offizi, acciò non sia levato di qui.

[25.] Di Francia non vi è ambasciatore, ma solo un residente, quale pare si picchi di voler essere trattato da ambasciatore, ancorché non ne habbia il titolo, nè luogo in capella, nè altra prerogativa d'ambasciatore. Tiene egli pochissimi negozi per gli pochi interessi, ch'ha l' suo re in questa corte.

[26.] Segue l' ambasciatore di Venetia, ch' è l' signor Giovanni Gritti,⁶⁷ quello ch' appunto nel tempo di rumori di Piemonte era ambasciatore in Spagna. Mostra questi [!] di essere uomo sodo et considerato, ma però in quanto al negozio pubblico in questa corte sta affatto ozioso per il sospetto ordinario, che qui si ha della sua repubblica. Al che si aggiunge, che essendo nato fra lui et l' ambasciatore di Spagna la differenza, che vostra signoria illustrissima sa in materia de titoli, per accomodamento della quale io sin da principio molto m'adoperai con sua maestà, et con l'uno et l'altro ambasciatore, sebbene in darno, stando risoluto Spagna di voler esser trattato di eccellenza et restituire solamente l'illustrissimo, fu fatto [fol. 88v] intendere d'ordine di sua maestà al Veneto, che per schivare ogni scandalo, che potesse succedere, dovesse per qualche giorno trattarsi di andare in capella. Et così dallora inpoi egli non è mai andato nè a capella, nè ad udienza alcuna di sua maestà, ma solamente qualche volta, sebben' di rado, tratta con l'Ecchembergh o con alcun'altro de' consiglieri segreti. Per questo rispetto parendo alla repubblica poco necessario qui la residenza d'un'ambasciatore, ha mandato per residente il segretario Marco Antonio Patavino,⁶⁸ per la cui venuta dicono, che l'ambasciatore sia per quanto prima partire, et che fermato qualche

---

66 Casale Monferrato (Olaszország).

67 Pontosabban Piero Gritti, aki a Carafa által említett ok miatt csupán 1621 márciusától 1622 áprilisáig volt követ a császári udvarban.

68 Marco Antonio Padavino. A köztársaságot 1638-ig rezidensek képviselték a császári udvarban, rajta kívül még hárman.

tempo a Venezia per suoi particolari affari potesse dipoi venire a Roma o andare a Constantinopoli.

[27.] Per Savoia è ambasciatore uno de marchesi di Caretto,⁶⁹ quale essendo un'anno e mezzo fa venuto a questa corte per straordinario, vi si è dipoi sempre trattenuto. Anch'egli ha poco che fare per negozi pubblici, è però molto solitario, et da per se non trattando nè anco con l' ambasciatore Veneto per rispetto pur de titoli, pretendendo questi trattare in tutto del pari, il che al Veneto non pare ragionevole. Non va nè anco questo in capella per sfuggire le differenze con l'ambasciatore Fiorentino, che ordinariamente v'interviene, et quanto prima si dice, sia per partire.

[28.] Per Firenze è ambasciatore monsignore Altoviti Fiorentino,⁷⁰ quale per rispetto della parentela, che sua maestà tiene con suoi principi, et per l'amore, che porta [fol. 89v] all'arciduchessa gran duchessa, sua sorella, è assai ben visto et forse era meglio, mentre duravano gli aiuti del gran duca a sua maestà. È giovane d'età, ma delle cose del mondo molto pratico.

[29.] Mantova et Modena vi tengono residenti, et il medesimo fa Genova, bastando questi per fare l' servizio loro et con minor spesa, come anco gli principi di Germania tutti vi ritengono solamente un'agente.

[30.] Passo hora al governo, quale sebbene di sua natura è despótico et assoluto, tanta nondimeno è la parte, che sotto l' presente imperatore vi hanno gli ministri et inparticolare gli consiglieri segreti, che pare anzi governo di molti che d'un solo. Governasi però tutto per via di consigli, de quali quattro principali vi sono, che abbracciano ogni sorte di negozio.

[31.] Il consiglio aulico fu institutio da Ferdinando primo⁷¹ per amministrazione della giustizia, et acciò seguitasse sempre la corte, che perciò consiglio aulico si addimanda. È composto di conti, baroni, cavaglieri et dottori in numero indeterminato a voglia di sua maestà, et hora sono gli consiglieri fra tutti da quattordici, cioè un conte, tre baroni, sei cavaglieri et quattro dottori. Ha per capo un presidente, quale per rigore dell'instituzione dovria essere principe. Ma per falta di questo si elegge un conte o barone, et di presente è l' conte di Zollern,⁷² del quale dirò fra consiglieri segreti. Vicepresidente è il barone di Strallendorff,⁷³

---

69 A „*marchesi di Finale*” több tagja katonként harcolt császári oldalon a 16–17. században.

70 Talán Giovanni Altoviti.

71 I. Ferdinánd, cseh és magyar király, német- római császár (1526/1556–1564).

72 Johann von Hohenzollern-Sigmaringen.

73 Peter Heinrich von Stralendorf (1580–1637).

soggetto, che per dottrina è stimato de' migliori, che vi siano, et è molto confidente di sua maestà, come ella stessa mi ha [fol. 89v] detto in occasione di negozio di molta confidenza. Gli cavaglieri et dottori sono obbligati a fare la relazione delle cause in consiglio, dal che sono essenti gli conti et baroni. Trattasi in questo tribunale ogni sorte di lite civile et criminale risguardante in qualsivoglia modo lo stato et dignità imperiale, et in particolare non si può litigare altrove le heredità di principato, contado o baronia, che dall'imperio immediatamente dipenda. Oltre gli consiglieri vi sono cancelliere, vicecancelliere et tre segretari, la cura de quali, secondo la diversità delle provincie è di stendere et annotare le sentenze et decreti, che dal consiglio si fanno.

[32.] Vi è il consiglio ecclesiastico o come lo chiamano, monastico, così detto, perché levatone tre dottori qui del paese, che v'intervengono, è nel resto compoto di ecclesiastici regolari, che sono di questi abbatì di diverse religioni. A questi appartiene il pigliare et poi riferire le informazioni de' soggetti, che vengono proposti alle chiese, che da sua maestà si conferiscono, insieme con lo stato di esse chiese o benefici, per il che in questo consiglio si tiene nota tanto delli ecclesiastici dello stato, quanto de' beni di essi benefici, et quando qualche provisto si mette in possesso, qui si fa l'inventario di quanto se le consegna, acciò per qualche alienazione non possa defraudare la chiesa. Si estende questo consiglio solamente per l'Austria, perché negli altri stati di sua maestà tutta questa diligenza tanto ne' beni, quanto circa le [fol. 90r] persone vien' fatta dal reggimento della città, quale perché qui per il passato era tutto heretico, perciò per non mettere in sua mano questa cura, fu introdotto questo consiglio, che di ciò havesse pensiero. Ma perché sebbene hoggidi è tutto di cattolici, vi si scuoprono nondimeno di molti inconvenienti, non solo perché vogliono essi metter le mani, ove non gli tocca, ma anco perché essendo molti de' voti del consiglio fatti venali, vengono per il più da quello proposti per più idonei quelli, che meglio delli altri hanno donato, però havendo io sopra di ciò parlato con l'barone d'Ecchemberg, ho inteso che sua maestà habbia pensiero di levarlo subito, che possa metter mano a qualche riforma in questo stato.

[33.] Al consiglio di guerra toccano le determinazioni appartenenti a tutti gli negozi militari, et all'impresè di guerra, tanto per offesa, quanto per difesa de' stati et fortezze di sua maestà, et insieme l'ordinare le provisioni di monizioni, et altre cose necessarie per la guerra. Consta anco questo consiglio di baroni et cavaglieri, et vi s'ammettono non solo gli paesani, ma anco de' forastieri et Italiani, fra quali a mia intercessione è stato hora da sua maestà ammesso il maestro di campo

Carlo Spinello⁷⁴ in recognizione de fedeli et segnalati serivzi, ch'egli con soldati della sua nazione ha fatto alla maestà sua in queste guerre. Presidente di questo consiglio è il signor di Stadion,⁷⁵ governatore qui di Vienna, [fol. 90v] cavaliere dell'ordine Teutonico et buon cattolico, et che appresso sua maestà come da lei medesima hora inteso, è in opinione di molta prattica et integrità. Vicepresidente è il conte Rambaldo da Colalto⁷⁶ di nazione Furlano [!], et originariamente vasallo de' Venetiani, ma che havendo sin da giovine seguitato la parte imperiale, fu da quelli privato d'ogni suo havere, et da questa è sempre stato avanzato di maniera, che hoggidi è stimato anzi Alemano, che altrimenti et è de migliori soggetti, che da commando habbia al presente sua maestà. Del medesimo consiglio è il signor Ludovico barone di Molart,⁷⁷ quale fu già cameriere d'honore di Sisto V.o,⁷⁸ et hora essendo anch'egli cavaliere Teutonico, gode l'unica commenda, che di quell'ordine si trova in Italia, delle cui ragioni è la casa, che sulla piazza del duca solea costi habitare monsignore Sanvitale.⁷⁹ Fassi questo consiglio inanzi sua maestà e perciò v'intervengono col voto loro tutti gli consiglieri segreti, le quali separatamente dirò appresso.

[34.] Principale sopra tutti è l'consiglio detto segreto o di stato, quale sebbene in apparenza è numeroso, essendovi molti, che del titolo di consigliere di questo consiglio vengono da sua maestà honorati, come il baron Prainer,⁸⁰ cognato dell'Harrach, il principe di Liectistain⁸¹ et altri, tuttavia perché questi tali non possono entrare in consiglio ordinariamente, ma solo quando vengono addimandati, il che avviene [fol. 91r] di rado, però in realtà si restringe il numero de consiglieri, quali anch'esso è arbitrario di sua maestà a sei soli, che sono il barone d'Ecchemberg, quello d'Harrach,⁸² il conte di Mecau,⁸³ il conte di

---

74 Lásd fentebb.

75 Johann Caspar von Stadion (1567–1641).

76 Rambaldo Collalto (1579–1630).

77 Az irodalomban Hans Freiherr von Mollard ismert, aki 1610–1619 között a Haditanács elnöke volt.

78 V. Sixtus (1585–1590).

79 Azonosítása további kutatást igényel.

80 Seifried Christoph Breuner (1569–1651).

81 Karl von Liechtenstein (1569–1627).

82 Karl von Harrach (1570–1628).

83 Leonhard Helfried von Meggau (1577–1644).

Zollern,⁸⁴ il barone di Traumestorff⁸⁵ et il singor Gondaer Liectistain,⁸⁶ fratello del principe,⁸⁷ che sta con titolo di governatore della Boemia a Praga.

[35.] Direttore, che vale a dire presidente di questo consiglio è il barone d'Ecchembergh del paese di Stiria, et che con sua maestà mentre è stato arciduca ha sempre havuto grandissima autorità. Era prima eretico, ma hora bonissimo cattolico, et tanto zelante delle cose della religione cattolica, che se tanto ne fossero gli altri ministri, non vi saria cosa, che in servizio di quella non si potesse sperare. È in età di cinquanta'anni, ricco di facoltà, ma povero di complessione, in maniera, che quasi di continuo se la fa in letto, travagliato hora da podagra, hora da dolori collici, per il che suole per il più sua maestà passare alle stanze di lui, che sono nel palazzo, et ivi al letto suo congregare l'consiglio per non restar privo di questo voto, quale la maestà sua stima, come in effetto è il più sincero et migliore di tutti. Ha cognizione di buone lettere et pratica delle cose del mondo et delle corti, tanto di Roma, quanto di Spagna con particolar memoria di quanto in quelle ha osservato, sicché nel negoziare riesce mirabilmente [fol. 91v] anco nell cose di guerra, essendo egli stato soldato et capitaneo in Fiandra ne' tempi del duca di Parma. È delli Italiani particolare protettore, et appresso sua maestà d'autorità suprema, per il che da forsi qualche gelosia a fratelli serenissimi, et per questo rispetto egli di quando in quando hora con occasione di devozione et alle volte sotto pretesto di mutar aria si absentia per qualche tempo dalla corte per sfuggire l'invidia et emulazione, che sempre accompagna quelli, sopra de quali il principe appoggia il peso del governo, et mostra maggior confidenza, che alli altri, et anco alle volte parte per non trovarsi presente ad alcune risoluzioni, che a lui non piacciono, et per impedirle, saria di mestieri opporsi alla piena di tutti gli altri. In queste sue absenze però suole sua maestà comunicarli ogni negozio importante per corrieri a posta. Così hora si è partito con nome di visitare la santa casa di Loreto, come credo farà sebben' forsi in questo viaggio s'abbocherà con qualche principe Italiano per concludere maritaggio per sua maestà. All'autorità, che a questo ministro apporta la grazia del padrone, si aggiunge quella, che gli avevano gli parentadi fatti col mezzo di essa, imperocché sono suoi generi il barone di Mersperg,⁸⁸ capo della guarda di sua maestà, et il barone Leonardo

---

84 Johann Georg von Hohenzollern-Sigmaringen.

85 Maximilian von Trauttmansdorf (1584–1650).

86 Gudanker von Liechtenstein (1580–1658).

87 Lásd az imént.

88 Julius Neidhard von Mörsperg.

Carlo figlio del signor Carlo d'Harach et fratello [fol. 92r] del signor Ernesto,⁸⁹ che costì è cameriere di nostro signore. Suo cognato è il barone Khisel,⁹⁰ cameriere maggiore, et parenti gli sono molti altri signori et baroni del paese, de quali alcuni essendo heretici, et che a sua maestà sono stati poco fedeli, forse havriano riportato il dovuto castigo, se non fosse stato il rispetto dell'Ecchembergh, per il quale si è dissimolato il tutto, anzi di loro alcuni vanno hora passeggiando con la chiave da cameriere nell'anticamere medesime di sua maestà, come ch'il fatto non fosse stato suo. Ha questi solo fra baroni il titolo di eccellenza, essendosi sua maestà lasciata intendere che come a maggior domo maggiore et a direttore del suo consiglio havria havuto gusto, che se le fosse dato. Et ultimamente di Spagna è stato honorato del colare del tostone.

[36.] Dopo l'Ecchembergh di molta autorità è il barone Carlo d'Harach⁹¹ parente come ho detto per rispetto del figlio di esso Ecchembergh, et che in assenza di lui essercita le sue cariche, et ha la maggior parte de negozi. È cavaliere cattolico assai cortese et che all'italiani si mostra amichevole, et sebbene è in età matura, havendo figli et figlie maritate, che hanno figlioli, diletta nondimeno delle conversazioni allegre, et in campagna in habito di soldato travaglia al pari di qualsivogli giovane.

[37.] Il conte Leonardo di Mecau anch'egli è buon cattolico, fu cameriere maggiore di Matthias, et hora trovasi in età matura, ma robusta, et ben complessionata. È cavaliere molto commodo et lindo, et che a mio parere mostra anzi forbitezza di cortiggiano, che altrimenti.

[38.] Il conte Giovanni Giorgio di Zollern è cavaliere per nascita molto principale venendo dalla sua casa gli marchesi elettori di Brandeburgh. È di buon tratto cattolico, et che essendo cugino del cardinale di Zollern, si mostra verso gli interessi della religione et il servizio della sede apostolica molto affettuoso. Onde è molto mio intrinseco, et all'occasioni porta con molta prontezza gli interessi, che per servizio de nostro signore gli vengono raccomandati. È questo molto confidente del duca di Baviera et di Spagna, è stato anche honorato del tostone.

[39.] Il barone di Traumestroff è il più giovane tra consiglieri, ma però di buon credito fra di loro. È fattura del cardinal Clesselio,⁹² et è cavaliere di lettere,

---

89 Leonhard Karl von Harrach (1594–1644) és Ernst Adalbert Harrach (1598–1667), 1625-től bíboros.

90 Lásd fentebb.

91 A tikos tanácsosok neveinek modern átírását lásd az ímént.

92 Melchior Klesl (1552–1630), 1616-től bíboros.

et che ha qualche esperienza del mondo. Era heretico, et hora mostra d'essere buon cattolico, è huomo melancolico, et cuppo, poco amorevole de forastieri, et particolarmente dell'Italiani. Fu gli anni passati in nome di sua maestà a Roma, dove havendo sul' principio dalle buone parole del papa⁹³ et del cardinale Borghese⁹⁴ concepute gran speranze et poi nel ristretto trovando a quello, ch'ci sperava poca corrispondenza [fol. 93r] d'effetti, parti malissimo sodisfatto, lamentandosi, come ancora fa, della maniera del trattare, dal che in gran parte stimo haver havuto origine la poca sodisfazione, che tutta questa corte generalmente mostra haver ricevuto dal passato pontificato, ove all'incontro di quello di nostro signore et del trattare di vostra signoria illustrissima mostra sua maestà et la corte grandissimo contento, molto ben riconoscendo tutti l'affetto paterno, con che nostro signore compatisce et soccorre gli presenti travagli di Cesare.

[40.] Il Gondaer Liectistain era presidente della camera imperiale, ma rinonziò la carica, ancorché molto utile et stimata, forse per parerli ufficio laborioso, et che ricerchi troppa autorità rispetto alla sua natura, ch'è lenta et melancolica, atta, anzi alla cura delle cose familiari, alle quali appunto egli è molto assiduo, che alli affari pubblici. Mostra quest' d'esser buon cattolico, et è huomo ritirato, ma però intento al far robba et augumentare l'entrate della casa, la quale è molto facoltosa attesi gli acquisti che fa questo con l'economia, il principe col governo et l'altro fratello, ch'è Massimiliano⁹⁵ generale dell'artigieria, con la guerra.

[41.] Oltre gli sodetti consiglieri si trova in questo consiglio, come nelli altri un cancelliere, ch'è il cancelliere Vlma,⁹⁶ huomo per quanto intendo, di molta bontà et valore, ma però da me non conosciuto, essendo sempre stato absente [fol. 93v] in tempo mio, et in vice sua havendo supplito il barone di Stralendorff,⁹⁷ vicepresidente del consiglio aulico, del quale ho detto a suo luogo. Et perché in questo consiglio trattansi [!] non solo gli negozi dell'imperio, ma di tutti gli altri stati di sua maestà, et anco quelli, che occorrono d'Italia, però per questi interviene nel medesimo consiglio il dottore Verda da Trieste,⁹⁸ buonissimo cattolico et molto religioso di buona dottrina, et destrezza et capacità tale ne' negozi, che ben

---

93 V. Pál (1605–1621).

94 Scipione Borghese (1577–1633), 1605-től bíboros.

95 Maximilian von Liechtenstein (1578–1645).

96 Hans Ludwig von Ulm (1567–1627), 1613-től *Reichsvizekanzler*.

97 Peter Heinrich von Stralendorf.

98 Azonosítása további kutatást igényel. II. Ferdinánd uralkodásának egyik *status particularis*ában sem figyelttem fel nevére.

si conosce per creatura del barone d'Ecchemberg. È egli per nascita di condizione ordinaria, et era di tenue facultà, ma hora essendosi con le sue buone maniere molto avvantaggiato nella grazia di sua maestà, ha accommodato le cose sue et da tutti generalmente è molto stimato. È amicissimo mio et che all'occorrenze mi riesce di tanta ingenuità, che non ho che più desiderare. Et per questo non ho mancato alle volte di corrisponderli con amorevolezze per meglio mantermelo in questa buona disposizione, perché veramente da lui et dall'Ecchembergh dipendono principalmente⁹⁹ gli negozi di questa corte, et l'uno et l'altro di loro è delli interessi della sede apostolica di nostro signore et di vostra signoria illustrissima molto parziale.

[42.] Altre volte in questo consiglio sono sempre intervenuti gli arciducchi, quando erano appresso l'imperatore, ma hoggidi ciò non si è osservato, mentre l'arciduca Carlo¹⁰⁰ è stato qui, perché sua altezza non vi è mai entrata et questo credo io per opera de ministri, quali non vogliano scenare [fol. 94r] di autorità, et di questo un giorno l'altezza sua in un certo modo si dolse meco allegandosi la consuetudine osservata per il passato.

[43.] Ciò che si tratti in questo consiglio segreto è difficile da ridirsi, perché sebbene ha nome di consiglio di stato, che pare che a cose grandi solamente risguardi, nondimeno non vi è quasi cosa, che tocchi a sua maestà in qualsivoglia modo, che non passi per questo, nè vi è consiglio di guerre o d'altri, che si faccia avanti la maestà sua, a cui non siano presenti questi consiglieri, sicché si può dire che di qui dipenda l'tutto. È però ne' giorni feriat per ordino ogni giorno si fa consiglio, fuori ch'il Mercoledì.

[44.] In questo consiglio hanno gran parte gli Spagnoli, non solo perché d'ordine di sua maestà per la strettezza, che ha con loro, vien' comunicato all'ambasciatore ciò, che qui si tratta, ma anco perché con le solite diligenze vanno intrattenendosi amorevoli molti di questi consiglieri.

[45.] Anco Sassonia vi ha qualche parte, et sebbene non saprei di certo affermare, chi con lui tenga particolare corrispondenza, so però che di molte cose, che qui si trattano, egli è bene avvisato. Cosa che mi ha certificato anco l'archiduca Carlo, quale mi disse, che havendo l'altra volta, ch'andò in Sassonia, portato seco un instruzione particolare oltre quello si sapeva, che andava per trattare, et volendo ciò dissimulare al duca,¹⁰¹ quale gli faceva continua istanza,

---

99 A szövegben '*pnlmente*' rövidítés áll, feloldása lehet '*personalmente*' is.

100 Karl von Habsburg főherceg.

101 Johann Georg I. von Sachsen (1585–1656).

se altro havebbe che [fol. 94v] trattare con lui, fianlmente si trovò molto chiarito, mostrandoli il duca medesimo la copia dell'instruzione segreta, che sua altezza havea portata. È veramente non vi è principe nell'imperio maggiormente stimato di questo, et se Iddio benedetto gli toccasse l' cuore di ridurrsi alla vera religione, saria cagione della conversione della più parte della Germania, ove hora il rispetto suo mantiene la maggior parte delli errori, che vi sono, andando sua maestà molto circonspecta nella riforma et interessi della religione per non irritarsi questo principe, la cui amicizia è alli interessi della maestà sua molto opportuna, et da ministri è figurata maggiormente.

[46.] È più in altro consiglio composto di baroni, cavaglieri et dottori del paese, quali in un palazzo del pubblico, detto l'Lantaus¹⁰² si congregano separatamente gli heretici da cattolici per trattare gli negozi concernenti al pubblico, ma questo è consiglio proprio et peculiare qui di Vienna et del paese, che però in ogni tempo, anco in assenza della corte vi dura.

[47.] Vi è anco il consiglio della camera imperiale, che pur' si fa avanti sua maestà, et ivi si trattano le cose pertinenti all' entrate et alle spese della maestà sua, et tutto ciò, ch' a materia di danari s'appartiene. Presidente di questo, come ho detto, era l' Gondaer Liectistain,¹⁰³ dopo la cui rinonza non si è disposto del carico in persona d'altri, ma viene essercitato dal signore [fol. 95r] di Polamm vicepresidente,¹⁰⁴ quale è Luterano, ma però continuamente da speranza di conversione, particolarmente per l' esempio de suoi antenati, de quali uno ne ha havuto cardinale.¹⁰⁵ Et per questo effetto havendo ultimamente fatto istanza, che gli deputasse persona intendente, che gli mostrasse gli errori di Lutero, gli è deputato monsignore Balasfi, hora vescovo della Cinque Chiese, dottore di theologia, et che molt'anni studiato a Roma.¹⁰⁶

[48.] Con occasione della camera imperiale doversi toccare anco qualche cosa dell' entradi del sua maestà, ma se queste in ogni stato, benché quieto et pacifico sogliono essere incerte, o almeno tenute segrete, incertissime saranno in questo,

---

102 Landhaus.

103 Gudanker von Liechtenstein.

104 Friedrich Plum (?).

105 Innentől a '*deputato*'-ig a szöveg több helyen szakadozott.

106 Ez mindenképpen friss fejlemény lehetett, hiszen Balásffy az uralkodó mindössze 10 nappal korábban nevezte ki pécsi püspökké. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára. Magyar Kamara Archivuma, *Collationes ecclesiasticae* (E 229), vol. 1, fol. 270. – A jelentés korábbi részében Balásffy mint boszniai püspök szerepel (áthelyezése után utódát ugyanis 1623-ban nevezték ki).

che tutto sta in rivoluzioni, solo posso dire, che dopo ... ..¹⁰⁷ le monete, le quali di valore et di lega si sono grandemente alterate, cava sua maestà dalli Hebrei, che tengono la zeccha da 20 milla fiorini l'mese. Delle confiscazioni de' beni de' ribelli medesimamente si dice, che habbia sua maestà fatto acquisto di sei milioni incirca, sebbene di questi n'ha havuto la maestà sua poco profitto, havendone distribuito gran parte a diversi ministri et servitori, et dato intenzione d'applicarne alcuni al mantenimento di qualche collegio o seminario, et in particolare ad un collegio di Franciscani in Praga da erigersi ad uso di quello di San Bonaventura di Roma, del quale scrissi già a vostra signoria illustrissima, che havendo in supposto a sua maestà, ella mi havea fatta la grazia, com'anco di presente sara necessario, ch'io [fol. 95v] faccia ufficio con la maestà sua, acciò voglia applicare qualche cosa qui al capitolo della chiesa cathedrale di S. Stefano in Vienna, poichè ... gli canonici al numero di sedeci, restano senza entrata ... essendo un solo casale con un molino, che haveano et del quale cacciavano circa cento fiorini l'anno per canonico, questi giorni adietro rovinato nelli incendi fatti dalli Vngari. Ne vi è speranza che possano esser sovvenuti dell'entrate del vescovado, perché quello siccomé è angusto di giurisdizione, non estendendosi fuori de borghi della città, per essere il territorio soggetto al vescovadi di Possa,¹⁰⁸ cosí è debolissimo di reddito, non giungendo a 6 milla fiorini l'anno, con carico di dare un tanto di pane, vino et alcuni ... ..¹⁰⁹ che si mantengono nel vescovato per servizio della chiesa, et amministrazione de sacramenti, non vi essendo in quella d'intitolati se non gli canonici.

[49.] Il thesoro imperiale, che sta qui nel palazzo, non l'ho veduto, ma siccomé da una così longa serie de' imperatori continuata in questa casa, si può argomentare, che fosse ricco, et ben fornito, cosí ho inteso, che se ne sia speso gran parte per mantenimento delle presenti guerri, sebbene dicono vi restino ancora cose belle et di molto valore, come anco in quello d'Ispruch, quale è stato assai meno dismembrato.

[50.] Nel rimanente poi tanto nella corte, quanto in tutta la città è una [fol. 96r] grandissima libertà nel vivere, vestire, et generalmente in ogni cosa, che nel negoziare, quale siccomé per questa libertà et per la facile entrata, che si ha con sua maestà, et ... .. apparenza facilissimo ... .. è molto difficile ... poca stabilita, che si trova nelle deliberazioni fatte, le quale per ordinario sempre può

---

107 A szövegből 2 szó kiaszakadva.

108 Passau.

109 A szövegből mintegy 5 szó kiszakadva.

d'una volta si mutano, come in occasione di molti negozi havrà vostra signoria illustrissima a quest' hora più d'una volta avvertito.¹¹⁰

Et questo è, che per hora di questa corte posso rappresentare a vostra signoria illustrissima per l'esperienza di questi pochi mesi, et per la debolezza mia, assicurandomi l'infinita benignità sua, che ella compatendo al poco talento mio sia per appoggiarsi dell'oggetto, che principalmente volendo havuto di ubbidire in questo, come son' per tempi fare in ogni altra occasione alli cenni di vostra signoria illustrissima, alla quale facendo humilissima riverenza, reverentemente me le raccomando in grazia. Di Vienna a 23 Ottobre 1621.

Di vostra signoria illustrissima et reverendissima
[m.p.]
humilissimo, obligatissimo e devotissimo servitore
D[on] C[arlo] vescovo d'Aversa

[fol. 96v, m.a.]

Relazione dello stato presente della corte dell'imperatore 23 d'Ottobre 1621.

---

110 A lapon több szakadás található, ezért több szó olvashatatlan.

VATAI GÁBOR

„HOGY AZ NEMESSÉG IS AZ VÉGHELYNEK LAKÁSÁTÓL
EL NE KEDVETLENEDJÉK...”

A nemesség és a katonaság viszonya a bányavidéki végeken

A magyar kora újkorral foglalkozó kutatás napjainkig igen széles körben vizsgálta a három részre szakadt ország történelmét. A politikai és hadi események valamint a korszak társadalmi és gazdasági helyzetének átfogó elemzésén túl az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a helyi viszonyok felderítésére. A lokális kutatások elsősorban a határmenti végházak helyzetének vizsgálatát tűzték ki célul, hiszen ezek sajátosságait jobban megismerve képet kaphatunk arról, hogy a végvárok, végvárosok társadalmi miként alakította saját életét a folyamatosan változó állapotok között. Habár számos történész¹ foglalkozott már ezzel a témával, a mai napig nem rendelkezünk elegendő információval ahhoz, hogy teljesen pontos következtetéseket lehessen levonni a védvonalon szolgálatot teljesítő hadak és a velük együtt élők mindennapjairól. Ehhez továbbra is szükség van újabb források bevonására, amelyek segítségével jobban árnyalhatjuk azt a képet, amely e küzdelmes életről kialakult.

A végvári katonaság mindennapjairól a legbeszédesebben az általuk írt, illetve a róluk szóló panaszlevelek tájékoztatnak bennünket. Ezek a források nem csupán az élet egyes szeletét foglalják magukba, hanem kiterjednek a váron vagy városon belüli, az ezeket körülvevő térséggel fenntartott, valamint a törökkel kialakított viszonyokra is. A továbbiakban a bányavidéki főkapitányság hatáskörébe tartozó két erősség, Fülek és Léva Esterházy Pál (1668-tól dunáninneni kerületi és bányavidéki) főkapitánnyal, későbbi nádorral (1681–1713) folytatott levelezésén keresztül e véghelyek katonaságának és a török elől idemenekült nagyszámú nemességnek a viszonyát kívánom megvizsgálni, az 1670–1680-as években. A

---

1 A teljesség igénye nélkül csupán néhány fontos munkát emelnék ki: *Acsády*, 1886.; *Takáts*, 1929.; *Benczédi*, 1961.; *Szakály*, 1981.; *Nagy*, 1983.; *R. Várkonyi*, 1994.; *Pálffy*, 1995.; *Pálffy*, 1997.; *Perjés*, 2002.; *Czigány*, 2004.; *Végh*, 2007.; *Kenyeres*, 2008.; *Sarusi Kiss*, 2008.; *Illik*, 2010.; *Végh*, 2010.; *Tóth*, 2013.

rendelkezésre álló, kiadott és a jelen tanulmányban megjelentetett források² segítségével úgy vélem jól szemléltethető a két réteg között létrejött bonyolult és ellentmondásos kapcsolat, amely nagyban megnehezítette a végekről kialakítandó egységes kép megrajzolását.

Fülek és Léva, az alsó-magyarországi végvárrendszer kulcsfontosságú erődjeiként egyaránt fontos szerepet játszott a bányavárosok védelmében. Mindezt alátámasztja, hogy az előbbi 1554. évi elestét követően a bécsi udvar egyből ki-nevezte Balassa János zólyomi ispánt és kapitányt a királyi kézen lévő alsó-magyarországi várak Lévától Divényig terjedő vonalának élére, megalakítva ezzel a bányavidéki főkapitányságot. A török elleni védelem megerősítésére a XVI. század második felében elkezdték Érsekújvár kiépítését, amely az 1580-as évektől kezdve a terület központi erődjévé vált. A tizenöt éves háború végére a védvonal tovább erősödött, hiszen 1593-ban sikerült több kisebb nógrádi és gömői vár mellett Füleket is visszafoglalni. Habár Érsekújvár 1663. évi elestét követően a bányavidék és a tőle északra elhelyezkedő cseh-morva tartományok védelmére 1665-től Lipótvár központtal új végvidéket szerveztek, Léva³ és Fülek továbbra is komoly szerepet játszott mind a védelemben, mind a hódoltsággal való kapcsolattartásban.⁴

A végházak rendszere (s ez alól a bányavidék sem kivétel) a XVI. század második felétől sajátos viszonyban állt a török fennhatóság alá került területekkel. A várak őrsege hol az erősségek ellátására, hol a saját megélhetése céljából folyamatos portyákat indított a hódoltságba, amely a XVII. század elejére kiegészült a rendszeres földesúri adóztatással. A tizenöt éves háború során Eger és Kanizsa elestével az ezek köré szervezett „központosított” adóztatási rendszer is ellehetetlenült, és az ezekhez sorolt uradalmakért valóságos verseny indult meg a kisebb erődök között. Ezzel szorosan összekapcsolódott, hogy a magánföldesúri adószedés újra megerősödhetett, és rendszerében alkalmazkodhatott a végek korábban kialakult gyakorlatához.⁵ Habár a nemesi adóztatás sosem szűnt meg teljesen,

---

2 Itt szeretnék köszönetet mondani Tóth Hajnalkának és Kasza Péternek, a források feldolgozása során nyújtott segítségükért.

3 Érsekújvár elestét követően 1663-ban Léva vicekapitánya Bartakovics Gáspár nem látva esélyt a sikeres védekezésre a túlerőben lévő nagyvezíri seregekkel szemben, szabad elvonulás fejében feladta a várat. Az erősség azonban nem volt sokáig az oszmánok birtokában, hiszen az 1664 tavaszán indított császári ellentámadás során az ugyancsak az előző évben elesett Nyitrával együtt sikeresen visszafoglalták. *Illéssy*, 1903. 373–383. p.; *R. Várkonyi*, 1985. 1132. p.

4 *Pálffy*, 1996. 185–186., 202., 204., 206. p.

5 *Szakály*, 1981. 92–94., 188. p.

mértéke a korábbiakhoz képest a XVII. század során jelentősen megnövekedett, hiszen a birtokosok rendszeresen igénybe vették a katonák segítségét jövedelmük beszedéséhez. Erre azért volt szükség, mert a távolság és a rossz közbiztonság miatt a földesurak gyakran évekig nem jutottak hozzá bevételeikhez. Így volt ezzel Pataky Mihály füleki nemes is, aki a hódmezővásárhelyi árrenda elmaradása miatt „*nem hagyhatván pénzét odaveszni*” felkérte a végbelieket, hogy a beszedhető adó feléért cserébe gyűjtsék be a településről, amit csak lehet. Az esetleges félreértések elkerülésére evictiós (kezességi) szerződést is kötöttek, amelyre a későbbiekben mindkét fél támaszkodhatott.⁶ Mindez tehát jól mutatja, hogy az adóztatás eme intézményesült formája egyaránt jövedelmező volt a nemesek és a katonák számára is, hiszen míg ez utóbbiak a portyákon vagyont szerezhettek, és így előttük állt a lehetőség a felemelkedésre,⁷ az előbbieket hozzájuthattak bevételeikhez, és befolyásukat is erősíthették a hódoltsági falvakban és vármegyékben. A helyzet sajátosságához hozzátartozik, hogy a törökök az efféle adószedés céljából indított vállalkozásokat törvényesnek ismerték el, feltehetőleg azért, hogy így saját, a végvári vonal mögött kiosztott és így keresztény fennhatóság alá eső területekre kiterjedő, adóztatási tevékenységüket is legitimálhassák.⁸

A végváriak adóztatása habár elengedhetetlen szolgálatot tett a nemességnek, nem volt mentes a túlkapasoktól. A hódoltságba vezetett portyák során gyakran nem csak a „jogos bevételeket” szedték be s komoly károkat okoztak a falvaknak és egyben a földesuraknak is. A helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy a XVII. század második felében több nádori és országbírói rendelet is megpróbálta korlátozni a magyar katonák hódoltsági vállalkozásait, még hozzá úgy, hogy ezeket a vármegyék engedélyéhez köthették. A megyék védelmezték e kiváltságukat, ugyanakkor a folyamatos kihágások miatt állandóan ostromolták a véghelyek kapitányait, ami rendszeres feszültséget eredményezett a katonaság és a nemesség között.⁹ A végváriak többször panaszkodtak amiatt, hogy a kapitány és az adott vármegye alispánjának engedélye nélkül ki sem tehették a lábukat a végházakból. Ha ez mégis megtörtént, úgy hogy valamelyik fél írásos jóváhagyása hiányzott,

---

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor (a továbbiakban: P 125) nro. 5918. (1672. augusztus)

7 *Sarusi Kiss*, 2008. 328–329. p. Erre kiváló példa a gyöngyösi Nagy család, amely a bányavidéki végekről származott és a végvidéki szolgálat adta lehetőségeket kihasználva a XVII. század végére a Kanizsával szembeni végek egyik legjelentősebb katonafamiliájává vált. *Tóth*, 2013. 14–39. p.

8 *Szakály*, 1981. 470. p.

9 *Szakály*, 1981. 254–256. p.

jobb esetben csak megbírságotlák, rosszabb esetben „*megfogják, rabságra viszik, paripáit, fegyverit elveszi a viceispán*”.¹⁰ Az ellátás akadozása, a katonák ellátatlansága azonban mégis arra kényszerítette őket, hogy gyakran járjanak a falvakon, mind a várak környékén, mind a hódoltságban, hiszen megfelelő zsold híján élelmezésükről és egyéb jövedelmeikről is gondoskodniuk kellett.

A portyázások mértéke a békeévek alatt sem csökkent, sőt ekkor is folyamatos konfliktusforrásként volt jelen a végváriak és az ellenség, valamint a katonaság és a lakosság között. A bányavidéki várak közül Füleknek és Lévának különösen rossz híre volt, amit jól példáz, hogy a fülekiek adóztatása ellen a magyar falvak gyakran a törökökhöz fordultak segítségért.¹¹ Léva 1663. évi feladása előtti fegyverletételi tárgyalások során a törökök több ízben felhánytorgatták Bartakovics Gáspár vicekapitánynak, hogy a várbeliek rendszeresen felprédálták a hódoltsági területeket.¹² E várak rablóportyái azonban nem csak a közeli vidékeket érintették, hiszen Forgách Ádám bányavidéki főkapitány is említette katonai rendtartásában, hogy „*megtörténik az is sokszor; hogy a vitézlő rend előttejárója híre nélkül, csak fel szedi-veszi magát, csatára megyen, avagy sok szegény ember kárával Rácország felé is elmegyen.*”¹³ A védvonal ellentmondásos viszonyait jól szemlélteti, hogy a törvényi tiltás¹⁴ ellenére az efféle esetek különösen gyakoriak voltak, hiszen akik számára „*az jóhasznú csaták megszüntenek*”, az itt szerzett zsákmány zsold híján a megélhetés szinte egyetlen forrását képezte. Mindehhez hozzátartozik, hogy a kapitányok jól ismerték katonáik helyzetét és sok esetben szemet hunytak a törvényteleniségek fölött.¹⁵

A portyák során az adóztatáson, az ellenség háborgatásán és kifosztásán túl a rabszedés minősült a legjövödelmezőbb tevékenységnek, amelyben a várak előljárói is érdekeltek voltak. Az elfogottak között különbséget tettek aszerint, hogy

---

10 MNL OL P 125 nro. 5292. (1669. január 18.)

11 *Komjáti*, 2009. 106. p.

12 *Illéssy*, 1903. 380. p.

13 *Illéssy*, 1892. 572. p. A füleki váruralomhoz gyakran csatolták dél-bácskai területek jövödelmét, ami jól mutatja, hogy sok esetben nem csupán a katonaság önkényes vállalkozása, hanem a vár ellátásához elengedhetetlenül szükséges bevételek is messze voltak az adott véghelytől. egészen messziről kellett, hogy eljussanak a véghelyekre. *Szakály*, 1981. 191. p.

14 A fosztogató, rabló, béketörő egyének megbüntetésére a XVII. század elejéről származó, II. Mátyás koronázása utáni II. törvénycikkben foglaltakat a században többször meg kellett erősíteni. CJH, 1900. 25–27. Lásd például: 1609. évi XIX. tc., CJH, 1900. 57; 1618. évi III. tc., CJH, 1900. 137; 1638. évi XLIII. tc. CJH, 1900. 395. p., stb.

15 MNL OL P 125 nro. 5919.; *Szakály*, 1981. 470. p.

mennyire voltak vagyonosak, illetve milyen magas tisztséget töltöttek be; hiszen mindez meghatározta, hogy mennyi váltságdíjat kérhettek értük. A magas rangú török tiszteket a bányavárosi végeken nem volt szabad önkényesen eladni, hanem arról először a főkapitányoknak kellett jelentést küldeni és általában tovább is kellett küldeni nekik őket.¹⁶ Ezek után csak ritkán remélhettek jelentősebb sarcot végbeliek, ám az alacsonyabb tisztségeket betöltők komoly hasznot hozhattak nekik.¹⁷ 1672-ben a lévaiaknak az érsekújvári pasa fiát sikerült többedmagával foglyul ejteni, aki után tetemes váltságdíjat remélhettek volna, ám a portya után Esterházy Pál benyújtotta igényét az értékes rab iránt. A végváriak mondván hogy „*az sereg nem kevés károkat vallott, sokan közülünk rabságban estek, sok szegény legénynek derék paripáit elnyerték és meglődözték*” a foglyok nagy részét már a főkapitány levelének megérkezése előtt (a fenti rendelkezés ellenére) felosztották maguk között. Ahogy írták „*elfogott török rabokat az sereg számára közönségesen megtartottuk*” majd a közös költségek fedezésére „*sarcot csinálván nekik¹⁸ és szokás szerint postákat rendelvén melléjük*” Érsekújvár közelében elengedték őket. A katonák a kezükön maradt rabokért cserébe hasonló „értékű” magyar vitézeket kértek, akiket azonban ebben az esetben az érsekújvári török helyőrség tagjai szabadulásuk előtt „*elsőben is kétszer háromszor is jól megverték odabent, azután úgy verték ki [őket] Magyarországra*”.¹⁹ Habár a rabok bántalmazását egyik oldalon sem nézték jó szemmel, a portyák és a rabszedés gyakorisága miatt, az efféle atrocitások nem lehettek ritkák.²⁰

A török ellen indított vállalkozásokra akár több végház katonái is összeállhattak hosszabb vagy rövidebb időre, ám ez a közösködés olykor ellentétekhez is vezethetett a végváriak között. 1679-ben Kósa Albert és Balogh János lévai vitézek vezetésével egy kisebb lovas egység indult Érsekújvár vidékére, akik idő közben egy hatvanfős hajdú sereggel akadtak össze, akikkel csapdát kívántak állítani a töröknek. Miután megállapodtak a tervben a lovasok előrementek és ahogy leve-

---

16 *Illéssy*, 1892. 573. p.; A bányavidéken a pasákat, szandzsákbégeket és bégeket a főkapitányok is kötelesek voltak tovább küldeni a királynak. *Iványi*, 1991. 95. p.

17 *Pálffy*, 1997. 24–25. p., *Tóth*, 2013. 90. p.

18 A foglyokért megállapított sarc gyakran élőállatból, gabonából, ruházatból, olykor fegyverből állt, amely dolgokhoz a végbeliek csak ritkán vagy nagyon drágán tudtak hozzájutni. *Varga*, 1991. 126–127. p.; *Tóth*, 2002. 148. p.

19 MNL OL P 125 nro. 5315. (1672. augusztus 11.)

20 A magyar fogságba került katonák helyzetét sokáig a hadi szokásjog határozta meg, hiszen a Rákóczi-szabadságharc kezdetén sem létezett külön rendtartás a császári foglyok helyzetét illetően, egészen a *Regulamentum Universale* elfogadásáig. *Kovács*, 2002. 177–178. p.

lükben írták „*bemenvén Udvardra az basa zászlótartója reánk jött ötödmagával úgy annyira űztük őket hogy még az strázsán is belül jártunk*”. A portya tehát sikeres volt, hiszen elmondásuk szerint „*az zászlótartót másodmagával elfogtuk, el is adtuk*”, aminek hasznából azonban nem részesítették a távolban várakozó hajdúkat. Emiatt ezek beperelték a lévaiakat, akik idő szűkében nem tudtak kellőképp felkészülni a tárgyalásra, és így elmarasztalták őket.²¹

A végvidéken gyakori kihágások miatt a megfelelő helyi igazságszolgáltatási gyakorlat vizsgálata különösen fontos ahhoz, hogy megismerhessük a korabeli viszonyokat. A végvári hadak egyik komoly előjoga²² volt, hogy származástól függetlenül, peres ügyeik a katonai igazságszolgáltatás (seregszék) hatáskörébe tartoztak. Habár a bányavidéki végeken ez a rendszer már az 1580-as években (Érsekújvár megépüléséig Léva központtal) elkezdett kiépülni, a mindennapi gyakorlatban folyamatos nehézségek adódtak a nemesség ellenállása, (majd később az idevezényelt külföldi katonaság)²³ miatt. A véghadak fölött hivatalosan a kapitányok, majd idővel kinevezett hadbírák vagy seregbírák ítéeltek, akik fennhatóságát a végekre menekült nemesség nem volt hajlandó elfogadni mondván, hogy ők a vármegye joghatósága alá tartoznak.²⁴ Ebben a kérdésben Füleken különösen gyakran került sor összetűzésre az itt összegyűlt három vármegye (Pest–Pilis–Solt, Heves–Külső–Szolnok, Nógrád–Kis-Hont) nemessége és a várnép, valamint Koháry (II.) István között. Habár a tárgyalt térségre vonatkozó katonai rendtartás intézkedéseinek megfelelően, a hadi ügyekben a mindenkori várkapitány parancsa volt mérvadó,²⁵ a katonai igazságszolgáltatás esetében ez a joghatóság sok esetben sértette a mindenkori úriszék és a vármegye hatáskörét. Jó példa erre Ebeczky Menyhért²⁶ ügye 1677-ből, aki megkísérelte megölni Béltékyl Pál füleki vicekapitányt, amely bűnéért Koháry elfogatta és börtönbe záratta. A helyi nemesek azonban (főként Nógrád és Heves megyeiek) emiatt többször is megfenyegették a vár kapitányát és kijárták Esterházytól, hogy engedtesse sza-

---

21 A tárgyalásokra, perekre általában kétheti „felkészülési idő” állt a felek rendelkezésére, amely idő alatt a tanúikat és bizonyítékaikat összegyűjthették. Jelen esetben a rabok árából nem részesült hajdúk csupán három napot hagytak a lévaiaknak, így azok készületlenül nem tudták kellően érvényesíteni érdekeiket. MNL OL P 125 nro. 5929. (1679. március 5.)

22 A „vitélzlo rend” előjogaira, haszonélvezeti jogaira és vagyonszerzési lehetőségeire vonatkozó felosztást lásd: *Vatai*, 2011. 32–33. p.

23 *Iványi*, 1991. 95.p.

24 *Pálffy*, 1997. 90–91., 97–98. p.

25 *Illéssy*, 1892. 575. p.

26 1663–1670-ig Nógrád megye táblabírája. *Nagy*, 1858b. 5. p.

badon bebörtönzött társukat. Koháry ugyanazon év július 19-ei levelében jelezte felettesének, hogy [ti. Ebeczky] „*ily formán s ily üdőben való elbocsátását, jó ok és mód alatt*” nem tudja teljesíteni, hiszen tartott az ügy következményeitől. Éppen ezért arra kérte Esterházyt, hogy az „*méltóztassék [...] kegyelmes resolútióját függőben tartani*” és a későbbiekben felülvizsgálni, és a végváriak javára dönteni, hogy végül „*szép egyesség és jó rendtartás*” legyen a várban.²⁷

A nemesség erőszakos érdekérvényesítése a „vitélző rendet” is hasonló reakcióra készítette. 1680-ban Bellovics Sámuel füleki vicekapitány kinevezése után, új (Koháry által is megerősített) rendtartást vezetett be, amely a katonák számára kedvezően befolyásolta a borkimérési jogát, hozzájárulva azok zsoldjának kiegészítéséhez. Eszerint Szent Mihály napja után kizárólag a vitézek mérhettek ki bort a végházban, amivel azt kívánta megakadályozni, hogy mindezen jövedelmekre a nemesség rátegye a kezét.²⁸ A katonákkal szemben azonban Tassy Mihály és Csemniczky Gáspár Heves vármegye alispánja és jegyzője panaszában arra hivatkozott, hogy e gyakorlat (a hivataláról 1679-ben lemondott) Bélteky Pál vicekapitány idejében számukra még kedvezőbb volt, hiszen akkoriban a nemesek és végváriak együtt választottak borbírákat, és az előbbieknél is szabad volt a borkimérés. Arról is panaszkodtak, hogy (a tilalom ellenére) e régi rendtartásra hivatkozva Barátnagy Ferenc és Bertóthy István nemesek saját borukat kezdték el kimérni, amire válaszul Kakukk Gergely hadnagy vezetésével a hajdúk „*kikezdett borukat elvitették, és cégéretet levagdaltatták*”.²⁹ Habár a nemesség a következő évben újfent megpróbálkozott kocsmaállítással, a vár vezetősége továbbra sem volt hajlandó teret engedni törekvéseiknek.³⁰

A haszonélvezeti jogok kérdésében a nemesség és a vitélző rend szembenállása nem csupán a borkimérés ügyében mutatkozott meg, hiszen Füleken a földbirtoklás körül is folyamatos volt a vita. A földbirtok, várradalom formájában, a XVI. század vége óta jelen volt a királyi zsoldon lévő iratos vitézek javadalmaszásában.³¹ A véghelyhez rendelt, változó méretű és minőségű terület látta el az

27 Illéssy, 1892. 73–74., 77–78. p.

28 Illéssy, 1892. 575–576. p.; Végh, 2010. 62. p.; Komjáti, 2011. (értekezés) 162. p.

29 MNL OL P 125 nro. 5917. A levél datálását illetően lásd a forrásközlést.

30 Komjáti, 2011 (értekezés). 162. p. A magyar várnép mellett egy idő után az idevezényelt külföldi katonák és tisztjeik is részt kívántak maguknak az efféle bevételekből, amint azt a lévaiak 1679. évi esete is bizonyítja. Itt ugyanis Gualdo német parancsnok próbálkozott kocsmaállítással, amit azonban Csáky Pál várkapitány vezetésével igyekeztek megakadályozni a magyar várbeliek. MNL OL P 125 nro. 9893. (1679. február 24.)

31 Pálffy, 2002. 62. p.; Kenyeres, 2008. 105–149., 367–384. p.; Sarusi Kiss, 2008. 206–207. p.

adott végház örhadát,³² ám az egyre sokasodó nehézségek miatt, a végváriak maguk is rákényszerültek a gazdálkodásra. Füleken azonban ellenállásba ütközött a véghadak földbirtoklási gyakorlata, amiről 1680-ban Koháry István is beszámolt Esterházy Pálnak. A kapitány több levelében is panaszkodott a nemességre, akik „a vitézlő rendre osztott szántóföldeket [...] eltulajdonították.”³³

A gyakori atrocitások a kocsmaállításhoz hasonlóan a „vitézlő rend” oldaláról hasonló ellenlépéseket eredményeztek. A nemesi borkimérés megakadályozása mellett, Bellovics Sámuellel szemben a Tassy Mihály és Csemniczky Gáspár által fogalmazott levélben azt olvashatjuk, hogy az [ti. Bellovics] a „*praesidium határában lévő kertet hatalmasul elfoglalván mai napig is dicsekedvén bírja*”.³⁴ A levélből konkrétan ugyan nem derült ki, hogy a vicekapitány az önkényes foglalatást a sereg vagy a saját érdekében követte-e el, ám az ellene felhozott vádak ismeretében úgy vélem, hogy jelen esetben csupán önös célok motiválták, amihez viszont kihasználta katonai súlyából adódó előnyeit.

A várak elöljárói éppen olyan gyakran éltek vissza hatalmukkal a katonáik érdekében, mint azok rovására. Csáky Pál, aki egy személyben volt Léva földesura és a vár örökös kapitánya, kivételes helyzetére támaszkodva rövidítette meg beosztottjait. Az itteni vitézlő rend nagyon kényes volt a várban felállított mézsárszéke bevételeire, így igencsak felháborodtak, amikor Csáky a sereg számára bőjtre hozatott sós halból is rovást követelt magának.³⁵

A lévaiak mézsárszékét nem csupán kapitányuk kívánt megadóztatni, hiszen egy kelet nélküli levelükben arra panaszkodtak, hogy „*lévai harmincados uram nem tudjuk mire nézve seregünk számára fogadott mézsárosainkat [...] meg akarja harmincadolni*”. A sereg nemtetszését elsősorban az váltotta ki, hogy egyik fontos kiváltságukat, a részleges adómentességüket akarták megsérteni azzal, hogy a saját ellátásukra vásárolt hús után követeltek tőlük pénzt. Ők ezzel szemben azzal mentegetőztek, hogy nem szándékoztak a marhát eladni, mert ahogy írták is, „*ha kereskedésre való marhát vesznek [...] abból tartoznak igaz harmincadot megadni*.” A fent említett panaszukhoz hasonlóan arra hivatkoztak, hogy

---

32 A magánvárak esetében a hozzájuk tartozó uradalmak a földesúr tulajdonát képezték, amelyek jövedelméből az odatelepített iratos katonák is részesülhettek és a számukra kiutalt ellátmány után a földesúr később a kamaránál nyújthatta be a számlát. *Végh*, 2007. 153., 172–173. p.

33 *Merényi*, 1903a. 237.; 238. p.

34 MNL OL P 125 nro. 5917.

35 MNL OL P 125 nro. 5306. (1675. március 6.)

jelenlegi kapitányuk apja (Csáky László) idejében hasonló gyakorlatra nem volt példa, így most sem kívánnak eleget tenni ennek a követelésnek.³⁶

A katonaság minden alkalmat megragadott arra, hogy késve érkező zsoldját kiegészíthesse, ám e tevékenysége során olyan bevételeket is érintett, amely hagyományosan a végekre menekült nemesség kezében összpontosultak. Ebben a helyzetben igen gyakran került sor összetűzésekre, amelyek ellen csupán közös fellépéssel tudtak védekezni, így juttatván érvényre érdekeiket. 1670-ben a Lip-tai András füleki nemes birtokát felprédáló, de később elfogott és Koháry által bebörtönzött katonák megsegítése miatt szólaltak fel azok bajtársai. Szerintük ugyanis a rabok között nem voltak ott a valódi tettesek, és mint írták „*azóta nem is láttuk itt az végházban*” őket. Ezért kérték, hogy „*jó és bizonyos kezeség alatt azon megfogatott katonákat*” engedjék szabadon, és „*hogy ha valaki törvényes úttal fogja keresni ezen dologért őket, készek, s tartoznak őket előállítani az törvényre.*”³⁷

A fenti példa is jól mutatja, hogy a katonák, ha kellett képesek voltak felelősséget vállalni egymásért, sőt nem csupán bajtársaikért, hanem más, a közösség számára fontos személyekért is. A lévaiak például az 1677-ben a gályarabságból hazatért prédikátorukat igyekeztek megvédeni, és megpróbálták neki a törvényes keretek között kiharcolni Esterházytól, hogy „*hadd maradjon maga szálláson melyet sok rendbeli interessiónkra és kezeségünkre megengedte ő nagysága* [ti. Csáky Pál].”³⁸ Habár a végváriakra az 1608. évi I. törvénycikk szerint egységesen vonatkozott a szabad vallásgyakorlás joga, a XVII. század során ezt több esetben is igyekezett visszaszorítani a Habsburg kormányzat. A gályarabpercek során például minden végvárból (így Fülekről és Léváról is) megidéztek a prédikátorokat,³⁹ hogy ezzel szorítsák vissza a véghelyeken a protestantizmust. Ennek ellenére a végbeli katonaság összefogásának eredményeként a teljes magyarországi védvonal több vára 1674-ben és 1675-ben, a nagyszámú protestáns őrökre való tekintettel engedélyt kapott arra, hogy befogadhasson prédikátorokat. A bányavidékről Léva és Fülek is e véghelyek között volt és így nem kellett az erőszakos térítéstől tartaniuk. Habár Léváról 1677-ben a folyamodvány ellenére eltávolították

---

36 MNL OL P 125 nro. 5933.; MNL OL P 125 nro. 5934.

37 MNL OL P 125 nro. 5305. (1670. május 12.)

38 MNL OL P 125 nro. 5307. (1677. június 21.)

39 Léváról Czeglédi Pétert, míg Fülekről Túróczi Végh Andrást és Miskolczi Bodnár Mihályt rendelték Pozsonyba. Közülük csak Végh András térhetett vissza hazájába, aki 1676-ban szabadult meg a gályarabságból. S. Varga, 2002. 244., 249., 302. p.

a prédikátort, a többi véghely esetében mindez a kiváltságolt (articuláris) helyzet egészen a visszafoglaló háborúk végéig megmaradt.⁴⁰

A végbeliek tehát gyakorta álltak ki egymásért, amire nagy szükségük volt a nagyszámú és egymással ugyancsak összetartó nemességgel szemben, akikkel az eddig említettekén túl a végvárakban és végvárosokban betöltendő feladatokat illetően is folyamatos konfliktusok voltak. Füleken különösen sok probléma származott ebből, hiszen mindkét fél kötelességei elmulasztásával vádolta a másikat. A vitélző rend részéről több panasz is érkezett, hiszen a katonák gyakran emlegették, hogy a nemesek „*minden nemű szolgálatot csak az mi nyakunkba hárítottanak*”⁴¹ és ahogy Koháry levelében említi „*a végházban éczakának idején is nyargalódzanak, lövöldöznek, s akarmi ellenség hírére fegyvert sem fognak.*”⁴² Magatartásuk felbőszítette a végbelieket, akik így keresték is az alkalmat, hogy megtorolhassák e vélt vagy valós bűnökét. Bellovics vicekapitány például azért húzatott deresre egy füleki nembest, mert az kiváltságos helyzetére hivatkozva megtagadta egy levél kézbesítését.⁴³

Habár a végváriak gyakran sérelmezték, hogy a vár védelmében semmi segítséget nem kapnak az ott lakó nemesektől, azok e vádakkal szemben ugyancsak felhánytorgatták, hogy „*ha valami ellenség hírére ki kell menni az véghelyből, olykor több nemes ember szolgálival együtt találkozik az zászló alatt*” mint katona. Úgy vélték, hogy a „vitélző rend” „*az nemesség nem csak cirkál és strázsál de még éjjel nappal fegyverben vagyon [...] [és a] véghelynek oltalmáért és megmaradásáért rabságot, sebeket és sokan halált is*” kész vállalni. A fenti rágalmakkal szemben ők úgy érezték, hogy a véghadak sokkal többet engednek meg maguknak, mint jogukban áll. Leginkább birtokaik felprédálását sérelmezték, és nem nézték jó szemmel azt sem, hogy a katonák bekvártélyoztak a városi házaikba. Tassy és Csermiczky sokat idézett panaszában is megemlíti, hogy a „*vitélző rend az urak és az nemesség jószágán nyárban télben élődik s quartélyos*” sőt a „*kereteket is és házakat is az nemességtől [...] elvenni és elfoglalni igyekezik, mely igyekezetének valósága máris tapasztaltatni kezd.*”⁴⁴

---

40 Szabó, 1933. 470. p. A bányavidék három várára (Fülekre, Lévára és Korponára) vonatkozóan a szabd vallásgyakorlást az 1681. évi 26. törvénycikk 15. pontja is megerősítette, így a korábban eltávolított prédikátorok is visszatérhettek és a protestánsok az azóta elkobzott templomaikat is visszakaphatták. CJH, 1900a 285–286. p.

41 MNL OL P 125 nro. 5919.

42 Merényi, 1903a. 237. p.

43 MNL OL P 125 nro. 5917.

44 MNL OL P 125 nro. 5917.

A fenti vádakkal nem csak a füleki nemességnek kellett szembesülnie, hiszen a katonaság beszállásolása folyamatos probléma volt a teljes végvidéken. A várakban kevés volt a férőhely, hiszen azok (főként a magánkézben lévő erődök esetében) a kapitánynak és kíséretének voltak fenntartva.⁴⁵ A bányavidéki várak siralmas állapota⁴⁶ miatt a katonaság kénytelen volt a környező településekre beköltözni. A fülekieknek saját elmondásuk szerint Gömör vármegyében, a Rima, a Sajó, a Balog folyók mentén és Medvesalján volt szálláshelyük.⁴⁷ Forgách Ádám katonai szabályzata ugyanakkor meghagyta: tilos volt a „*falukra zászlóstudal quartélyozni*” menni;⁴⁸ így a katonák kénytelenek voltak a vár környékén vagy a városokban szállást találni maguknak. Itt azonban összeütközésbe kerültek a nemességgel, akiknek házait a fenti panaszok szerint több esetben elfoglalták, amit a vitézek azzal magyaráztak, hogy azok [ti. a nemesek] olyan „*nagy házakban laknak, kikben a hajdú is elférne...*”⁴⁹

A katonaság elszállásolási nehézségei, a kevés és rendszerint késve érkező zsold együttesen járult hozzá a véghadak elkeseredettségéhez a XVII. század végére. A végekről érkező levelekben leggyakrabban a folyamatos fizetlenségre és megfogyatkozott létszámukra panaszkodtak a katonák. Egy Léváról származó 1681. évi levél arról tanúskodik, hogy nem csak a közkatonákban, de tisztekben is nagy volt a hiány, és az új emberek toborzását a bizonytalan fizetés még inkább nehezítette.⁵⁰

---

45 Varga, 1983. 121–124. p.

46 Erről bővebben lásd Esterházy Pál 1674–1675. évi panaszait. *Rakovszky*, 1891. 257–266. p. A folyamodvány elemzését és a datálása körüli kérdéseket részletesebben lásd: *Iványi*, 1991. 97–100. p.

47 MNL OL P 125 nro. 5919.

48 *Illéssy*, 1892. 571. p.

49 MNL OL P 125 nro. 5292. (1669. január 18.) Habár a városok igyekeztek tiltani a nemesség nagyarányú házvásárlását, az uralkodó kezdetektől fogva támogatta azt. Nem meglepő tehát, hogy Füleken a levelekben említésre kerülő Barátnaky Ferenc, Tassy Mihály, Csemniczky Gáspár nemesek, illetve Bélteky Pál és Bellovics Sámuel vicekapitány is rendelkeztek lakóházzal. *Pálmány*, 1986. 43. p.; *H. Németh*, 2002. 86. p. Léván a nemesség mellett az 1677-ben beszállásolt német katonaság is súlyos problémát okozott, akik szó szerint kitérták a magyar végváriakat szállásaiokról és emellett azoknak minden felhalmozott ellátmányát is elkobozták. MNL OL P 125 nro. 5308. (1677. augusztus 21.)

50 MNL OL P 125 nro. 5314. (1681. január 4.)

A véghadak fogyatkozása⁵¹ és így rendszerint alacsony létszáma⁵² nem csupán Léván, hanem az egész bányavidéken általános jelenség volt a XVII. század végén, ami nem csak a várak védelmét nehezítette meg, hanem ahhoz is hozzájárult, hogy az erődök és városok környékén egyre nehezebben lehetett fenntartani a rendet és a biztonságot. Léván 1678-ban több panaszban is jelentették Esterházy Pálnak „*ez itt való cigányoknak sok istentelenségét*”, akiknek György nevű vajdája már ismert volt a várnép és a lakosság előtt, hiszen „*égbekiáltó istentelenségeiért távozott vala el ennek előtte is innét.*” A nemesek és a katonák egyaránt megfogalmazták ellenérzésüket a jövevényekkel szemben. Az előbbieket inkább vagyoniuk védelme érdekében „*a sok tolvajságra való alkalmatosság*” és „*magyar tolvajokkal és lopókkal*” fenntartott folyamatos kapcsolat miatt kívánták kitudni a vajdát és kompániáját a városból.⁵³ Ezzel szemben a katonaság panaszában sokkal inkább a cigányok György nevű vajdájának személye ellen emelte föl a szavát. Ők úgy látták, hogy a kompánia és a vitélző rend viszonyának megromlása annak tudható be, hogy azoknak [a kompániabelieknek] „*viszavonó, veszedő, verekedő és tökéletlen nem igaz mondó cigányuk volt és más gonosz életben is foglalta magát*”. Megoldásul azonban nem egyszerűen a cigányok eltávolítását javasolták, hanem azt kívánták Esterházytól, hogy váltsa le Györgyöt a vajdai tisztségéből és inkább egy István nevezetűt állítson a helyébe, hiszen mióta ő [István vajda] a városban tartózkodott „*azóta elszenvedhetőképpen viselte magát, [és] semmi oly elszenvedhetetlen insolentia [sérelem] miatta nem következett*” be, és így a végbeliek kiegyeztek volna személyével.⁵⁴

---

51 Ehhez természetesen hozzájárult az 1671–1672-ben bevezetett redukciós rendelet, amelynek keretében mintegy 4000 főben kívánták maximálni a teljes végvárrendszer katonaságának létszámát. Habár a végekről kikerülő zsoldosokat nem eresztették mind szélnek, hanem megkezdték a mezei seregbe szervezésüket, az átalakítás az ellenállás és a kivitelezés során fellépő egyéb nehézségek (például a továbbra is jelenlévő pénzhiány) miatt 1672-re megbukott. Habár ezt követően folyamatosan emelkedett a véghadak létszáma, a korábbi szintet még 1681-re sem érte el. *Czigány*, 2004. 131–135. p.

52 A redukciós rendelet következtében az itt vizsgált lévai helyőrség létszáma 511 főről 201-re, míg Füleken 737-ről 289-re csökkent. *Merényi*, 1895. 402., 404. p.

53 MNL OL P 125 nro. 5310. (1678. augusztus 21.)

54 MNL OL P 125 nro. 5309. (1678. június 8.) A fenti levelek nem térnek ki részletesen arra, hogy a nevezett cigányok kompániája katonai feladatokat látott-e el, vagy csupán egy vándorló csoportról volt-e szó, akik egyéb tevékenységekkel foglalkoztak. Minden esetre úgy vélem, hogy a katonák kérése, miszerint Esterházy legyen ráhatással azok vezérének kinevezésére, hatáskörét tekintve nem egészen tisztázott. Ha a kompánia hadi feladatokat látott el, akkor a kérdés egyértelmű, ám ha csupán „polgári” minőségben voltak jelen, akkor nem világos, hogy

A fenti példa jól mutatja, hogy a végek biztonságát mind a nemesség, mind az ott állomásozó sereg fontosnak tartotta, és a felforgató elemeket igyekeztek minél hamarabb eltávolítani. Mindez a folyamatos fizetlenség és fogyatkozó létszám miatt igencsak nehezen ment, amit tovább súlyosbított az is, hogy olykor a katonák sorai közt is igencsak kétes személyeket lehetett találni. Léván például több olyan személyről is tudunk, akiket tetteik alapján sokkal inkább rablónak és haramiának tekinthetünk, semmint végvári vitéznek. Ilyen volt például Horváth Géczy, aki ellen 1678-ban gyakori garázdasága és „*Istentelen cselekedeti*” miatt nyújtottak be panaszt a környék falvai Esterházy Pálhoz. Horváth ugyanis rendszeresen „*elverte, kínoztta, taglotta*” a települések jobbágyait, hogy azok közül sokan „*nem mertek kimenni a mezőre a városból.*” Amellett, hogy rendszeresen bántalmazta a parasztokat, elkobozta vagyontárgyaikat vagy jószágaikat és minden esetben különböző összegre sarcolta azokat. Ezen ténykedései során néha különösen brutális módon járt el, mint például Csobáni István és Dénes István esetében, hiszen miután „*elkínoztta, tagolta, verte ártatlan nyavalyás szolgákat, hogy lélek is alig érzett bennük [...] azzal nem elégedvén [meg], kinyújtóztatta, mint a hetes marhákat, s úgy akarta megperzselni [öket], a szalmát meggyújtván rajtok*”. A két jobbágy annak köszönhette életét, hogy Horváth egyik társa végül kihúzta őket a tűzből, megmentve így őket a haláltól.⁵⁵

Ugyancsak itt találjuk Laczi Istókot, aki korábban csongrádi parasztként a lótolvajlás vádjá elől menekült Lévára, hogy végül a várnép között találjon menedékre. Innen azonban 1678-ban többedmagával visszatért a Dél-Alföldre és bosszút állt az őt elfogni akaró Csomor Jánoson és jobbágytárain. Őket Horváth Géczyvel „*elverette kínoztatta, tagoltatta, hogy soha ép ember belőle nem lesz [...] házaikat is égetéssel fenyegette, ki miatt most is [a] nyavalyások ki nem mernek menni [és] az ilyetén félelemtől viseltetvén élhetetlenek.*”⁵⁶

A végvidékről származó panaszlevelek többsége nem mentes a parasztság és a nemesség ellen elkövetett katonai túlkapásoktól, amelyek közt olykor különösen kegyetlen tettek is előfordulnak. Az efféle esetek jól rávilágítanak arra, hogy a nemesség miért is lépett föl olyan határozottan az ellen, hogy a végváriak szabadon járhasanak-kelhessenek a falvak környékén, és miért kívánta őket annyira távol tartani birtokaitól. Az országgyűlések rendelkezései mellett saját katonai erejükre

---

itt mint bányavidéki, vagy mint a „dunáninnyi” kerületi főkapitány illetékes lehetett-e ilyen jellegű ügyek eldöntésében.

55 MNL OL P 125 nro. 9889. (1678. augusztus)

56 MNL OL P 125 nro. 9889. (1678. augusztus)

és a vármegyei apparátusra egyaránt támaszkodva próbálták útját állni az erőszakoskodásnak, ugyanakkor igyekeztek kihasználni a katonák portyázó, rabszedő és határvédő tevékenységében rejlő lehetőségeket.

A nemesekhez hasonlóan, a végváriak is arra törekedtek, hogy a kényszerű együttélésből a legtöbb hasznot húzassák. Az adószedés alatt velük együttműködve igyekeztek a maguk számára vagyont szerezni, ugyanakkor féltékenyen védtek saját bevételeiket. Katonai közösségükre és kiharcolt előjogaikra támaszkodva (többnyire kapitányaikkal) együtt léptek fel annak érdekében, hogy törvényes vagy törvénytelen eszközökkel, de érvényesíthessék érdekeiket. A helyzet ellentmondásossága abban rejlett, hogy céljuk végső soron a nemesi cím és vagyon (jószág vagy földbirtok esetleg haszonbérleti jog) megszerzése volt, amelynek eléréséhez elengedhetetlen volt a végvidéki nemesség közvetlen vagy közvetett segítsége. A két társadalmi réteg együttélését tehát a kölcsönösség, az egymásra utaltság határozta meg, amely a jelentősebb haszon ígérétében képes volt feledtetni akár a nagyobb összetűzéseket is.

A tanulmány alapját képező, és az alábbiakban közreadott források Léva és Fülek várának az Esterházy család hercegi ága fond Esterházy Pál állagában (P 125) az 5292–5341. szám (*Várőrségek és tábori seregek*), az 5915–5945. szám (*Seregek folyamodványai*) és a 9800–9984. szám (*Összeírások, feljegyzések, nyugták, véghelyek, várak, stb.*) alatt található levelezéséből származnak. A leveleket népszerű átírásban, a mai helyesírási szabályoknak megfelelően adom közre. Céлом az volt, hogy a javítások segítségével érthetőbbé és olvashatóbbá tegyem a forrásokat, megőrizve azok korabeli stílusát. Az alábbiakban egyrészt azokat a leveleket választottam ki, amelyek jól példázzák a végek katonaságának sajátos jogállását, és azt a szoros összetartást, amelyre támaszkodva képesek voltak érdekeiket érvényesíteni. A források másik csoportját a végváriak és a nemesek konfliktusairól és túlkapasairól szóló anyagok képezik, amelyek inkább a két réteg szembenállásának színtereit emelik ki. A közölt levelek együtt úgy vélem, hogy jól megvilágítják a katonaság és a nemesség kényszerű együttélésének viszonyait, s értékes adalékokkal szolgálnak a téma kutatói számára.

Források

1.

A lévai magyar katonaság Esterházy Pál főkapitánynak

Léva, 1670. május 12.

Illustrissimo ac Excellentissimo Comiti Domino Domino Paulo Esterhazy de Galantha Perpetuo in Frakno Sacri Romani Imperii Comiti Curia Regiae in Hungariae Magistro Supremo Comiti comitatus Soproniensis Sacratissima Casarae ac Regia Maiestatis Consiliario Camerae et Confiniorumquae Antemontanorum Supremo Generalis Domino Domino Gratiotissimo

Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak főgenerálisunknak ajánljuk úgy való alázatos szolgálatunkat az Úr isten sokáig hazánk szolgálatára szerencsésen nagyságot [megtartsa]!

Szólván vagyon nagyságodnál kegyelmes urunk az itt való ő fölsége lovas renden lévő szolgálainak miben légyen dolga, Koháry István⁵⁷ úr önagysága és Liptai Andras⁵⁸ úr őkegyelme köztük levő devecseri⁵⁹ marhák elhajtása végett való veszekedés miatt! Mely dologról kegyelmes urunk mind maga nagyságod parancsolta itt való főkapitány urunknak őmagának s méltóságos levele által is hasonlóképpen mely nagyságod kegyelmes parancsolatjának engedelmes lévén főkapitány urunk ő nagysága némelyeket az katonák közül megfogatott, de az ki fő

---

57 Koháry (II.) István (1649–1731) Hont megye főispánja és Fülek főkapitánya (1667–1682), aki a vár 1682. évi ostromát és elestét követően három év raboskodás után szabadult ki, amikor Aeneas Caprara tábornok elfoglalta Ungvárt. 1687-ben kapitányként részt vett Eger ostrománál, ahol meg is sebesült. Koháry életét igen széles körben vizsgálta már a hazai történetírás. Katonai életútjáról a legújabb és az egyik legteljesebb összefoglalást Komjáti Zoltán Igor doktori értekezésében olvashatjuk, amelyben a szerző a korábbi Koháryra vonatkozó irodalom (pozitív és negatív) jellemzését is elvégzi. *Nagy*, 1860. 291. p.; *Komjáti*, 2011. 9–25. p.

58 Liptay (III.) András (1649–1714) a nagy múltú Liptay nemesi család tagja, Liptay (IV.) György és Balogh Anna gyermeke. A familia birtokai a XVII. század elején, Liptay (I.) Imre idején főként Bars, Hont, Nógrád, Nyitra és Zólyom megyékre terjedtek ki, de annak fia Liptay (IV.) György alatt, aki 1649-ig Léva helyettes kapitánya is volt, már Pozsony és Moson megyékben is kapott királyi adományokat. III. András vonala lett a későbbi bárói ág alapítója. *Nagy*, 1860a. 135–137. p.

59 Város Veszprém megyében.

author volt ezen dologban s végezett Liptai András urammal s előbb állott s azóta nem is láttuk itt az végházban. Így levén az dolog alázatosan kérjük azért nagyságodat kegyelmes urunk mind seregestül méltóztassék nagyságod parancsolni főkapitány urunknak ő nagyságának hogy jó és bizonyos kezesség alatt azon megfogott katonákat bocsáttassa el őnagysága. Az kezesek kötik arra magukat, hogy ha valaki törvényes úttal fogja keresni ezen dologért őket, készek, s tartoznak őket előállítani az törvényre. Mely nagyságod kegyelmes akaratát megmutatva nagyságod ezen szegény legényeken. Seregestül kicsitől fogva nagyig éltig való alázatos szolgálatunkat meg akarjuk szolgálunk és hálálnunk nagyságodnak. Kegyelmes választ várván nagyságodtól! Ezek után kívánjuk Isten sokáig éltesse nagyságodat szerencsésen. Dato Léva dies 12 may Anno 1670.

Nagyságodnak kegyelmes alázatosan szolgál lévai őfelsége lovas és gyalog rendben levő szolgálai kicsitől fogva nagyig.

MNL OL P 125 nro. 5305.

2.

A lévai magyar katonaság Esterházy Pál főkapitánynak Léva, 1677. június 21.

Méltóságos fraknói gróf Esztréházy Pál urunk őnagysága kegyelmes urunk őfelsége Dunán innen levő végházaink főgenerális kapitányának nekünk mindenkor kegyelmes urunk ő nagyságának adassék

Mi kegyelmes urunknak nagyságának ajánljuk életünk fogytáig való alázatos szolgálatunkat

Hogy az úr Isten nagyságodat minden dolgaiban szerencséltesse szívesen kívánjuk. nagyságodat mint kegyelmes urunkat hogy alázatosan kényszerítettünk az könyörgő levelünk által megtalálnunk és kérnünk azon hogy nagyságod az kegyelmes gratiaját tőlünk szegény alázatos szolgálaitól ne vonja meg. Mint Isten után nagyságodon kívül nincs minékünk bizony lévaiaknak kihez folyamodnunk, hanem ugyan csak nagyságodhoz, s nem is tartunk mást az ki ez mi nyavalyánkat orvosolhassa. Mit parancsoljon nagyságod főkapitány urunknak ő nagyságának

az mi szegény tengerről megszabadult rab prédikátorunk⁶⁰ felől értettük az nagyságod méltóságos parancsolatját mi helyen vette fő kapitány urunk önagysága azonnal akarván annak eleget tenni. Megértvén azért seregestül az nagyságod parancsolatjának continentiáját⁶¹ könyörgöttünk fő kapitány urunknak ő nagyságának hogy szegény nyomorult beteg prédikátorunknak addig míg bizonyos követeteink nagyságodtól vissza jönnek és ő fölségétül s mind pedig az méltóságos Bellicumtól⁶² hagyjon békét ő nagysága szegények, had maradjon maga szálláson melyet sok rendbeli interessiónkra⁶³ és kezességünkre megengedte ő nagysága. Ily formán hogy [...] ⁶⁴ és seregestül lettünk kezések erette míg Nagyságodtól és kegyelmes urunk ő felségétől és az méltóságos hadakozó tanácstól újabb válasza jön önagyságának hogy akkoron ha kívánja őfelsége és az méltóságos hadakozó tanács tartozunk elő állítani melyet ha elő nem állítanánk vagy álltani nem akarnánk önagysága rajtunk ötszáz forintot perpatvar nélkül megvehessen. Mely állapotunkat nagyságod így megértvén mutassa nagyságod minden kegyelmességét s gratiaját hozzánk szegény szolgálaihoz, mely nagyságod eziránt hozzánk mutatandó kegyelmességéért az úr Isten minden dolgaiban áldja meg szerencsés, boldog előmenettel, egyéb iránt is kegyelmes Urunk az ő fölsége kezünkél lévő kegyelmes protectionalisa⁶⁵ legelsőben is nagyságodra fonal[?] hogy minden háborgatóink ellen nagyságod protegáljon⁶⁶ bennünket melyet mi in paribus⁶⁷ megküldöttünk nagyságodnak.

---

60 Az 1674. évi gályarab perekre Léváról Czeglédi Péter prédikátort idézték be, akit aztán el is ítélték, s aki 1675-ben meg is halt. A levélből nem derül ki pontosan, hogy ki lehetett a rabságból visszatért lelkész vagy, hogy az illető mióta tartózkodott a végvárbán. Feltételezhető, hogy az illető a fentebb említett 1675-ben kapott engedményt követően térhetett vissza a véghelyre, ám e levél keletkezését követően el is kellett hagynia azt. Ennek az lehetett az oka, hogy jelenléte komoly ellentétkehez vezetett, amelynek lecsendesítésére Karl Ludwig Hoffkirchen komáromi várparancsnok utasítására 200 német katonát vezényeltek a várba, akik 1677 július-augusztus folyamán meg is érkeztek Lévára. MNL OL P 125 nro. 5308. (1677. augusztus 21.); Szabó, 1933. 468–469. p., *Benczédi*, 1961. 166. p., *S. Varga*, 2002. 249. p.

61 Értsd: tartalmát

62 Értsd: Udvari Haditanács.

63 Értsd: közbenjárás.

64 Olvashatatlan írás.

65 Értsd: menlevele

66 Értsd: védjen

67 Értsd: másolatban.

Kérvén azon alázatosan nagyságodat méltóztassék megtekinteni és nagyságodhoz küldött becsületes ember atyánk fiait meghallgatni és ha szóval többet is mondanának nagyságod méltóztassék szavuknak hitelt adni. Ezek után kívánjuk hogy az úr Isten sok esztendeig tartsa s éltesse kedves jó egészségben Nagyságodat.
Datum Levae die 21 Juny Anni 1677

Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak míg élünk alázatos szolgálói
Kegyelmes Urunk ő fölsége lévai lovas és gyalogrenden levő szegény szolgálói
nemes uraimékkal ő kegyelmekkel együtt

P.S. Kegyelmes urunk nagyságodat mint kegyelmes urunkat ezen is alázatosan kérjük hogy azon nagyságod méltóságos parancsolatjában említett becsületes jóakaró atyánk fiat úgymint Nyári Jánost vegye kegyelmes gratiajában s vegye el róla eziránt való neheztelésit mint nem annyira vetett az mint Nagyságod előtt vádoltatott amely nyughatatlan elméjű lévai emberek által melyről is nagyságodhoz küldött követeink Nagyságodat szóval bővebben fogjak informálni.

MNL OL P 125 nro. 5307.

3.

A lévai magyar katonaság Esterházy Pál főkapitánynak

Léva, 1678. június 8.

Illustrissimo Domino Comiti Paulo Esterházy de Galántha Perpetuo in Fraknó, Sacrii Romani Imperii Equitii Supremo Comiti Cottus Soproniensis Sacratissima Casareae Regiaquae Maiestatis Consiliario Partium Regni Hungariae cis Danubianarum Confiniorumquae Antemonatorum Supremo Generali Capitaneo non Arcis Csobántz supremo ac Hereditario Capitaneo et per Ungariam Curiae Regiae Magnae Domino nobis Gratiotissimo

Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak ajánljuk alázatos szolgálatunkat hogy az Úr Isten Nagyságodtól minden üdvösséges jókkal megáldja szívből kívánjuk

Értettük kegyelmes urunk az Nagyságod kegyelmes protectionállisából⁶⁸, hogy György cigánynak ki ennek előtte is az cigányok vajdaságát viselte az ide tartozandó cigányok vajdaságát neki conferálta⁶⁹. Az nagyságod kegyelmes parancsolatjának, mint főkapitány urunk öngagsága mind a tisztek s mind mi se-regestől alázatosan obtemperálunk⁷⁰; de ha György cigány lesz itt vajda abból semmi jó nem következik. Azzal mi meg nem állhatnak, véle contentusok⁷¹ sem lehetünk, mivel az midőn ennek előtte is itt vajda levék, mind az cigányok, s mind az vitézlő rend között vissza-vonó, veszekedő, verekedő és tökéletlen nem igaz mondó cigányuk volt és más gonosz életben is foglalta magát, akiről törvény is szolgáltatott, mely törvényt in paribus főkapitány urunk öngagsága fel küldött nagyságodnak. Alázatosan kérjük nagyságodat mint kegyelmes urunkat méltóztassék nagyságod alázatos írásunkat méltó respektusban venni, hogy tovább is az visszavonás veszekedés eltávoztattassék, [és] azon György cigány az vajdaságban ne helyeztessék. Hanem az mely István vajda, most azon cigányok vajdaságában vagy az maradjon helyben, azzal mindnyájan contratusok⁷² leszünk, mivel az mióta az vajda, azóta elszenvedhetőképpen viselte magát, semmi oly elszenvedhetetlen insolentia⁷³ miatta nem következett. Mely ebbéli nagyságod kegyelmességét mi is alázatosan igyekezünk szolgálunk Nagyságodnak. Ezek után alázatosan választ várván nagyságodtól, kívánjuk, Isten jó egészségben sokáig tartsa meg nagyságodat szerencsésen. Datum in praesidio Leuensis die 8 Junii Anno 1678.

Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak alázatosan szolgálnak az ő felsége lévai tisztviselei és mind közönségesen lovas és gyalog rendi serege.

MNL OL P 125 nro. 5309.

---

68 Értsd: menleveléből.

69 Értsd: adta.

70 Értsd: engedelmeskedünk.

71 Értsd: elégedettek.

72 Értsd: szerződők, itt: elégedettek.

73 Értsd: helytelen viselkedés.

4.

**A lévai nemesség Esterházy Pál főkapitánynak
Léva, 1678. augusztus 21.**

Illustrissimo Domino Paulo Esterházy de Galántha Perpetuo in Fraknó, Sacrii Romanii Imperii Equitii Supremo Comiti Cong. Soproniensis Sacratissima Casareae Regiaquae Maiestatis Consiliario Camaralio Partium Regni Hungariae cis Danubianarum Confiniorumquae Antemonatorum Supremo Generali Capitaneo non Arcis Csobántz supremo ac Hereditario Capitaneo et per Ungariam Curiae Regiae Magnae Domino nobis Gratiotissimo

Méltóságos Gróf főgenerális nekünk nemes Urunk

Nagyságodnál ez előtt való esztendőekben mind mi lévai nemesség s mind nemes vármegyénk alázatosan instálván ez itt való cigányoknak sok istentelenségét és insolentiajuk⁷⁴ végett. Emlékezetiben lehet nagyságodnak miképpen kegyelmesen resolválta⁷⁵ vala magát, hogy tudniillik azon léssen nagyságod a tekintetes hadakozó tanácstól dekrétumot obtimálván⁷⁶ soholt [értsd: sehol] generálissága alatt lévő praesidiumokban,⁷⁷ sőt jószágiban is nem szenvedni nagyságod. Elszenvedhetetlen lévén az előbbieknél is sok istentelenségét azonban úgy látják, most megint azon nagyságod protectionálisa mellett egy György vajda nevű cigány maga companiájával jött praesidiumunkban, aki égbe kiáltó istentelenségeiért távozott vala el ennek előtte is innét. Alázatosan könyörgünk nagyságodnak, méltóztassék nagyságod mindnyájukat helyükből [értsd: városunkból] kigyomlálatni hogy azzal is a sok tolvajságra való alkalmatosság találtassék; mert a magyar tolvajokkal és lopókkal matua [értsd: mutua] correspondentiat⁷⁸ tartván kimondhatatlan csintalanságokat követnek el. Kívánatos és effektíve való választ várván nagyságodtól mint kegyelmes urunktól. Kívánjuk hogy az Úr Isten számos esztendőig megnyomorodott hazánknak szerencséjére és gyarapítására kedves

---

74 Értsd: helytelen magaviseletük

75 Értsd: elhatározta.

76 Értsd: szerezzén.

77 Értsd: végvár/ végváros

78 Értsd: kölcsönös kapcsolatot.

jó egészségben tartsa és éltesse nagyságodat. Dato in Praesidio Levensi die 21 mensis Augusti Anno 1678.

Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak alázatosan igyekezőnk szolgálni

Lévai nemesség

MNL OL P 125 nro. 5310.

5.

A lévai magyar katonaság Esterházy Pál főkapitánynak

Léva, 1681. január 4.

Illustrissimo ac Excellentissimo Cotti Domino Domino Paulo Esterhazy de Galantha Perpetuo in Frakno Sacrii Romanii Imperii Equitii Cottus Sopronienensis Supremo Comitti Partium Regni Hungariae, Antemontanorum Confiniorum Ujvárió oppositor Supreme Generali Sacrae Casarae ac Regia Maiestatis Consiliario Camerae et per Hungariae Curiae Regiae Magro Domino Patrono nobis Collendissimo

Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak alázatos szolgálatunkat ajánljuk hogy az úr isten sokáig éltesse nagyságodat szerencsénkre szívből kívánjuk

Kegyelmes urunk sok ízben találtuk meg s búsítottuk az nagyságod az idevaló sok rendbéli fogyatkozásainkról vagyon ugyan szere kegyelmes urunk, hogy az régen kívánt és megérdemelt fizetésünk megindulna. Kit is engedjen Isten rövid nap mert majd tavaszra nyárra hosszabb lesz az nap ha eljön és kegyelmes Urunk az fizetést nem tudom kegyelmes uram mi formán kinek fognák fizetni. Mert kegyelmes urunk itt annyira elfogyott az fizetett nép, az tiszték is, hogy sok híja való vagyunk, fő hadnagy urunk ő kegyelmének se vice hadnagya, se zászlótartója, mintsem az kit gyarlók fő vajda és vicevajda, zászlótartók is mind megholtak. Ezekre az tisztéknek kegyelmes urunknak elégséges és érdemes becsületes emberséges embereket találjunk. Elegen is volnának, csak írják, kilegyen fizetésük. Eziránt nekünk kegyelmes urunk nincs kihez máshoz folyamodnunk, hogy az ilyen fogyatkozásainkat megorvosolják. Kegyelmes urunk az kapuinkról az bástyáinkról is elfogytak az emberek. Ugyan alázatosan kérjük nagyságodat,

mint végházastul hogy kegyelmes szemivel tekintsen reánk, vigye ezeket igen sietve [a] bellicumnak, hogy az fizetés elérkezik mert bizony nagy csorba és mint fogyatkozás dolgukba kegyelmes urunk abbéli iránt kegyelmes választ várunk nagyságotól. Ezek után kívánjuk, hogy az Isten áldása legyen nagyságodnál. Datum in praesidio Levensis dies 4 mensis Januarii Anno 1681

Mint mindnyájan lévai lakosok nagyságodnak alázatos szolgálói

P.S.: Kegyelmes urunk nagyságodnak akarjuk azt és alázatosan tudtára adni, hogy minémű darák palánkokskára [való] az nagyságod részére való, egy darabja még Csáki Pál⁷⁹ úr önagysága részére való onnan. Semmi veszekedés nincs de az nagyságodnak tisztartója semmi úttal nem akarja becsináltatni; mindenestül is négy öt forintból álló, ezt pediglen az szegény emberekkel is becsináltatná. Veszedelmes hely pedig mert mindenütt földig fogyott az víz.

MNL OL P 125 nro. 5314.

6.

A lévai magyar katonaság Esterházy Pál főkapitánynak Léva, 1672. augusztus 11.

Az mi kegyelmes urunknak méltóságos galántai Esterházy Pál magyarországi palatinus urunknak önagyságának nagy alázatosan adassék

---

79 Csáky (III.) Pál, Csáky (VII.) László és gróf Batthyány Magdolna gyermeke. Léva és Szádvár örökös ura, Léva vár főparancsnoka és Komárom, valamint Zólyom vármegye főispánja. Testvérével (Csáky (VIII.) Lászlóval) közösen birtokolta a Nyitra megyei elefánti kastélyt. *Nagy*, 1858a, 79. p. Nagy Iván Csáky Pál születésének időpontját nem közli, ám halálát apjához Csáky (VII.) Lászlóhoz hasonlóan 1655-re teszi, ami véleményem szerint nem helytálló. A szerző rajta kívül nem említi egyetlen későbbi Csáky Pált sem, ám az általam vizsgált fenti levélben is, amelynek keltezése 1681, aktív szereplőként utalnak rá. A halálozások és születések kérdését érdemes kellő kritikával kezelni Nagy Iván munkáját, hiszen a később még említésre kerülő Csáky (VII.) István esetében halálának és születésének évét is 1605-ben határozza meg a szerző, amely nyilván elírás, ám ez alapján esetünkben sem zárható ki ennek (ti. az elírásnak) a lehetősége. *Nagy*, 1858a. 78. p.

Kegyelmes Urunk

Hogy az úr Isten nagyságot szegény megnyomorodott hazánk és végházunk szerencséjére számos esztendeig tartsa és éltesse kedves jó egészségben szívesen mindnyájan kívánjuk. Az nagyságod méltóságos levelit Farkas György⁸⁰ vicekapitány urunk mindnyájunkkal közölvén abban mit foglaljon az nagyságod méltóságos parancsolatja az újvári⁸¹ basa fia felől alázatosan megértettük. Való dolog, hogy itten közönségesen oly híre futamodott hogy az újvári basa fia is az mostani végház alatt elfogott török rabok között fogva volna. De még mind ekkoráig is valóságosan nem tudhatjuk, hanem csak mások szavaira nézve mi is abban az vélekedésben vagyunk. Mint hogy pedig az sereg nem kevés károkat vallott, sokan közülünk rabságban estek sok szegény legénynek derék paripáit elnyerték és meglődözték más egyéb fegyverbéli károkat feleset vallottak. Azon elfogott török rabokat az sereg számára közönségesen megtartottuk minek előtte nagyságod méltóságos parancsolatja kapitány urunknak kezéhez érkezett volna. Már annak előtte két ízben is (sarcot csinálván nekik és szokás szerint postákat rendelvén melléjük) bevették vala Újvárban és mint hogy okot adtak az újváriak, ki sem küldték az szegény keresztény rabokat elsőben is kétszer háromszor is jól megverték odabent, azután úgy verték ki Magyarországra. Mink ugyan azt el nem követtük, hanem legelsőben is sarcokat vetvén eleikben úgy küldöttük ki Újvárba, akiket azután hogy hamisságban értük, úgy verettük meg kétszer is. Ezen kívül az ménesünket is elhajtották, csak abban is egynéhány ezer tallerra érő károkat vallottunk. Sok oly szegény legény vagyon közöttünk, aki lovatlan maradott, se fizetése nincsen, még csak az testi ruhája is alig vagyon, innen várnák nyavalyások meglovasodásukat, hasonlóképpen az szegény keresztény rabok is, az kik mostanság az végház mellett rabságban estek. Isten után azok is innét várnak szabadulásukat, másként reménytelen szabadulásuk. Annak okáért nagyságot mint kegyelmes urunkat nagy alázatosan kérünk méltóztassék kegyes szemmel reánk tekinteni, megírt sok kárunkat, szegény sok keresztény rabjainknak török kezek szenvedő sok nyomorúságit méltó respektusban vévén ha lehetséges ezen rabok maradjanak kezünknel, hogy így az nagyságod méltóságos gratiája alatt is lehessen szegényeknek szabadulásuk. Mely ebbéli nagyságod hozzánk mutatott

---

80 Románfalvi Farkas György 1659–1663-ig, a vár feladásáig bujáki vicekapitány. 1665-ben Wes-selényi Ferenc nádor ajánlásával lévai alkaptány, amely tisztséget a vár 1682. évi ostromáig birtokolta. Ekkor fogságba esett ahonnan ifj. Vécsey Sándor révén szabadult ki. Később váci kapitányként tűnik föl a forrásokban. *Nagy*, 1858b. 119. p.; *Szabó*, 2010. 293–295. p.

81 Ti. Érsekújvár.

és mutatóndó kegyes gratiáit míg élünk mindenkori készségünktől megszolgálni el nem mulatjuk. Kívánjuk is hogy Isten ő szent fölsége sok szegény megnyomorodott keresztény rabok szerencsire éltesse nagyságotat szerencsésen. Datum Lévae die 11 Augusti Anno 1672.

Nagyságotnak mint kegyelmes urunknak holtig való méltatlan alázatos szolgálái

Lévai sereg

MNL OL P 125 nro. 5315.

7.

A füleki nemesség Esterházy Pál főkapitánynak (keltezés nélkül)

Nagyságotnak mint kegyelmes urunknak életünk fogytáig való alázatos szolgálatainkat ajánljuk

Istennel sok szerencsés hosszú életet kívánunk. Elege nem csodálkozhat rajta az füleki nemesség kit urunk micsoda okoktól vezéreltetvén tekintetes és nagyságos füleki főkapitány Koháry István urunk önagyága az mi néhai jó emlékezetű eleinknek vérrel s véres verejtekével szerzett nemesi szabadságunkat nem hogy segíteni vagy oltalmazni kívánja sőt hova tovább inkább labefactálni s opprimálni⁸² igyekezik. Ugyanilyen hogy alig felejtethjük el egykori meg bántódásunkat, ottan hamar most mást követ el önagyága. Legközelebb is az Szent Mihály napi korcsma dolgában⁸³ (az kinek mind az eleink minekelötte néhai méltóságos Wesselényi Ferenc⁸⁴ palatinus uraunknak önagyágának füleki főkapitányságakor bizonyos

---

82 Értsd: megingatni és elnyomni.

83 A bányavidéki főkapitányság területén gróf Forgách Ádám generálissága idején (1644–1663) érvényben lévő szabályok szerint a vitéz sereg tagjai Szent Mihály napja után tarthattak kocsmát a kijelölt helyeken. Amennyiben nem iratos katona (nemes vagy nemtelen) akart engedély nélkül bort mérni, azt először a kapitány felszólította, majd ha ez sem használt, akkor a hordója fenekét kiütötte. *Illéssy*, 1892. 575–576. p.

84 Wesselényi (II.) Ferenc (1605–1667) Wesselényi István és Derssffy Katalin gyermeke. Fülek kapitánya, 1646-tól Murány örökös ura, majd 1655-től haláláig az ország nádora, Pest–Pilis–Solt

ideig okok és kondíciók alatt cedaltatott⁸⁵ volt mind pedig attól az időtől fogva az melytől idő jártában az füleki nemesség és vitézlő sereg által lehabeáltatott⁸⁶ és folyni kezdett volna kinek is immár circiter⁸⁷ tizenöt esztendeje vagyon. Esztendőnként minden impetio⁸⁸ és szakadás kívül az szerint akárkinek is az nemesség közül az ki bort akart árulni szavolt[?] valamit egyiknek az őfelsége iratos és szabad lovas és gyalogos renden lévő vitézi közül) ő nagysága az vitézlő sereggel olyan [au/c]thoritast hozott be, hogy az vitézlő rendnek tiszteit és eleit külön vice kapitány uram házához gyűjtötte be, ahova egy nemes ember sem hivatott az stipendiarius nemeseken kívül. Holott annak előtte valamikor Isten Szent Mihály napját elé hozta mindenkor azon korcsma állapotában az véghelynek vicekapitánya, [a] hadnagy és az sereg egyet értvén az nemességgel hol akkori vicekapitány nemzeti vitézlő Bélteky Pál⁸⁹ uram, hol pediglen nemes Nógrád vármegye vice ispánja házához egyben szoktak volt gyűlni és közönségesen megegyezett akarattal, borbírákat választani, úgy az nemesség részéről mind az vitézlő rend részéről megesküdtetvén őket. Szabtak árat mind ó s mind újbórnak, mely jó rendtartást ez elmúlt Szent Mihály nap előtt való szombaton is akarván az nemesség elkövetni, egyben gyűlvén bizonyos követ atyafiai által requírlattatta⁹⁰ vice kapitány Bellovics

---

és Gömör vármegye főispánja és az aranygyapjas rend tagja. A róla elnevezett főnemesi összeküvés vezetője. *Nagy*, 1865a. 161–162. p.

85 Értsd: engedélyezett.

86 Értsd: lefolytatott.

87 körülbelül

88 Értsd: panasz.

89 Bélteky/Bélteki Pál Szabolcs, esetleg Szatmár vármegyei közrendű család sarja. 1653-ban a szécsényi vár lovas hadnagya. 1660-ban gyilkosságba keveredik, ám Wesselényi nádor és Koháry közbenjárására kegyelmet kap. 1660-tól a szécsényi vicekapitány, majd 1663-ban a vár elfoglalása után Fülekre kerül. Itt 1665. március 1-től kinevezték az akkor elhunyt Unger Mátyás helyére alkapitánynak. Koháry István helyettese, aki a fiatal kapitányt első éveiben a főtiszti feladatokba is bevezette. 1672–1682-ig Pest–Pilis–Solt vármegye alispánjává választották, aki a vármegyét az 1681. évi országgyűlésen is képviselte. Ezen kívül a Nógrád vármegyei táblabírói tiszteit is viselte. Szolgálati ideje alatt végig megmaradt az uralkodó hűségén, amit leköszönő levelében meg is írt I. Lipótnak. Felettesei szigorú, szokimondó, a polgári lakossággal szemben túlkapasokra hajlamos, de megbízható katonának tartották. 1682-től mezei seregek parancsnokaként állt újra katonai szolgálatba. *Nagy*, 1857. 288. p., *Szabó*, 2010. 263–265. p. *Komjáti*, 2011. 25., 34–36. p.

90 Értsd: lefoglaltatta.

Sámuel⁹¹ és az ő kegyelme házához egyben gyűlt hadnagy uramékat s ott levő sereget is, hogy mivel már az szabad korcsmának szokott ideje elközelgetett és az nemesség régi jó szokás szerint az sereggel eziránt egyet akarván érteni; Mit akarnak tovább és ha az nemesség menjen-e el az sereg közé avagy pediglen az sereg nemesség köziben eljönne *concludendi gratia*⁹². Melyre ő kegyelmek ezt replikálták⁹³ [hogy] mivel úgymond az sereg elfogyott és abban ki csonka, ki béna levén az cirkálásra és vartálasra⁹⁴ elégtelen. Ha azért az nemesség szabad korcsmakor bort akar árultatni cirkáljon és vartáljon *continue*⁹⁵, mely kívánságára maga szabadságának és országunk törvényének *praejudiciumával*⁹⁶ [előítéletével], mivel hogy az nemesség nem *accedáhatott*⁹⁷ az vitézlő serege által kirekesztett; ki is az jó rendtartás és szokás ellen két borbíróat választván magának reá üzent az nemességre az bornak árultatásától *supersedeáljon*⁹⁸. Melyhez való képest az nemesség is maga előtt viselvén öfelségéhez kegyelemes urunkhoz mind ez ideig is *contestált*⁹⁹ és ezután is *contestálendo* hívségét és más véghelyek példáján, s most is (az hol tudni illik szabad korcsma fen vagon) fennlévő szólásra nézve ussarul nem akarván *recedálni*¹⁰⁰ maga részről becsületes atyafiát választott arra megesküdtetvén őt együtt értsen az sereg borbírájával ha az sereg szakadást nem tesz az nemességtől. Mely nemesség végezésével semmit nem gondolván fő és vicekapitány uraimék az midőn ez elmúlt Szent Mihály napján nemes vitézlő Barátnaky

---

91 Bellovics Sámuel, Bélteky Pál lemondását követően 1679 március 10-én vette át a lévai vár vicekapitányi tisztségét 1682-ig. Megbízható, bátor katona volt, aki gyakran vett részt a portyákon. Több esetben haragtartónak írják a források, aki emiatt elődjével is rossz viszonyt ápolt, hiszen az Bellovics beiktatásakor nem adta meg neki a kellő tiszteletet. *Komjáti*, 2011. 35. p.

92 Értsd: hogy határozat szülessék

93 Értsd: válaszolták

94 Értsd: járőrözésre és őrszolgálatra

95 Értsd: állandóan

96 Értsd: sérelmével

97 Értsd: nem járulhatott hozzá.

98 Értsd: tartózkodjon.

99 Értsd: bizonyított.

100 Értsd: a gyakorlatból nem akarván engedni.

Ferenc¹⁰¹ uram és az uram Bertóthy István¹⁰² uraimék magok házuknál borukat kikezdettek volna, Barátnaky házára ugyan fő és vice kapitány uraimék rajta menvén egynéhány felfegyverkezett hajdúval Bertó[thy] István uram házára pediglen Kakukk Gergely¹⁰³ hadnagyot hasonló hajdúkkal elküldvén kikezdetten borukat elvitették, és cégéereket levagdaltatták. Azon felett igaz nemes ember borbíránkat is, azért hogy Barátnaky uram borát megakólta, maga székére citáltatta. Főkapitány urunk öngagsága kegyelmes urunk, ha az vitézlő seregek praensiója¹⁰⁴ szerint az szabad korcsmának hasznavételében, annak két részének lenni, az ki végház megmaradásának szolgálatában részes, vajon az füleki nemesség nem követte e el mindazokat az melyek mind öfelsége kegyelmes urunkhoz való fidelitásának¹⁰⁵ megtartására s mind pediglen az véghelynek megmaradására és szolgálatára deteniáltanak¹⁰⁶. Az kiket maga öfelsége kegyelmes levelében recognoscál¹⁰⁷ s főkapitány urunk öngagsága is recognoscálhat mert csak ez elmúlt felháborodott időkbén is a vitézlő rendhez kit a gonosz híreknek idején véghelynek nagyobb securitására¹⁰⁸ nézve bent kellett egyszer is s másszor is tartani az füleki nemesség mediátorsága és interpositioja¹⁰⁹ által, azok az vármegyék az kiknek székes helyek Fülek, hol fizetéssel hol pediglen búzabeli és marhabeli kedveskedéssel hány ízben voltak? Az belső város kő fallal körül

---

101 Barátnaky Ferenc Hont és Nógrád megyékből származó nemesi család sarja. Barátnaky 1675-ben Nógrád megyében alispán, akit 1684. április 10-én táblabíróvá választottak. Ugyanebben az évben két vitézével részt vett a nemesi fölkelésben is. *Nagy*, 1857. 186. p.

102 Bertóthy István Sáros megyei nemesi família sarja, amely őseit tekintve rokonságban áll az MNL OL P 125 nro. 5918. jelzetű levélben említésre kerülő Báthori László családjával. Bertóthy Istvánnak nem ez volt az első összekülönbözése a füleki katonákkal, hiszen Barátnakyval együtt 1680-ban Koháry István is felszólította őket, hogy hagyjanak fel borkimérésükkel, amit azonban a két nemes nem volt hajlandó megtenni. *Nagy*, 1858. 35–36. p.; *Komjáti*, 2011. 162–163. p.

103 A füleki tiszti kar tagja, aki már az 1670-es évek elejétől az erődben szolgált. 1670-ben bíróság elé állították a Gömör megyei falvak fosztogatásáért. Hadnaggyá történő kinevezését Muhr Lőrinc hadírnok már 1677. szeptember 11-én Kohárynak írt levelében is támogatta. Mivel 1680-ban Kakukk Gergelyről, mint a török által elengedett, váltságdíját gyűjtő rabról van értesülésünk, feltehető, hogy a fenti levél 1677–1680 között keletkezhetett. *Komjáti*, 2011. 34., 36., 133., 138–139. p.

104 Értsd: követelése.

105 Értsd: hűségének.

106 Értsd: tartoznak.

107 Értsd: elismer.

108 Értsd: biztonsága.

109 Értsd: közbenjárása.

vetettet külső pediglen naponként építetik, az utak nagyobbára kövel megrakattatának, ezek pediglen majd csaknem mind az nemesség jóakarata s mediátorsága által mentenek véghez. Az vitézlő rend az urak és az nemesség jószágán nyárban télben élődik s quartélyos úgy annyira hogy ha valami ellenség hírére ki kell menni az véghelyből, olykor több nemes ember szolgálival együtt találkozik az zászló alatt, hogy nem praesidiarius¹¹⁰ vitézlő rend s akkor nem ő az nemes ember hanem az nemes ember az ő háza népét és az véghelyet őrzi. Ha gonosz hírek vadnak az nemesség nem csak cirkál és strázsál de még éjjel nappal fegyverben vagy arra való cselédelével egyszóval véghelynek oltalmáért és megmaradásáért rabságot, sebeket és sokan halált is szenvednek. Mindazáltal kegyelmes urunk mindezekre való nézve is az egy legalább való hajdút avagy egy nyomorult özvegyasszonyt is praeponalni¹¹¹ akarja az sereg korcsma állapotában az nemességnek kit nem kicsiny szíve fájdalommal érez, s attól is tart hogy ez illetén korcsma elvételének színe alatt nagyobb oppressiók és inconvenientiák ne inducáltathassanak¹¹². Mert ha az seregnek az ő praetensioja szerint szabad lészen az korcsmát nemességtől elvenni, hogy continue nem vártál és nem cirkál majd innen tovább per eandem consequentiam et praetensionem¹¹³ kerteket is és házakat is az nemességtől ne talán tán elvenni és elfoglalni igyekezik, mely igyekezétének valósága máris tapasztaltatni kezd, mivel Fülek határában lévő földeket propria autoritate et potentia¹¹⁴ minden törvény nélkül (úgy vagyon értésünkre) az nemességtől el akarja foglalni az sereg, kinek nem utolsó forralója lehet vicekapitány Bellovics Sámuel urunk. Fő kapitány urunk öngagsága is azt üzente nemes Nógrád vármegyének, hogy ha az nemes emberek között végházban lévő házak végett valami törvényes controversia moveáltatik,¹¹⁵ semmiképpen nem engedi viceispán uramnak az olyatén causaknak dejudicatiojat,¹¹⁶ holott öngagsága magának azon autoritast mint főkapitány juxta ar [...] Anni 1679 nem vendicálhatja.¹¹⁷ Ha pediglen Ius Dominale et Hereditarium pretendál öngagsága¹¹⁸ az füleki ne-

---

110 Értsd: várbeli

111 Értsd: előnyben részesíteni.

112 Értsd: sérelmek és kellemetlenségek ne történhessenek.

113 Értsd: ugyanazon következmények és igények végett.

114 Értsd: saját tekintélye és hatalma.

115 Értsd: ellentét alakul ki.

116 Értsd: esetek eldöntését.

117 Értsd: követelheti.

118 Értsd: földesúri és örökösi joga címén lépve föl.

messég sem ez előtt sem most egyéb földesurát Füleknak az mi kegyelmes urunkon [kívül] nem ismert, nem is ismer. Mert mióta az őfelsége boldog emlékezetű praedecessorinak¹¹⁹ fegyverek által visszavetettetett, mind azóta karddal övedző nemes nemtelen vitézlő rendek laktak, s nem is tudja főkapitány urunk önagsága és az önagsága test s vér atyafiainak valami derekas örökségét Füle határában lenni, mivel az mely földeket és réteket Füle határában levőket bír, azokat is úgy tudja az nemesség Jure capitaneatus¹²⁰ bírja önagsága. Nem utolsó panasznunk vagyon kegyelmes urunk mostani vicekapitány Bellovics Sámuel uram ellen is az, ki országnak törvényéhez semmit sem tudván, az nemesi szabadság is miben álljon, nigien[?] sem értvén, deáktalan ember is lévén sok fele törvénytelenégeket követ el hol egyszer s hol másszor. Az mint hogy ennek előtte néminemű szegény árváknak azon praesidium határában lévő kertet hatalmasul elfoglalván mai napig is dicsekedvén bírja. Más becsületes rab atyánkfíát is minden igaz ok nélkül házából hajdúkkal kivonatván az maga szállása udvarán levonatván jól el pálcáztatta, az tömlőcben vettette onnét kezességén eresztette el másod napon, csak azért hogy néminemű levelet el nem vitt az kit küldvén bizonyos helyre, nemességével állatván magát. Holott volt kinek elvinni mert bár annyi se volna az rab az mennyi lévén most, azonban ha valami paraszt személy katonaságra avagy hajdúságra jön sub illo praetextu hogy indivisus¹²¹ az több atyafiakkal minden marháját az nemes ember jobbágyinak seregestül hajtatja el. Kedve szerint úgy tétet divisiót az eljött és otthon maradt nemes ember jobbágyi között [hogy] több egyéb excessussi¹²² [túlkapásai] is voltak vannak is naponként, ő kegyelme kit ha inquisitiók peragáltatik¹²³ nincs kétségünk, hogy meg ne bizonyosodjanak. Mely nemesi szabadságot sértegető törvénytelen dolgoknak kegyelmes urunk őfelsége után nagyobb és előbb való orvoslója nagyságodon kívül nem lévén, nagyságotat emlékeztetjük néhai boldog emlékezetű méltóságos édes eleink ezen megnyomorodott hazához való dicséretes szeretetiről. Nagyságoddal született méltóságos igaz magyar nemes vérségérül alázatosan kérjük nagyságotat, méltóztassék ezen megbántódásainkban úgy beletekinteni Principálisinkhoz mehesünk víg és kívánatos válasszal, hogy az nemesség is az véghelynek lakásától el ne kedvetlenedjék, s hanem inkább hozzáédesedvén tovább is építse tehetsége szerint. Mely nagyságod kegyelmességét principalisinkkal együtt adja Isten alá-

---

119 Értsd: elődeinek.

120 Értsd: kapitányi jogán.

121 Értsd: azzal a kifogással, hogy oszthatatlan.

122 Értsd: túlkapásai.

123 Értsd: vizsgálat végeztetik.

zatosan meg szolgálhassunk életünk fogytáig. Nagyságodnak legkisebbik aláza-
tos szolgálói:

Az füleki praesidiumban resideáló¹²⁴ nemességtől nagyságodhoz delegált követ
atyafiai szolgálói

Nemes Tassy Mihály¹²⁵

Csemiczky Gáspár¹²⁶

MNL OL P 125 nro. 5917.

8.

A füleki magyar katonaság Esterházy Pál főkapitánynak Fülek, 1672. augusztus¹²⁷

Illustrissimum Comitem Dominum Dominum Paulum Esterhass de Galanta
Equitem Auratum Perpetuum in Frakno Supremum Comitem Co[mi]t[a]tus
Soproniensis Sacrae Casarae Regiae quittis Consiliarem Cubicularius Tabulae

---

124 Értsd: tartózkodó

125 Tassy/Thassy Mihály Borsod, Heves, Nógrád, majd Somogy és Zala megyékben birtokos ne-
mesi család sarja. Az 1660-as években többször is említették, mint Heves–Külső-Szolnok vár-
megye esküdt ülnökét. 1671–1673 és 1676-tól feltehetőleg 1683-ban bekövetkezett haláláig a
vármegye alispánja. Emellett Pest–Pilis–Solt vármegyében is vállalt hivatalt: 1648-ban esküdt
ülnök, 1656–1659 között gágyi Báthori Lászlót váltja a szolgabírói tiszten. 1670. júliusában le-
tartóztatják a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvételért, majd egy ideig Füleken rabos-
kodik, ahonnan később kiszabadul. 1681-ben a soproni országgyűlésen, illetve Thököly 1683.
évi kassai gyűlésén Heves–Külső-Szolnok vármegye követe. Nagy, 1865. 138. p.; Szederkényi,
1891. 122. p., Szabó, 2010. 407–408. p.

126 Csemiczky Gáspár Heves–Külső-Szolnok vármegye jegyzője, aki Tassy Mihály alispánnal
együtt 1680-ban Esterházy Pálnál járt követségben, amelynek következményeként a főkapitány
magához kérte Koháryt, hogy döntésre lehessen jutni a füleki nemesség és a végváriak között
a kocsmáállítás ügyén kialakult vitában. *Komjáti*, 2011. 174–175. p.

127 E levél tartalmát Komjáti Zoltán Igor doktori értekezésében tartalmilag idézi, tisztázva annak
elmaradt datálását és a levél írójának kilétét is. Kutatásai alapján úgy véli, hogy a dokumentu-
mot Oroszlány István seregbíró fogalmazta, feltehetőleg a levélben szereplő sértettek nevében,
1672 augusztusában. *Komjáti*, 2011. 142–143. p.

Regiae Magistrum Consiliorum Antemontanorum Generalem Supremum et
Dominum Dominum Gratiotissimum
Humilima Supplicatio Introscriptor

Kegyelmes Urunk!

Hogy nagyságot az alázatos supplicatióink által kénytelenítettünk búsítanunk [s ezért] alázatosan bocsánatot várunk. Ez elmúlt esztendőknék forgásiban itt lakos Pataky Mihály nemes ember megvén a vásárhelyi¹²⁸ árendát hatvan forintokon sok ízben írt nekik hogy dézsmást küld vagy jöjjenek föl s conveniáljanak¹²⁹ vele ex hiperationdanti. Akkori Husz vármegyei viceispánnal Báthory László¹³⁰ úrral is admoneáltatta¹³¹ őket, elutoljára megalkudtak volt vele százhatvan tallérban, de azt is csak abban hagyják. Semmi lett úttal elébb nem mehetett dolgában azon keménynyakú vásárhelyiekkal. Nem tudván mit egyebet tenni elvégre harmadik esztendőben azon árendának megversége után nem hagyhatván pénzét odaveszni elhívott bennünket valamit veszek rajtok felét nekünk adja. Convicálván¹³² bennünket elmentünk vele, ide adtak háromszáz tallért s huszonöt pár csizmát (akkor még nagyságotok nem volt ez méltóságos tisztében) noha ha kiadták volna az király dézsmáját sokkal többre ment volna annál is. Az eviciónknak¹³³ párját is nagyságod személye elébe felküldték.

A mi kegyelmes urunk vicegenerális úr önagysága parancsolt[a] vala, vicekapitány urunk terminált vala ökegyelme az elmúlt húsvét tájban rá is vigyáztunk vala azon terminusra, de elé nem vevődvn akkor dolgunk ki-ki közülünk dolgára

---

128 Ti. Hódmezővásárhely.

129 Értsd: egyezzenek meg.

130 Báthori (IV.) László, az Aba nembéli Petenchtől származó gágyi Báthori család tagja. 1651-től Heves–Külső-Szolnok vármegye esküdt ülnöke, 1653-ban ugyanezen tisztségben találjuk Pest-Pilis-Solt vármegyében, ahol a következő évtől kezdve szolgabíró lesz. Vécsey Sándor halálát követően 1663 februárjától Heves–Külső-Szolnok vármegye alispánja 1667-ben bekövetkezett haláláig. Nagy, 1857. 232–234. p., Szabó, 2010. 261–262. p.

131 Értsd: figyelmeztette.

132 Értsd: összehívván.

133 Értsd: kezességi szerződésünk.

ment.¹³⁴ S akkor mindjárt újabban nem certificáltattunk¹³⁵ míg itthon voltunk, de hamarjában azután, hanem elvégtére azután júniusban mikor itthon nem volt egy is közülünk a terminusrul certificáltattak feleségeink, de madármenetnyi földön lévőendők sem üzenhették meg, hogy compareálhattunk¹³⁶ volna idehaza azon terminusra quindena alatt.¹³⁷ Convincáltattunk propter non comparitionem,¹³⁸ [s] terminált vala ugyan vicegenerális urunk önagsága mostan, mikor a törvények valának Semptén, hogy novum mellett revideáltatik dolgunk. Compariáltunk is de emlékezetben sem voltunk hogy szólítottak volna. Már paripáinkat s ládáinkat elhordatta ittlévő seregbíró urunk¹³⁹ főkapitány urunk önagsága parancsolatából.

Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak alázatosan könyörgünk, Istenért ő szerencsés életiért méltóztassék vicekapitány urunk¹⁴⁰ ökegyelmének akkori főbírónak parancsolni, hogy novummal¹⁴¹ revideálatná itt ezen dolgunkat, s addig ne exegualtatnának javaink¹⁴². Ha újabban convincálhatnánk nagyságodat is többször nem búsíttatnánk. Valamíg kevés javaikkal felérnénk mindig fizetnénk.¹⁴³ Evictorunkat¹⁴⁴ is a török levágta, így társainkban is egynéhányát.¹⁴⁵ Abbéli

---

134 Értsd: A levelet író katonákat Bélteky Pál megidézte a seregszék elé, akik meg is jelentek a hűsvét időszakára hirdetett tárgyalásra, de mivel ügyük mégsem került elő, dolguk végezetlenül tértek haza.

135 Értsd: értesítettünk

136 Értsd: megjelenhettünk.

137 Értsd: két hét alatt.

138 Értsd: távollétünk miatt összehívtunk.

139 Ti. Oroszlány István.

140 Ti. Bélteky Pál.

141 Értsd: újonnan

142 Értsd: tartozásuk fejében nem foglaltatnának le javaik.

143 Értsd: Amennyiben pénzüket megkapnák, kifizetnék a tartozásukat.

144 Értsd: kezesünket, ti. Pataky Mihályt. Pataky halálát követően feleségét perbe fogták, mert annak állítása szerint férje még életében magára vállalta több (feltehetően a fent említett) katona adósságának kifizetését, amire azonban halála miatt nem került sor. Az asszony arra hivatkozva, hogy öröksége elégtelen, nem volt hajlandó fizetni a végváriaknak. Később viszont fény derült állítása hamisságára, hiszen férje után annak jószágain kívül, többek között az elhunyt füleki házát, pásztói malmát és mátraszőlősi szőlejét is megörökölte, ami elegendő fedezetet jelentett volna a vállalt adósságok törlesztésére. *Komjáti*, 2011a. 156. p.

145 Ti. Arató Jánost és Kovács Mártont, akik helyett feleségeik jelentek meg a vizsgálaton. *Komjáti*, 2011. 143. p.

gratiáját nagyságodnak melyet életünkben nagy alázatosan szolgálhattunk meg. Kegyelmes válaszát várván Isten az jó egészségben éltesse Nagyságodat.

Nagyságodnak szegény alázatos szolgálói,
Füleki katonák: Cseh András, Nagy Pál
és özvegy árva szolgálók: Arató Jánosné, Kovács Mártonné

MNL OL P 125 nro. 5918.

9.

A lévai magyar katonaság Esterházy Pál főkapitánynak Léva, 1679. március 5.

Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak alázatosan szolgálunk, Isten sok számos esztendőig országunk hasznos szolgálatára éltesse nagyságodat!

Kegyelmes urunk az elmúlt napokban kimenvén az végházból tizenhat lóval akadunk össze mintegy hatvan hajdúkkal jelentvén nekik hogy Újvár¹⁴⁶ felé megyünk minthogy már az előtt megüzött az török bennünket egynehány ízben hogy ha ők is beállnak valahol talán az törököt rájuk hozhatnánk. Az minthogy Újvárhoz majd két mérföldnyire egy faluban megszálltak az hajdúk, mi azonban bemenvén Udvardra¹⁴⁷ az basa zászlótartója reánk jött ötödmagával úgy annyira üztük őket hogy még az strázsán is belül jártunk. Az zászlótartót másodmagával elfogtuk, el is adtuk. Az hajdúk kérvén részt belőle törvény nélkül nem akartunk adni. Ez okokra nézve, mivel sem egy sem két helyen hanem sok helyeken az martalék az mit nyer¹⁴⁸ részt nem adott az lesben levőknek ha az ellenség el nem jön az mint az bizonyosságából ki is fog tetszeni. Második oka az volt kegyelmes urunk hogy az hajdúk hatvanan voltak az kikkel beszéltünk, azonban mi elmenvén tőlük újabban akadnak hozzájuk, talán nyolcvan hajdúk. Azonban

---

146 Ti. Érsekújvár.

147 Udvard (ma: Dvory nad Žitavou) Szlovákiában Nyitra kerületben, az Érsekújvári járásban található település.

148 Értsd: amit a portya során magának megszerez, csak az az övé.

nekünk termináltak nem is competens terminust,¹⁴⁹ mely igazság szerint legalább tizenötöd nap volna, hanem csak harmad napot mely nap ünnepnap is volt. Ennek azért az becületes hadi székek régi szokási szerint kívántuk azt kegyelmes urunk, hogy mi készületlenek lévén most az első állásról differáltassék¹⁵⁰ had mi is szedjünk bizonyságokat. Másodikat kívánjuk azt, hogy decretált festum¹⁵¹ van s akkor nem szokás törvényt szolgáltatni de sem egyik sem másik mentségünk nem használván csak törvényt mondtak bírák uraimék ellenünk, mely törvényt mi az nagyságod méltóságos székére apellálhattunk¹⁵². Azonban méltóságos gróf Csáky Pál Urunk ő nagysága azon pénzünket megsarcoltatta holott mi szökevények nem vagyunk, hanem mi házas tüzes emberek lévén obligáltuk¹⁵³ is arra magunkat, hogy ha az nagyságod méltóságos törvénye azt találja, hogy egyenlő részt adjunk az hajdúknak mi mindenkor kiadjuk. Kihez képest kérjük alázatosan nagyságodat mint kegyelmes urunkat, szabadítsa föl pénzünket az midőn az törvény részessé teszi az hajdúkat akkor is kéntelenek leszünk megadni részüket, mely nagyságod hozzánk való kegyelmét legott mi is míg élünk meg igyekezzük szolgálni. Ezek után tartsa Isten és éltesse nagyságodat kedves egészségben.

Nagyságod alázatos szolgálói: Balogh János, Pósa Albert, Kemezsei Matyó és az több velünk lakó hozzánk tartozó társaink

P.S. Mi kegyelmes urunk koronás királyunk őfelsége lévai praesidiumában lakozó [P/]Kósa Albert és Balogh János több társainkkal együtt adjuk tudtára mindenkinek az kinek illik ez levelünk rendiben, hogy mi arra kötjük magunkat méltóságos gróf Csáky Pál fő és örökös kapitány urunknak önagyságának ez elmúlt napokban lett csekei¹⁵⁴ próbánknak és velünk lévő hajdúságnak állapotában oly okkal, valamikor említett főkapitány urunk ő nagysága törvényre citálni fog. Tudnia illik az generális úr önagysága székére minden tergiversationk kívül¹⁵⁵ compareálunk¹⁵⁶. Holott pedig ha történet szerint nem compareálnánk, compareálni nem akarnánk,

---

149 Értsd: nem megfelelő határidőt állapítottak meg.

150 Értsd: elhalasztassék

151 Értsd: hivatalos ünnepnap

152 Értsd: fellebbezhetünk

153 Értsd: köteleztük

154 Cseke (ma: Čaka) Szlovákiában Nyitra kerületben, az Érsekújvári járásban található település.

155 Értsd: vonakodásunk ellenére.

156 Engedelmeskedünk

szabad legyen önagságának vigore duntaxat thentium ellenünk, vagyis maradékok ellen törvényesen procedálni.¹⁵⁷ Melynek nagyobb bizonyágnak okán adtuk ezen írásunkat kezünk írásával vagy kereszt vonásával megerősítvén. Költ Léván dies quinta Marty Anno domini 1679.

Kósa Albert, Balogh János
Coram me Mihail Diossy¹⁵⁸

MNL OL P 125 nro. 5929.

10.

A lévai magyar katonák Esterházy Pál főkapitánynak (keltezés nélkül)

Az méltóságos galántai Esterházy Pál urunkhoz Magyarország palatinjához, császár és koronás király urunk öfelsége Dunán innen levő végházainak főgenerálisához nekünk kegyelmes urunkhoz önagságához nyújtott alázatos supplikációnk

Kegyelmes Urunk

Nagyságodhoz mint kegyelmes urunkhoz alázatosan kényszeredettünk folyamodnunk, lévén Isten után nagyságodban bízunk. Lévai harmincados uram nem tudjuk mire nézve seregünk számára fogadott mészárosainkat impetálván¹⁵⁹ régi szabadságunk praejudiciumjával meg akarja harmincadolni őket, holott memoria hominum¹⁶⁰ [óta] seregünk számára vágandó marháért soha harmicadot nem fizettünk. Boldog emlékezetű iudex curia Csáky László¹⁶¹ urunk önagsága idejé-

---

157 Értsd: mindenképpen próbáljon erővel fellépni ellenük.

158 Kósa Albert és Balogh János írástudatlanok lévén csupán egy-egy keresztet tett, és a levelet feltehetőleg Dióssy Mihály írta le.

159 Értsd: megsértvén.

160 Értsd: „emberemlékezet”.

161 Csáky (VII.) László Csáky (VII.) István és Wesselényi Anna gyermeke. Országbíró és birodalmi lovagi cím birtokosa, Léva örökös ura, Léva, Tata, Pápa várának örökös kapitánya, Komárom és Zólyom vármegye örökös főispánja, aki 1638-ban letelepítette a pálos szerzetesrendet Pápán. Meghalt 1655-ben. *Nagy*, 1858a. 78–79. p.

ben is mindenkor szabadságban maradtak. Máskülönb, ha kereskedésre való marhát vesznek abból questurat indítanak azt mi sem vitatjuk, mivel abból taroznak igaz harmincadot megadni. Annak okáért alázatosan kérjük nagyságodat igazságunkat vegye méltó respectusba rég szerzett szabadságot méltóztassék konfirmálni említett harmincados uramtól és successorától székünkbeli mészárosaink tovább ne impetáltassanak. Mely ebbéli nagyságod méltóságos gratiáját mi is meghaladó szívvel nagyságodnak mi is meg igyekezünk hálálni. Kegyes választ várván nagyságodtól.

Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak méltatlan szolgálí
Lévai sereg

MNL OL P 125 nro. 5933

11.
A lévai jobbágyok Esterházy Pál főkapitánynak¹⁶²
1672. augusztus

Lévai katonák ellen való querelak¹⁶³ Anno 1678 in Augusto

1. Horváth Géczi lévai katonának Istentelen cselekedeti ezek:

Hogy circiter 28 dik 29 dik mensis aug[usztus] Többes számú budai, pesti törökök levén városunkban sok foglalatosságunk volt búsíttatásunk. Azonban ugyanakkor Horváth Géczi a Kecskemét közel[ében] lévő kertektől beküldvén városunkba Csobáni István és Dénes István szolgálit avégre, hogy abrakot vinnének ki a kertekhez nekik némely emberektől. De a törökök városunkban lévén nem lehetet, nem is volt szokás soha, hogy katonák városunkból mezőre hordjanak abrakot. Azonban ki menvén a két beküldött posta Horváth Géczihez, addig elkínoztá, tagolta, verte ártatlan nyavalyás szolgálakat, hogy lélek is alig érzett bennük. 15

---

162 A levél betűhív átírásban, ám hiányos változatban korábban már megjelent (Lásd: *Vatai*, 2008. 43–44. p.). ám tartalma révén szorosan kapcsolható a fenti témához, így pontos, hibáktól mentes kiadását indokolttnak tartom.

163 Értsd: panaszok.

tallérra zsarolta őket, [de] azzal nem elégedvén [meg], kinyújtóztatta, mint a hetes marhákat, s úgy akarta megperzselni [őket], a szalmát meggyújtván rajtuk. Más katona vont a postákat a tűz alól.

2. Kincses István jobbágytársunktól gulyásával Horváth Gergely[lyel] azt cselekedte ugyanaz időtájban, hogy a vasfazekát elvitte. Azonban más katona oda menvén hozzá, kérte tőle: „Hol vagyon a vasfazekad?” — arra a gulyás azt felelte: Elvitte a lévai Horváth Géczi. A katona felelt arra: „Tolvaj hát az a gulyás is.” — mondta arra nézve bizony a tolvaj, aki a szegény gulyásnak jószágát elviszi. Azonban a katona onnan elmenvén a sereghez Horváth Géczinek megmondta, hogy amaz gulyás téged tolvajnak monda. Ezen dologért Horváth Géczi a gulyást hozzá hivatva kérte tőle, hogy vagyon e ötven tallérja, azt adná neki. Mondta a gulyás, hogy nincsen bizony neki ő csak szegény legény. Azonban azt is kérte tőle, hogy vagyon e marhája. A gulyás felelt hogy nincsen. Azonban levonatta Horváth Géczi a gulyást addig elverte, kínozza, tagolta, hogy soha ép ember belőle nem lesz. Azon kívül 10 tallérra sarcolta.

3. Történt ilyen dolog ugyan az elmúlt napokban, hogy egy Laczi Istók nevű lévai katona, aki Csongrádról ment katonaságra, ezen megnevezett katona, paraszt korában itt való jobbágytársunknak Köbli Andrásnak egy lovát ellopta. Azonban Csomor János szomszédjával utána mentenek, azon Laczi Istók nevű tolvajt elérték, a lovat szintén kezénél találták s tőle elvették. Ezen dologért az említett Laczi Istók Lévára ment katonaságra. Onnét lejövén s mezőben találván, több katonákkal együtt Csomor Jánost Horváth Géczivel addig elverette kínoztatta, tagoltatta, hogy soha ép ember belőle nem lesz. Azonban Horváth Géczi 15 tallérra sarcolta [őket], mely dolog miatt az említett Köbli András és Csomor János egész esztendeig nem mertek kimenni a mezőre a városból. Sőt házaikat is égetéssel fenyegette, ki miatt most is [a] nyavalyások ki nem mernek menni [és] az ilyetén félelemtől viseltetvén élehetetlenek.

4. Történvén ilyen dolog itt való jobbágytársunknak Kis Gergelynek egy marhája eltévelyedvén s annak keresésére ment az elmúlt tavaszon. Azonban hogy kereste Horváth Géczi kezében akadt. Kérte tőle: „Ismered-e Szívós Jánost?” Felelte Kis Gergely: „Ismerem.” Mondta Horváth Géczi neki: „No hát bizony szenvedsz is ma érette.” Azonban három katonákkal levonotván megnyomatta, annyira elverte kínozza, tagolta, hogy amíg él mindéltig eszébe meg fogja érezni.

5. Történvén ilyen dolog, hogy Tóth Mihály jobbágytársunk az elmúlt Pünkösöd hetében főlegyházi¹⁶⁴ pusztára menvén a nyaralójára, azonban Horváth Géczi

---

164 Ti. Kiskunfőlegyháza.

kezébe akadt. Kérdezte tőle: „Gazda vagy-e te?” Felelt: „Az vagyok.” Ugyanott a pusztán egy akolban Horváth Géczi egy tehenet míg megnyúzatta, addig elverte, kínoztá, tagolta annyira, hogy a rút verés miatt haza nem jöhetett, hanem taligán hozták haza. A borbélyok is hozzája nem mertek nyúlni mindaddig, az míglen a város meg nem engedte.

6. Bíró György atyánkfiának Márton nevű szolgájával az elmúlt kikeletkor Horváth Géczi árpát vitetet ugyan[csak] Bíró György atyánkfia nyaralójára. Azonban ezen Márton nevű legényt kérdezte Horváth Géczi, hogy: „Vagyon-e még több árpád?” Felelt a legény: „Nincs.” Azonban ezen szóért úgy megütötte Horváth Géczi a legényt, hogy mindjárt a földre eset. A borbélyok tíz tallérért gyógyították meg a fejének összezúzását.

MNL OL P 125 nro. 9889.

Felhasznált irodalom

- Acsády*, 1886   *Acsády Ignác*: Magyarország Budavár visszafoglalásának korában. Budapest 1886.
- Benczédi*, 1961   *Benczédi László*: Bányavidéki várórségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668–1681. In: Történelmi Szemle 4. (1961) 2. 155–179. p.
- CJH 1900   Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. 1608–1657. évi törvényczikkek. Szerk.: Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Budapest, 1900.
- CJH 1900a   Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. 1657–1740. évi törvényczikkek. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Budapest, 1900.
- Czigány*, 2004   *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.

- Illéssy*, 1892 *Illéssy János*: Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye. Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 5. (1892) 569–576. p.
- Illéssy*, 1903 *Illéssy János*: Adatok Léva 1663. évi ostromához. In: *Történelmi Tár Új folyam* 4. (1903) 373–386. p.
- Illik*, 2010 *Illik Péter*: Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. Budapest, 2011.
- Iványi*, 1991 *Iványi Emma*: Esterházy Pál közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.)
- Kenyeres*, 2008 *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Budapest, 2008. (Habsburg Történelmi Monográfiák 2.)
- Komjáti*, 2009 *Komjáti Zoltán Igor*: „És így az régi jó rendtartás is megállatik és megtartatik”. Koháry István levelezése füleki füleki főkapitányságának korában az egri vilájet török uraival (1667–1682). In: *Agria* 45. (2009) Szerk.: Veres Gábor. 105–123. p.
- Komjáti*, 2011 *Komjáti Zoltán Igor*: A füleki vár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667–1682). [Doktori (PhD) értekezés] 2011.
- Komjáti*, 2011a *Komjáti Zoltán Igor*: Szigor vagy közös érdek? A polgári és katonai igazságszolgáltatás jellegzetességei Füleken Koháry István főkapitányságának idején (1667–1682) Heves és Külső-Szolnok vármegye példáján. In: *Agria* 47. (2011) 151–161. p.

- Kovács*, 2002   *Kovács Ágnes*: A császári hadifoglyok helyzete a Rákóczi-szabadságharcban. In: Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk.: Mészáros Kálmán. Budapest, 2002. 177–185. p.
- Ladányi-Benedikt*, 2008   *Ladányi-Benedikt Ildikó*: Rabok és kezesek a körmendi várban a XVII. század közepén. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Koraújkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba, 2008. 81–87. p.
- Merényi*, 1895   *Merényi Lajos*: A végek magyar őrhada 1670 után. In: Hadtörténelmi Közlemények 8. (1895) 402., 404. p.
- Merényi*, 1903   *Merényi Lajos*: Koháry István levelei Eszterházy Pál nádorhoz. 1670–1682. Első közlemény. In: Történelmi Tár 4. (1903) 67–82. p.
- Merényi*, 1903a   *Merényi Lajos*: Koháry István levelei Eszterházy Pál nádorhoz. 1670–1682. Második közlemény. In: Történelmi Tár 4. sor. 4. köt. (1903) 233–252. p.
- Nagy*, 1857   *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. köt. Budapest, 1857.
- Nagy*, 1858   *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. köt. Budapest, 1858.
- Nagy*, 1858a   *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. köt. Budapest, 1858.
- Nagy*, 1858b   *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV. köt. Budapest, 1858.
- Nagy*, 1860   *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. köt. Budapest, 1860.

- Nagy*, 1860a   *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. köt. Budapest, 1860.
- Nagy*, 1865   *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. köt. Budapest, 1865.
- Nagy*, 1865a   *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. köt. Budapest, 1865.
- Nagy*, 1983   *Nagy László*: „Kuruc éltünket megállván csináljuk...” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1983.
- H. Németh*, 2002   *H. Németh István*: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. In: *Korall* 9. (2002) 79–106. p.
- Pálffy*, 1995   *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Budapest, 1995.
- Pálffy*, 1996   *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a 18. század elejéig: Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz. In: *Történelmi Szemle* 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. p.
- Pálffy*, 1997   *Pálffy Géza*: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez). In: *Fons* (Forráskutatás és történeti segéd tudományok) 4. (1997) 1. sz. 5–78. p.
- Pálffy*, 2002   *Pálffy Géza*: A Habsburg birodalom hadigazdasági kapcsolatai a magyarországi végvárrendszerrel a XVI. század második felében (A kassai királyi hadszertár példáján). In: *Írott és tárgy emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti*

- Imre 75. születésnapjára. Szerk.: Mészáros Kálmán, Budapest, 2002. 61–78. p.
- Pálmány*, 1986 *Pálmány Béla*: Végváarak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újraépítés korszakában (1663–1703) [Nógrád megyei múzeumok évkönyve XII.] Salgótarján, 1986.
- Rakovszky*, 1891 *Rakovszky István*: Esterházy Pál relatiója 1674-ben. In: Történelmi Tár 3. sor. 14. köt. (1891) 257–266. p.
- Sarusi Kiss*, 2008 *Sarusi Kiss Béla*: A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében. Budapest, 2008.
- Szabó*, 1933 *Szabó István*: Ellenreformáció a végváarakban 1670–1681. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 457–471. p.
- Szabó*, 2010 *Szabó András Péter*: A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). Salgótarján, 2010. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 59.)
- Szakály*, 1981 *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest 1981.
- Szederkényi*, 1891 *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. III. köt. Eger, 1891.
- Takáts*, 1929 *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671–1702. In: Uő: Magyar küzdelmek. Budapest, 1929. 183–319. p.
- Tóth*, 2013 *Tóth Hajnalka*: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1691). Szeged, 2013.

- Varga, 1977* *Varga J. János*: Katonai bíraskodás a 16–17. századi dunántúli nagybirtokon és a végvárakban (Seregszék, hadiszék, úriszék). In: Századok 111. (1977) 3. sz. 439–462. p.
- Varga, 1983* *Varga J. János*: A XVI–XVII. századi végvári katonaság szervezetének kérdései (Külön tekintettel a főúri parancsnokság alatt álló dunántúli katonaságra). In: Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században (Tanulmányok) Studia Agriensia 3. Eger, 1983. 119–131. p.
- Varga, 1991* *Varga J. János*: Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány–nagybirtokon. In: Unger Mátyás emlékkönyv. Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Budapest, 1991. 121–133. p.
- S. Varga, 2002* *S. Varga Katalin*: Vitetnek ítélőszékre. Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Pozsony, 2002.
- R. Várkonyi, 1985* *R. Várkonyi Ágnes*: Gazdaság és társadalom a 17. század második felében. In: Magyarország története. III/2. Budapest, 1985. 1273–1425. p.
- R. Várkonyi, 1994* *R. Várkonyi Ágnes*: Vitézlő rend a válaszáton. In: R. Várkonyi Ágnes: Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok. Budapest, 1994. 183–198. p.
- Vatai, 2008* *Vatai Gábor*: Élet a végeken. (A végvári katonaság XVII. századi életviszonyainak és jogállásának vizsgálata). In: A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei 4. Szerk: Pozsonyi József, Debrecen, 2009. 15–47. p.
- Vatai, 2011* *Vatai Gábor*: „Csak az menjen katonának...” (A vitézlő rend életkörülményei és motivációja a XVII. század második felében). In: Aetas 26. (2011) 2. sz. 32–52. p.

- Végh*, 2007   *Végh Ferenc*: Birodalmak határán — A Balaton partján. Keszthely végváros a XVI–XVII. században. Disszertációk a társadalomtudományok köréből. 1. Budapest, 2007.
- Végh*, 2010   *Végh Ferenc*: Egerszeg végvár és város a 17. században. [Zalaegerszegi füzetek 10.] Zalaegerszeg, 2010.

SZABADOS JÁNOS

MICHAEL TALMAN KONSTANTINÁPOLYI HABSBURG REZIDENS KÉT JELENTÉSE AZ UDVARI HADITANÁCS RÉSZÉRE (1705. JÚLIUS 25. ÉS AUGUSZTUS 13.)*

A Rákóczi-szabadságharc szerves részét képezte egy európai konfliktusnak, a spanyol örökösödési háborúnak (1701–1714), melyben a felkelés a Habsburg hatalom gyengítését szolgálta.¹ A szabadságharc több lehetőséget is magában rejtett — mint pl. az oszmánok újbóli támadása — ami igencsak foglalkoztatta a Habsburg Monarchia vezetését főképpen az 1699-ben megkötött karlócai béke miatt.² Az alább közlendő iratok azt mutatják be, hogy a Konstantinápolyban tartózkodó Habsburg rezidens — Michael Talman — hogyan interpretálta az eseményeket az Udvari Haditanács számára.

Michael Talman a Habsburg Monarchia konstantinápolyi állandó követe volt. Korábban is töltött már be pozíciót a Habsburg diplomáciában, hiszen 1698-ban tolmácsként vett részt a karlócai békedelagációban Wolfgang Öttingen gróf és Leopold Schlick tábornok mellett.³ Ő is, mint sokan mások, tolmácsifjúként — ún. *Sprachknabe* — kezdte pályáját, ami azt jelentette, hogy a portai állandó követ mellett, állami pénzen kapott nyelvi és kulturális téren képzést.⁴ Talmant 1691-ben vették fel *Sprachknabénak*,⁵ így kerülhetett Karlócára is. 1703-ban Konstantinápolyba küldött követségi titkár lett, majd 1704 áprilisában konstanti-

---

* Az alábbi forrásközlésben szereplő szövegek részletes elemzését egy másik tanulmányban végeztem el. *Szabados János*: Hírek Konstantinápolyból 1705 derekán — a nagypolitika történeti egy Habsburg diplomata szemüvegén keresztül. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 127. (2014) megjelenés alatt. Ezúttal is köszönöm Papp Sándornak, hogy a szövegeket rendelkezésemre bocsátotta, és elemzésük folyamán is értékes tanácsaival látott el. Szintén köszönettel tartozom Imregh Mónikának és Lannert Istvánnak, akik a szövegekben szereplő latin, olasz, illetve francia kifejezések jelentésének lektorálásában voltak segítségemre.

1 Az eseményekről részletesebben: *Köpeczi*, 1980. 205–227. p. illetve: *R. Várkonyi*, 2002. 321–349. p.

2 A karlócai béke kelet-európai vonatkozásairól lásd részletesebben: *R. Várkonyi*, 2004. 384. p. illetve: *Gebei*, 1999. 1–29. p. A karlócai béke dokumentumait magyar fordításban Szita-Seewann, 1999. 209–243. p.

3 *Spuler*, 1935. 59. p.

4 *Kerekes*, 2010. 87–88. p.

5 *Kerekes*, 2010. 96. p.

nápolyi internunciussá nevezték ki éppen azért, mert már kellő mértékben jártas volt az ottani ügyekben.⁶ Talman a források alapján 1704 márciusától a rezidens (*residente*), vagyis állandó követ címet viselte.⁷ Ez a cím még alatta állt a francia és holland követek által viselt és a követi hierarchia legmagasabb fokát jelentő *ambasciatore* titulushoz képest.⁸ Egészen 1714-ig töltötte be a rezidensi posztot, majd még egy rövidebb szakaszra 1716 és 1718 között.⁹ Michael Talmanról tudjuk ezen kívül, hogy 1718-ban részt vett a pozsareváci béketárgyalásokon is, mint a császár által megbízott udvari tanácsos.¹⁰

Az alább közlendő iratok 1705. július 25-én és augusztus 13-án keltek. A belső utalások alapján minden bizonnyal két közvetlenül egymást követő jelentésről van szó, és azt is tudjuk, hogy a császári követek nagyjából ennek megfelelő időközönként — kéthetente-tizenöt naponta — küldték jelentéseiket.¹¹ Mindkét levélnek rendkívül szerteágazó a tartalma, és jól megfigyelhetőek bizonyos visszatérő témák is, ami szintén tipikusnak mondható.¹² A két jelentés tartalma mindenképpen kiegészíti eddigi ismereteinket mind a politika- mind a művelődéstörténet terén, hiszen azon túl, hogy fontos diplomáciatörténeti adalékokkal szolgálnak, megjelennek koránt sem elhanyagolható művelődéstörténeti elemek is bennük, mint az oszmán diplomáciai protokoll, illetve Talman személyiségére — humorérzékére és politikai éleslátására — is találunk utalásokat.

Az 1705. esztendő mindenképpen fordulatot jelentett mind a nemzetközi politikában, mind a Rákóczi-szabadságharc történetében. Az európai hatalmak sorsdöntőnek mondható Höchstädt-Blenheimnél lezajlott ütközetében egyértelműen bebizonyosodott, hogy a franciák nem képesek szövetségesek híján Európában nagyobb befolyásra szert tenni. Ezen kívül 1705-ben — egészen pontosan 1705. május 5-én¹³ — hunyt el I. Lipót német-római császár és magyar király.

---

6 Papp, 2004a. 796. és 799. p.

7 Papp, 2004b. 67. p.

8 Kerekes, 2010. 82–83. p.

9 Lexikon (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>, a letöltés időpontja: 2013. jan. 5.)

10 Zinkeisen, 1857. 565. p.; Vocelka, 2001. 107. p.

11 Kerekes, 2010., 83. p.

12 Kerekes, 2010. 83–84. p.

13 Papp, 2004a. 811. p.

A karlócai béke betartása-betartatása folyamatosan napirenden volt a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom kapcsolatában. Talman részletesen írt Des Alleurs francia tábornok magyar földre történő átengedéséről, illetve a havasalföldi és moldvai vajdák Rákóczi-szabadsághoz való hozzáállásáról. Mindkét említett téma nagy horderővel bírt a karlócai béke fenntartásával kapcsolatban, ezt a rezidens is folyamatosan hangsúlyozza leveleiben. Az említettekben túl szóba került a levelekben Ibrahim aga 1704. évi bécsi látogatása. Talman júliusi jelentésében hosszasan panaszkodott, hogy a szultán nem hajlandó fogadni őt audienciára, holott az említett törököt a császári udvarban igen nagy pompával fogadták látogatásakor. Az írások fontos momentumát képezik az orosz-török háttérrendezés körüli kérdések is, amelyek távolról ugyan, de szintén érintették a Rákóczi-szabadságharcot is.

Az oszmán belpolitikába is betekintést nyerhetünk: Talman részletesen beszámolt az 1705 nyarán a Közel-Keleten, illetve Konstantinápolyban zajló lázadásokról. Egy 1704 óta húzódó kalózkodással kapcsolatos ügyet is említett pár sor erejéig, és taglalta Lipót császár konstantinápolyi ravatalának felépítésével kapcsolatos kérdéseket is.

A közlési elveket javarészt az *Arbeitsgemeinschaft historischer Forschungseinrichtungen* javaslatai, illetve Cziráki Zsuzsanna egy korábbi forrásközlő tanulmányában lefektetett elvei alapján határoztam meg.¹⁴ E szerint a betűhívségre való törekvés mellett bizonyos értelmezést megkönnyítő változtatásokat hajtottam végre: a tulajdon-, méltóság-, intézmény- és helyneveket következetesen nagybetűvel, a többi főnvevet pedig következetesen kisbetűvel írtam át. A korabeli dialektusnak megfelelő írásmódot meghagytam. Ebbe tartoznak az *eü* diftongus mai *eu* forma helyetti használata, az *ie* diftongus *i*-vel és az *ei*-nek *ee*-vel való helyettesítése, az *ü* hang helyetti *i* használata, illetve a rendre előforduló *-dt*, *-nus*, *-o* és *-umb* végzések, valamint a *zu*+infinitiv szerkezetek egybeírása. Az szövegekben megjelenő szóelejiszó eleji *i* betűket ahol szükséges volt, a hangértéküknek megfelelő *j*-vel helyettesítettem, ugyanígy hangérték alapján jártemjártam el az *u* és *v* betűk esetében, viszont az *s* és *ß* közötti különbséget meghagytam. Ezenkívül ahol nem volt egyértelmű a különbség *Konjunktiv II.*-ban használt *würde* segédige és a *Präteritum Indikativ* és *Passiv* szerkezetekben használt *wurde* között, ott igyekeztem ezt a megfelelő alakkal jelölni. Azon esetekben, ahol a szerző szón belüli rövidítést használt — dupla *m* és *n* betűk írásakor —, azt szögletes zárójel-

---

14 <http://www.ahf-muenchen.de/Arbeitskreise/empfehlungen.shtml> (letöltés időpontja: 2013. november 20.); illetve: Cziráki, 2012. 322–323. p.

lel oldottam fel, ugyanígy jártam el a többi rövidítés — tisztségnevek, megszólítások — esetében is. A számneveket ugyanígy számokkal jelöltem, azonban a pontot csak a sorszámnevek esetében hagytam meg. A javításokat, áthúzott szövegrészeket zárójellel jelöltem és a lábjegyzetben utalok rá, hogy javítás történt, a szerző hozzáfűzött megjegyzéseit pedig a kéziratban is megtalálható módon (/: szöveg :) jelöltem. A központosítást is értelemszerűen alkalmaztam a gondolategységeknek megfelelően és a szövegben található tagolást figyelembe véve. Mivel a forrásokban találhatóak titkosírással írt részek — mint Thököly kérdésköre, az orosz-török határrendezés illetve az oszmán belpolitikai események —, melyeket a Haditanácsnál desiffráltak, e részeket kurzívval jelöltem az átiratban. Az átirat jegyzeteiben az előforduló hely- és személyneveket, illetve az idegen (latin, francia, olasz) eredetű, valamint a nehezebben érthető német szavakat magyarázom.

Források

1.

Michael Talman az Udvari Haditanácsnak Konstantinápoly, 1705. július 25.

Megkapta a május 21-én kelt írást I. Lipót császár haláláról és I. József császár hatalomátvételéről. A szomorú hírt már az angol és holland követekhez valamint más nem hivatalos forrásból, illetve a belgrádi pasa futárától is korábban megtudta. Amint megérkezett hozzá, azonnal tudatta kapcsolatai révén a Portával, hogy I. József alkalmas a birodalom irányítására, és kinyilatkoztatta, hogy a karlócai béke fenn fog maradni ezután is.

Kifejti, hogy az ellenség (franciák) mindenféle híreket terjeszt, hogy a birodalom trónja megüresedett, mert a 15 évvel azelőtti Augsburgban zajlott császárválasztás szabálytalan volt az Aranybullában előírt kor hiánya miatt, és újat kell tartani, de ez a jelenlegi körülmények között (Kölnt és Bajorországot kiközösítették a birodalomból) nem megvalósítható, és sok pénzbe és időbe telne. Szerinte a magyarok és a franciák pedig eközben véghezvihetik azon szándékukat, hogy a Porta visszaszerezze a legutóbbi nagy háború alatt elvesztett területeit, sőt egész Magyarországot. Ezenfelül I. Lipót halálával megszűnnek az Angliával és Hollandiával kötött szövetségek is, de ezt ő nem tartja valószínűnek.

A rezidens nem hivatalos kihallgatására június 27-én került sor a Portán, amikor is a portai paasák jelenlétében:

Először: bejelentette I. Lipót császár halálát, melyre részvétnyilvánítással felelt a nagyvezír.

Másodszor: saját nevében bejelentette, hogy I. József császárt teljesen szabályosan koronázták meg Augsburgban a választófejedelmek egyetértésével, valamint az örökös királyságokban (Csehországban és Magyarországon) és mindent megörökölt atyja után annak rendje és módja szerint. Erre a nagyvezír hosszú és boldog uralkodást kívánt neki, és érdeklődött kora felől, mire ő nem csak azt mondta el, hanem császárának dicső tetteit is elsorolta, amin a portai miniszterek meglepődtek, és aggodalmuknak adták jelét, hogy az új császár megadhatja a kegyelemdőfést birodalmuknak.

Harmadszor: nyugtázta, hogy a nagyvezír elfogadta az új császár deklarációját, hogy amíg a törökök nem adnak okot másra, tartani fogja magát a békéhez, és a nagyvezír maga is hasonló nyilatkozatot tett.

Negyedszer: a fentiek alapján panaszt tett a nagyvezírnek a temesvári pasa ellen, amiért az átengedte Des Alleurs-t a francia segéllyel és tisztekkel Rákóczihoz Magyarországra, és még segítette is őt. A havasalföldi fejedelem ellen is panaszt emelt, mert az is segítséget nyújtott a lázadóknak, ami veszélyeztetheti a karlócai békét. Szintén említette, hogy Thököly visszahívása, amit több portai pasa támogat, szintén ellentmondana a béke pontjainak. A nagyvezír ezekre azt válaszolta, hogy Des Alleurs határátlépése nem az ő uralma alatt történt, de a rezidens szembesíti vele, hogy biztosította őt januárban, hogy nem fogja átengedni, mire a nagyvezír azzal egészítette ki választát, hogy nem az ő beleegyezésével történt, minden bizonnyal átverték a franciák. A nagyvezír szerint a havasalföldi vajda semmilyen parancsot nem kapott tőle a segítségnyújtást illetően, sőt többször tiltotta is neki azt, és még a rezidens jelenlétében íratott parancsot a reisz effendivel a moldvai és havasalföldi vajdáknak, nehogy beleavatkozzanak a felkelésbe. Thököly kapcsán pedig megjegyezte, hogy bár valóban munkálkodnak kihozatalán, még mindig Nikomédiában tartózkodik, és ott is fog maradni.

Ötödik: a válaszok kapcsán panaszkodik, hogy a két birodalom közötti egyenlőség megkívánná, hogy őt mint rezidenst audienciára engedjék, hogy bejelenhesse I. József trónra lépését, mint ahogy a gratulációt is megtehetette III. Ahmed szultán trónra lépésekor; azonban az audienciát megtagadta tőle a nagyvezír. A rezidens példaként Ibrahim agát hozza, aki szintén III. Ahmed trónra lépését jelentette be Bécsben, és kétszer is fogadta a szultán, azonban úgy gondolja, hogy Ibrahim csak azért ment Bécsbe, mert az oszmánoknak nincsen állandó követségük ott. A nagyvezír válaszolt, hogy sajnálja, de a levéltár anyagait átnézve nem

talált anyagot azzal kapcsolatban, hogy a rezidens audienciára mehetne. A követ ezután elment a reisz effendihez és a karlócai béke dokumentumait őrző bizonyos firdausi effendihez, hogy részletesebben utánajárjon a kérdésnek. A reisz effendi pedig azt válaszolta, hogy náluk is, mint a többi országban, három szintje van a követi hierarchiának: a rezidens, a követ és a főkövet, és mindegyik a másikkal van azonos szinten, a rezidensnek pedig csak egy kihallgatás jár a szultánnál. A trónra lépést tehát egy főkövetnek kell bejelentenie a portai szokások szerint. A rezidens azon kérdésére, hogy a korábbi rezidensekkel miként jártak el, mikor a szultánnak és a nagyvezírnek is hoztak átnyújtandó iratokat, az volt a válasz, hogy mindkettőt a nagyvezír vette át, és a szultánnak szólót ő kézbesítette. Talman szerint csak az ajándék hiánya az oka a kihallgatás megtagadásának, és felvetette a kérdést, hogy ha egyenlőség van a két birodalom között, akkor ahogyan Ibrahim aga is üres kézzel ment a császár elé, a császári követ is üres kézzel fog érkezni, erre azonban nem kívánt válaszolni sem a reisz effendi, sem a nagyvezír. A rezidens ezután javasolja egy főkövet küldését. Majd tovább fejtegeti, hogy amennyiben a megnevezés a fontos, Ibrahimnak is csak címként adták a mir-i alem megnevezést, pedig ő aga, és a szultán csak azért nem fogadja őt, mert ő csak rezidens és nem követ. Majd megjegyzi, hogy a gratuláció és a bejelentés egyszerre történő beérkezése a Portán valószínűleg szokatlan volt, és bár szerinte az előbbi előre tudható volt, javasolja, hogy akkor a törökökhöz hasonlóan ugyanúgy követ útján és egyszerre történjen mindkettő. Talman ezt követően megállapítja, hogy minden bizonnyal az ajándék elmaradása volt az oka, hogy nem fogadták, de erről mint említette, nem nyilatkoztak. Azt is említi, hogy ha nyilatkoznának is, hogy nem így van, arra nem lehet építeni, mert a törökök, amit ma mondanak, másnap megkérdőjelezik. És leszögezi, hogy ha egy külföldi reprezentatív személyt ajándék nélkül fogadnának, ahogyan ezt vele megtette Kalaylikosz Ahmed nagyvezír, okot adna a többi diplomatának, hogy hasonlóképpen járjanak el, pedig már minden új nagyvezír uralmának kezdetekor szokás ajándékot vinni. Talman tehát várja, mi lesz ennek a kérdésnek a kimenetele, vajon beengedik-e a császári követet ajándék nélkül.

Megkapta a gyászruhára, a misére és a további feladatokra küldött 1000 dukátot, amivel kifizetheti az informátorait és még újakat is maga mellé vonhat, hogy megtudja, mit tervez a Porta a magyarok támogatásának érdekében.

Közli, hogy saját nyomozásai és kémeinek állításai alapján a Portának nem áll szándékában Rákóczit nyíltan támogatnia, de I. Lipót halála után különféle kémeket (moldvai és havasalföldi bojárokat) küldtek Erdélybe és Magyarországra, hogy megfigyeljék mozgólódásaikat és szándékaikat, és eltántorítsák őket a császárral való megegyezéstől. Szintén kémeket küldtek a határ menti erődökhöz

megfigyelés céljából, és megparancsolták a határ menti pasáknak, hogy minden mozgólódást kövessenek, és jelentsék a Portán.

Szerinte bizonyos, hogy az oroszok és a törökök közti kapcsolatban egyelőre nem vezettek szakításhoz a tatár határnál épített erődök, melyek miatt a tatárok folyamatosan panaszkodnak a Portán, egyedül ebből származtatják a hírt, hogy a törökök a magyarok segítségére jönnének. Azonban ezt azért nem teszik, mert félnek Moszkvától, hogy erődöket fog építeni. Még a temesvári pasa által rendelt 2-3000 ruméliai katonát is visszarendelték, és néhány ezer ruméliai katonát a moldvai határhoz vezényeltek Juszuf pasa parancsnoksága alá, hogy megerősítsék Bender erődjét.

Említi, hogy a törököknek Anatóliában is akadt problémájuk, mert a hitszegő arabok Firari Hüszsein damaszkuszi pasa, valamint az adanai és jeruzsálemi pasák ellen támadtak, akik megpróbálták visszaszorítani őket, és egy nagy ütközet után 7000 török maradt a csatatéren, így az összes anatóliai pasát a térségbe rendelték, hogy rendet tegyenek.

A Porta a Moszkvával zajló határrendezést a június 3-án írt jelentése óta folytatta. Június 4-én beérkezett egy levél Jemeljan Ignacevics orosz határbiztostól a török határbiztos Ibrahim efendihez, hogy ő már a Dnyepernél van, és tovább fog menni a Bughoz. A következő nap a portai miniszterek tanácskozást tartottak az orosz követtel a határrendezésről, és az eredményt előadták a nagyvezírnek és a szultánnak, június 13-án útnak indult Ibrahim, azonban másnap a Ponte Grandétól visszarendelték és új, titkos utasításokat kapott. Bár Talman lehetetlennek gondolta, mégis sikerült megszereznie egy bizalmasától az oroszok által küldött levelet, le is fordította, és „A” mellékletként csatolta, és ismerteti röviden tartalmát. A levélben az található, hogy az oroszoknak nem kell engedniük a törököknek, és a határt tolják ki a Bug folyóig, és mondják azt, hogy a törökök így biztosíthatják magukat az orosz határ felől, és így azok engedni fognak nekik. Eközben pedig a konstantinápolyi orosz követet házi őrizetbe helyezték.

Említi, hogy egy Nikomédiából nemrég visszatért orvoson keresztül érdeklődött a hajdani nagyvezír Haszán pasánál Thököly felől, és ő is azt erősítette meg, hogy nincs esély Thököly visszahívására. Haszán azt is hangoztatta, hogy ha nagyvezír maradt volna, szakított volna Velencével és visszafoglalta volna Moreát. Talman megállapítja, hogy a mindenkori oszmán politika ezek szerint a mindenkori nagyvezír akaratától függ.

Kitér a velenceiek által eltulajdonított francia hajók kárpótlásának és a csardakoknak a kérdésére, és megállapítja, hogy a Porta még nem tett ezekről jelentést. Tett viszont Mavrocordato ellen, aki legtöbbször a császáriak ellenében szokott tevékenykedni, de most neki ajánlotta fel szolgálatát.

A követ szintén említi, hogy három jezsuita atya kereste meg először a gyász-mise ügyében, hogy az ő Szt. Benedek templomukban tartsák azt meg, mert az a legalkalmasabb hely, és a ravatalt is ott lehetne megépíteni, és biztosították, hogy nagy pompával fogják celebrálni a gyászmisét. Azonban pár nappal később felkereste őt de Monthiers atya, és ecsetelte neki, hogy mennyivel gyorsabban haladnának a munkálatok, ha tudatná szándékát védnökükkel, a francia követtel is, és arra próbálta rávenni, hogy az országalmát se a címerre ne fessék rá, se a ravatalra ne helyezték rá. De ő átlátta a helyzetet, hogy ha engedélyt kérne a francia követtől a ravatal építésére, akkor az megtiltaná neki az országalma felfestését és ravatalra helyezését. Ezért másnap személyesen ment oda, és megparancsolta a munkálatok leállítását, majd mikor a jezsuiták ismét felkeresték, folytatta az építetést a „B” melléklet szerinti módon, és megbizonyosodott arról, hogy minden az ő akarata szerint fog megépülni. A gyászszertartást megtartották június 13-án, 14-én és 15-én, Begnié atya pedig készített egy részletes leírást a szertartásról és egy metszetet a ravatalról, melyet a követ „C” és „D” mellékletekként csatolt.

Hochlöb[licher] Käys[erlicher] Hoffkriegsrath etc.

Durchleüchtigster Fürst¹⁵ Gnädigst, auch gnädig- und hochgebiettende Heren heren etc.

Ihrer jeztt glorwürdigst regierenden Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät]¹⁶ allergnädigstes befehl schreiben von 21. ten may habe aus handten des Courriers Theodor Constanz¹⁷ den 18. ten juny mit tiefester reverenz zurecht empfangen und daraus sowohl den allerseeligsten hintritt Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] Leopoldi allerglorwürdigsten gedachtnus mit unentlichen leüdweesen unterthännigst ersehen, als auch die glickseeligste succession¹⁸ Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] Josephi meines allergnädigsten herrens gehor[sambst] erlesen. Dannenhero, weillen das also veränderten status zu dem ende allergnädigst erinnert worden, damit ich nit allein die eigentliche bewandtnus, doch nur in meinem nahmen bey der Porten anbringen, sondern auch denen feinden und misßginstigen, welche mit gelegenheit solcher veränderung

---

15 A jelentéseket Michael Talman az Udvari Haditanács elnökének címezte, aki ekkor Savoyai Eugén volt.

16 I. József.

17 Futár, aki megvitte I. Lipót halálhírét Michael Talmannak.

18 Succession = lat. *successio* (más helyére való következés hivatalban vagy öröklésben).

ungleiche impressiones¹⁹ und nachtheilige consequenzen der Porten fürbilden²⁰ dörfften, zeitlich zubegegnen wissen möge, habe sowohl (zeitlich)²¹ von dem tag, an welchen gegenwärtiger Courier allhier angelanget, als auch vorhero von den 12.ten juny an, umb welche zeit durch authentische an mich und beede dem englisch[en] und hollandischen herrn Podtschaffter²² eingeloffene particular brief,²³ und durch ein von dem Bassa von Belgräd²⁴ an die Porten überschickhtes schreiben der unversehene hintritt Ihrer allerhöchst[en] gedachten Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] allerglorwürdigster gedächtnus allhier das erste mahl kundtbahr worden, disen veränderten statum sowohl durch die dollmätsch, als meine andere confidenten²⁵ gehöriger orthen dergestalten vorställen und Ihrer allerglorwürdigst regierenden Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] unvergleichlich monarchische tugendten heldenmüethige resolutionen,²⁶ glükhseligst ausgeführte militärische impresen,²⁷ die in stattz affairen²⁸ erworbene höchste experienz,²⁹ und alle andere denen Monarchen des allerdurchleichtigsten Erzherzoglichen Hauses von Österreich erblich angebohrne qualiteten welche in dero allerhöchsten person aufs allervollkomblichste hervorleichten, nachtrucklich anbringen lassen, das ich alsobald von allen orthen versichert worden, das der also veränderte status an d[er] zwischen beeden reichen³⁰ versirenden freindschaft³¹ so leicht keine mutation³² verursachen werde.

---

19 Impressiones = lat. *impressio* (itt: ellenséges benyomulás, behatolás).

20 Fürbilden = *sich vorstellen* (elképzelni).

21 Feltehetőleg másolási hiba történt, a zárójelbe tett rész ki van húzva az eredeti szövegben.

22 A konstantinápolyi angol követ ekkor Robert Sutton (1702–1717), a holland követ pedig Jakobus Colyer (1684–1725) volt.

23 Particular brief = fr. *particulier* (különös, különleges) itt: rendkívüli levél.

24 Ibrahim pasa, aki a karlócai béke után nagykövetségént Bécsben volt, majd belgrádi pasává nevezték ki, s ott is temették el.

25 Confident = *Vertrauter* (bizalmas).

26 Resolutionen = fr. *résolution* (szándék, elhatározás).

27 Impresen = ol. *impresa* (vállalkozás, dicső, hősi tett).

28 Affaire = fr. *affaire* (ügy, dolog) itt: államügyek.

29 Experienz = fr. *expérience*, (tapasztalat, gyakorlati ismeret).

30 A Habsburg és az Oszmán Birodalmakat említi.

31 Utalás a karlócai békére.

32 Mutation = fr. *mutation* (változás).

Es haben sich zwahr *die feinde und misßgönner*³³ eüsserist bemüehet *beÿ der Porten ungleiche impressiones*³⁴ zuerweckhen, das nehmlich beÿ den beschehenen hintritt Ihrer Röm[ischen] Käÿ[serlichen] Mäÿ[estät] das Röm[ische] Reich vacant³⁵ worden seÿe das die vor 15 jahren zu Augspurg³⁶ beschehene wahl und crönung Ihrer Röm[ischen] Käÿ[serlichen] Mäÿ[estät] Josephi zum Röm[ischen] König³⁷ aus mangel des competenten³⁸ und in der goldenen bulla vorgeschribenen alters³⁹ nul und nichtig, das anjezo die Churfürsten widerumben zu einer neuen und freÿen wahl welche beÿ gegenwärtigen coniuncturen ohne grosser weitleiffigkeit und zerspaltung, wegen der zweÿ von dem reich abgesenderten Churfürsten von Cöllen⁴⁰ und Bäÿrrn⁴¹ nicht ablaufen kann, schreiten müssen, das wan auch entlich durch grossen gold und zeit verlust die wahl widerumben auf Ihro Käÿ[serliche] Mäÿ[estät] fallen solte. Sie franzosen endzwischen, und hungähnr ihre intrapresen⁴² leichtlich werden ausführen khönen, und die Porten die allergewinschte coniuncturen,⁴³ so im[m]er vorfallen kunten, in handten haben, den völligen in lezten krieg⁴⁴ erlittenen schaden durch recuperirung⁴⁵ des ganzen Hungähnr und Sibenbürgen⁴⁶ ohne einige gefahr zuersezen, absonderlich

---

33 Die feinde und missgönner = Die Feinde und Missgönner (ellenséges rosszakarók/Irigy ellenség). Utalás a franciákra.

34 Impressions = lat. *impressio* (benyomás). Az „ungleiche impressiones” kifejezés itt feltehetőleg a „különféle benyomások” jelentéssel bír.

35 Vacant = fr. *vacant* (üres, betöltetlen).

36 Augspurg = Augsburg

37 I. Józsefet a hagyományokkal ellentétben Frankfurt helyett Augsburgban koronázták római királlyá 1690-ben. Az ifjú uralkodó ekkor még csak 12 éves volt.

38 Competent = fr. *compétent* (hivatott; szakavatott; illetékes).

39 Az Aranybullában előírt életkor a császárrá választáshoz 18 év volt, s ezt korábban annyira komolyan vették, hogy I. Lipót 1657-ben nem vehetett részt a fejedelmi gyűlésen sem, mert még nem töltötte be ezt az életkort.

40 Cöllen = Köln

41 Bäÿrrn = Bayern (Bajorország) Kölni és Bajorországot I. József franciabarát magatartásuk miatt 1705-ben megfenyegette a birodalomból való kiközösítéssel, majd 1706-ban hivatalosan is kiközösítette őket.

42 Intrapresen = ol. *intraprendere* (vállalkozik). Itt: vállalkozás, szándék.

43 Coniuncturen = fr. *conjunction* (alkalom; a körülmények találkozásából adódó helyzet).

44 A nagy török elleni háború (1683–1699).

45 Recuperierung = fr. *recupérer* (visszaszerez, visszanyer).

46 Sibenbürgen = Siebenbürgen (Erdély)

weillen durch disen todtfahl auch die Käy[ser] mit Engeland Holland, und andern potenzen geschlossene alianzen von selbstenn allgemach zerfallen werden. Es ist aber die insubsistenz⁴⁷ und ungrund derley ausprengungen aller orthenn so leichtlich gezeiget worden, dass dardurch *nichts praejudicierliches*⁴⁸ oder dem *friden nachtheiliches die feinde* erzwingen können.

Die notification⁴⁹ aber, welche der zeit noch nur in meinen nahmen bey der Portenn anzubringen allergnädigst befelchet worden, belangend, ist mir darzue der 27.ten juny von dem Grosvezier⁵⁰ bestim[m]et worden, an welchen tag ich ihme in gegenwarth fast aller anderer Ministern der Portenn⁵¹

Primo den höchstseeligsten hintritt weylend Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] Leopoldi sambt denen meisten mir bekanten umstandten, welche er zuwissen verlanget, der Ihrer allerhöchst-gedachten Käy[serlichen] Mäy[estet] zu allgemeinen laidtweesen Ihrer gethreu[en] unterthannen zugefallenen kranckhheit⁵², der zeit Ihrer glorwürdigsten regierung sowohl des Röm[ischen] Reiches, als der Königreiche Hungährn⁵³ und Böhmen⁵⁴ ausführlich vorgetragen, welches er allein mit denen worten, es seye ihme leid, beantwortet.

Secundo habe ihme ebenfals nur in meinen nahmen notificiret, wasmassen Ihre Röm[ische] Käy[serliche] Mäy[estät] Josephus nach bereiths vor 15 jahren zu Augspurg mit einfalligen consens der sambentlichen Churfürsten beschehenen wahl und crönnung so wohl in dem Röm[ischen] Reich und Kayserthumb, als denen

---

47 Insubsistenz = lat. *subsistentia* (fennállása, minősége valaminek) itt:). Itt fosztóképzővel: megalapozatlanság, állhatatlanság

48 Praejudicierliches = fr. *prejudice* (kár; hátrány; sérelem).

49 Notification = fr. *notification* (hivatalos értesítés).

50 Baltadzi Mehmed (1704. december 5.–1706. május 3.), intrikák sorozatával került a nagyvezíri posztra, majd intrikáiba is bukkott bele.

51 A kormányzat élén a *nagyvezír* állt, a törvénykezés kivételével minden neki volt alárendelve. A belügyeket a *kiájabég* irányította, a külügyekért a *reisiz effendi* felelt, aki egyúttal a kancellária élén is állt, a végrehajtásért pedig a *csaus basi* felelt.

52 I. Lipót halálát mellvízkórság (*Brustwassersucht; hydroys pectoris*) okozta.

53 Hungährn = Ungarn (Magyar Királyság)

54 Böhmen (Csehország)

Erbkönigreichen Hungahrn,⁵⁵ und Böhaimb,⁵⁶ wie auch andern königreichen und ländern völlig ipso facto⁵⁷ succediret⁵⁸ seind mithin Ihrer abgelebten Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] glorwürdigsten angedenckhens sambentliche kronnen, scepter,⁵⁹ und kriegs hörn⁶⁰ überkomben und deren regierung würcklich angetretten haben. Worauf er in andtworth Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] ein langwürige, und glickseelige regierung angewunschen, und mich umb desselbigen alter befraget, welche frag ich ihme nit nur allein gehörig beantwortethet, sondern auch von Ihrer allerhöchst gedachten Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] glorwürdigst zuruckgelegten feldzügen, von dero erwisenen grosmiethigsten thatten, von der in allen dero actionen hervorleichtenden allerhöchsten prudenz⁶¹ und statts erfahrungheit wie auch von dem unvergleichlichen respect, lieb und horcht, mit welchen dero getreüeste unterthan[n]en Ihre Mäy[estät] nit so vill veneriren⁶² als gleichsamb anbetten etc. nach möglichkeit eine ausführliche description⁶³ gemacht, und habe observiret,⁶⁴ das wehrender diser meiner rede die umbstehende Ministri öffters einer den andern angeschauet, und in diser action ihrer apprehension,⁶⁵ in welcher sie sich befinden, an tag gegeben, das diser mächtigste und heroische monarche des christenthumbs mit der zeit dem *Machometanischen Reich*⁶⁶ den letzten stoß zum endlichen ruin⁶⁷ geben möchte. Dannenhero auch

-
- 55 A szövegben „örökös királyság” szerepel Magyarország kapcsán, mert a Magyar Királyság az említett időpont előtt három évvel (1687-ben) vált valóban a Habsburgok örökös királyságává, a rendeknek királyválasztási jogáról való lemondása után.
- 56 Böhaimb = Böhmen (Csehország). Feltűnő, hogy Talman pár sorral lejjebb már más írásformát használ Csehország említésekor, ez is a korban még nem létező egységes helyesírás hiányát példázza.
- 57 Ipso facto = lat. *ipso facto* (a tényből kifolyólag).
- 58 Succediret = lat. *succedo* (helyébe lép, felvált, utána következik). A szöveg alapján tehát I. József I. Lipót örökébe lépett.
- 59 Scepter = fr. *sceptre* (jogar).
- 60 Kriegs hörn = *Kriegsherr* (legfőbb hadúr) itt: I. Lipót legfőbb hadúri méltósága/címe.
- 61 Prudenz = fr. *prudence* (okosság; óvatosság).
- 62 Veneriren = lat. *venero* (tisztel, imád valakit).
- 63 Description = *Deskription* (leírás).
- 64 Observiret = lat. *observo* (megfigyel).
- 65 Apprehension = lat. *apprehensio* (megértés).
- 66 Machometanisches Reich = Mohamedán Birodalom, itt: az Oszmán Birodalom.
- 67 Ruin = fr. *ruine* (romba döntés).

Tertio klar abzunehmen gewesen, das der Grosvezier die gethanne declaration,⁶⁸ das von seithen Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät], solang die türkhen an dem mit dem Ottom[änischen] Reich geschlossenen friden selbst khein alteration⁶⁹ verursachen, steif und fest werde darob gehalten werden, gehrn vernohmen habe, massen er seines orths nachdruckhlich versichert, das die Porten auf alle weis gesinnet seye die zwischen beeden reichen versierende freindschafft mit aller aufrichtigkeit zuunterhalten, worauf dann ferners.

Quarto mich weithleüffig wider den Bassa von Temesvär⁷⁰ beschwärt, das er den des Alleurs⁷¹ mit denen französischen geldern und offizern zu den Ragozy⁷² in Hungahre durchgelassen, und selbsten verschidene hilff geleistet, des gleichen auch die mir allergnädigst anbefohlene nachdruckhsambe protestationes⁷³ wider des Fürsten in der Wallacheÿ⁷⁴ mit denen rebellen unterhaltende genaue verständnus und ihnen gebenden vorschub, so er aus befelch der Porten zuthuen vorschuzet, eingelegt habe, welche unternehmungen der intention⁷⁵ des fridensschlusses im[m]ediate⁷⁶ zuwiderlauffen, und allen rechtmessigen regierungen und reichen in der welt ein höchst gefährliche consequenz⁷⁷ nach sich ziehen würden. Anbey habe ihme ebeffalls vorgestellt, das die revocierung⁷⁸ des erzrebelln Teköli,⁷⁹ für welchen verschidene Ministri arbeitthen eine der freindschafft é diametro⁸⁰ widrige action währe, in welche er Grosvezier hoffentlich nicht consentiren⁸¹ werde. Welches alles er beandwortet, das der des Alleurs wehrenden seinen governo

---

68 Declaration = *Deklaration* (nyilatkozat, deklaráció).

69 Alteration = fr. *altération* (romlás; elváltozás).

70 Ali pasa.

71 Pierre Puchot, des Alleurs márkija, francia altábornagy, XIV. Lajos küldte magyarországra, és 1705 márciusában érkezett meg Egerbe Rákóczihoz.

72 Ragozy = II. Rákóczi Ferenc.

73 Protestationes = fr. *protestation* (tiltakozás).

74 Constantin Brîncoveanu (1688–1714)

75 Intention = *Intention* (szándék).

76 Im[m]ediate = *immediat* (közvetlenül).

77 Consequenz = *Konsequenz* (következmény, hatás).

78 Revocierung = lat. *revoco* (visszahív, hazahív).

79 Teköli = Thököly Imre

80 É diametro = fr. *diamètre* (átmérő). Szövegkörnyezet alapján a jelentés: „a barátság egészére nézve ellenséges akció lenne.”

81 Consentiren = fr. *consentir* (beleegyezik valamibe).

nicht werde sein passieret worden, als ich aber repliciret,⁸² das es nit nur allein unter seinen governo geschehen, sondern auch ungeachtet seiner versicherung so er mir den 15. ten jener dises lauffenden jahrs selbst gethann, das Er ihn nicht werde passiren lassen, und das ich dessen in seinen nahmen dem Käy[serlichen] Hoff assecuriren⁸³ khöne, von Temesvär unter einer starckhen convoye⁸⁴ an die sibenbürgische granize begleithet, und alldorthen denen rebellen seÿe eingeliffert worden, widersezte er, es seÿe sein consens niemahlen darbey gewesen, sondern es müssen ihn die franzosen über vortheillet haben, das sie unter den nahmen einiger kauffleithe, welche in Hungähren zugehen gesinnet waren, undter der handt, wie es auch in andern begebenheiten geschehen, ein com[m]andmant⁸⁵ von der Porten heraus-genommen, und für den besagten des Alleurs auf der gränze habe gelten machen, wider welches er aber furohin ein wachtsambes auge tragen werde. Ingleichen habe der fürst in d[er] Wallacheÿ nicht nur allein von der Porten keinen befelch gehabt denen hungähren einigen vorschub zuleisten, sondern seÿe ihme öfters scharff inhibiret⁸⁶ worden in selbige troublen⁸⁷ in geringsten sich zuingerieren,⁸⁸ zu dem ende hat er Grosvezier in meiner gegenwarth dem beystehenden Reis Efendi⁸⁹ abermahlen auferlegt an den Pasa von Temesvär, an den Fürsten in der Wallacheÿ, und den Fürsten in Moldau,⁹⁰ /:wiewohl ich wider disen lezten khein beschwärnus eingelegt:/ scharffe befelche auszuförtigen, das sich kheiner unterstehen solle auf selbigen gränzen das geringste fridwidriges in favor⁹¹ der hungahrn zuunternehmen, des Teköli halber continuierte er Grosvezier weiter, sehe ich wohl, das ungeachtet so viller instanzen,⁹² welche seintwegen im[m]erdar gemachet worden, er gleichwohlen noch in seinem exilio⁹³ zu

---

82 Repliciret = fr. *répliquer* (felel, válaszolt, visszavág).

83 Assecuriren = *assekurieren* (biztosítani).

84 Convoye = fr. *convoi* (konvoj, kíséret).

85 Com[m]andmant = fr. *commandement* (parancsnoklás, parancsnokság).

86 Inhibiret = fr. *inhiber* (gátol).

87 Troublen = fr. *trouble* (viszály, zavar).

88 Zuingerieren = fr. *ingérer* (beleavatkozik). A német „zu” az igei szerkezet miatt került a szóba.

89 A reisz efendi a Portán a külügyminiszteri posztot jelentette.

90 Antioch Cantemir (1695–1700; 1705–1707).

91 Favor = fr. *faveur* (kegy, szivesség; pártfogás).

92 Instanzen = fr. *instance* (sürgető, nyomós kérés).

93 Exilio = lat. *exilium* (száműzetés).

Nicomedia⁹⁴ size, und auch führohin alldorthen werde verbleiben müssen. Zu folge diser von dem Grosvezier gethanen synceration⁹⁵ habe ihme

Quinto hinterbracht, wasmassen Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] allergnädigst gesinnet nichts zuunterlassen was zubezeugung der mit der Porten hegende aufrichtigen freindschafft dienlich oder nöthig sein mag, dannenhero auch die notification diser veränd[er]ung derselben auf arth und weis, wie es die päritet zwischen beeden reichen mit sich bringet, auch sie Porten unlängst bey erhöhung des jezt regierenden Sultans⁹⁶ gegen den Käy[serlichen] Hoff observiert hat, in allen dingen würd gehalten werden seithemahlen aber die mir von Wäy[landen] Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] allerglorwürdigsten gedächtnus allergnädigst aufgetragene congratulation⁹⁷ über die gelangung des Sultans zum ottom[änischen] thron gebühlich abzulegen die audienz⁹⁸ bey gedachten Sultan ungeacht sovillfählig derenthalben bey den Grosvezier Calailicos Ahmed Bassa⁹⁹ und ihne jezigen Grosvezier gethan[n]en wid[er]holten instanzien¹⁰⁰ bis auf dise stund verweigert worden, ersueche ich ihne noch einmahl mir gedachte audienz bey den Sultan auszuwürcken, allermassen die unterdessen vorgangene veränderung, welche die Porten solange, bis ihr selbige von seithen des Käy[serlichen] Hoffes notifiziret werde, würdet ignoriren mögen daran nicht würdet verhinderlich sein können, und wan ihr Gesandter Ibrahim Aga¹⁰¹ mit zwäyen audienzen bey Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] gewürdiget worden, so würdet ja ohne beschimpfung des Käy[serlichen] Hoffes mir als Käy[serlichen] Residenten die so oft begehrte audienz bey den Sultan nit können verwäigert werden, absonderlich wailen man nit sehe, das einige differenz zwischen Ihren Gesandten und einen Käy[serlichen] Residenten könne gemacht werden, (absonderlich wailen man

---

94 Nicomedia = Nikomédia (Izmit).

95 Synceration = lat. *sinceritas* (őszinteség, becsületesség).

96 III. Ahmed (1703–1730).

97 Congratulation = lat. *congratulator* (szerencsét kíván valamihez).

98 Audienz = fr. *audience* (meghallgatás; audiencia).

99 Kalaylikosz Ahmed nagyvezíri posztot töltött be 1704. szeptember 28. és 1704. október 25. között.

100 Instanzien = fr. *instance* (sürgető, nyomós kérés).

101 Ibrahim Aga III. Ahmed szultán trónraléptét hivatott bejelenteni Bécsben 1704-ben. Talman szerint ő volt a csaus basi egészen 1705. július végéig.

nit sehe),¹⁰² und man bey den Käy[serlichen] Hoff gänzlichen persuadiert¹⁰³ seÿe, das die eigene (hinaus)¹⁰⁴ schickung des Gesandten Ibrahim Aga nur darumben beschehen, weillen die Porten keinen beständigen Minister am Käy[serlichen] Hoff gehabt, wie von käy[serlicher] seithe bey derselbigen sich befinde.¹⁰⁵

Welches alles er Grosvezier beantwortet, das weillen nach öffterer aufschlagung der archiven¹⁰⁶ befunden worden, das denen Käy[serlichen] Residenten allein niemahlen audienz bey denen Sultan seÿe gegeben worden, währe ihme leid das er mir hierinfahls nit gratificieren könne, es werde aber die Porten gehrn sehen, das Ihro die notification der gelangung Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] zum Röm[ischen] Reich gehöriger massen von Käy[serlichen] Hoff abgelegt werde.

Dannhero, damit Euer Durchleucht, Excellenz und Gnaden über disen punct gehorsambste nachricht abstaten könnte, habe den 11.ten july den Reis Efendi besuechet, und nach vorhero dahin veranstalteter sach, das der bey denen carlovitzischen fridens tractaten¹⁰⁷ gewesene Legations Secretari[us] Firdevsi Efendi,¹⁰⁸ welcher anjezo als Secretari[us] der Porten das archiv deren die ausländische potenzen concernirenden¹⁰⁹ schriftten in verwahrung hat, zugleich zeit bey ihne sich einbefunden, mit gemelten zwäyen Efendi als türck[ischen] Kanzler und Secretario /: weillen bey den Grosvezier in gegenwarth so viller andern Ministern der Porten nicht wohl alles so weithleifig kunte abgeredet werden :/ der congratulation des Sultans und notification der an Käy[serlichen] Hoff beschehenen veränderung halber so directe als indirecte mich lang unterhalten, auch selbige über eines und anders glimpflich sondiret,¹¹⁰ und ist des gedachten Reis Efendi declaration dahin gangen, das bey der Porten /: gestalten es auch

---

102 A szövegben a zárójelbe tett rész ki van húzva, feltehetőleg a másolás közben figyelmetlenségi hiba történt.

103 persuadieren = lat. *persuadeo* (rábeszél, rávesz, rábír valakit valamire). Fordítás: „Mert a császári udvarban teljesen meg vannak róla győződve.”

104 A hinaus szót utólag toldották a szövegbe.

105 Ahogy Talman is állítja, a Porta nem küldött állandó követeket az európai országokba, csak ideiglenes követeket, mikor szükségük volt rá, például az említett helyzetben.

106 Archiven = Archiv (levéltár) a szövegben többesszámban szerepel.

107 Utalás a karlócai béketárgyalásokra.

108 Firdausi Effendi a karlócai béketárgyalásoknál a követségi titkár volt, később a Porta egyik levéltárának írnoka volt.

109 Concernieren = fr. *concerner* (vonatkozik valamire).

110 Sondieret = *sondieren* (kipuhatól).

an andern höfffen gebreichlich sein werde :/ dreÿ grädus der representanz der ausländischen Ministern bekant seind, deren der geringste des Residentens¹¹¹, der mittlere des Gesandens od[er] Envoyé¹¹², und der höchste des Podtschaffters¹¹³ seÿe, und das der Podtschaffter dem Podtschaffter, der Gesandte mit dem Gesandten, und der Resident allein mit dem Residenten in gleichheit und päritet stehe. Wie auch in conformitet¹¹⁴ solcher representanz einem jedem in curialib[us] ein absond[er]liches tractament¹¹⁵ gestattet werde, denen Residenten einmahlen beÿ den Sultan audienz gegeben worden, denen Gesandten und Podtschafftern aber habe man sie niemahlen verwäigert, dannenhero mich nit verwundern solle, das nach denen Ottomanischen Curialien¹¹⁶ allein denen Gesandten und Podtschafftern gebührende audienz beÿ den Sultan mir als Residenten nicht seÿe ertheilet worden, und gehe auch der Porten praetension¹¹⁷ dahin nicht, das sie den Käÿ[serlichen] Hoff verobligiren wolle die congratulation oder notification der vorgegangenen veränderung durch einen expresse abgeschickten Internuntium¹¹⁸ ablegen zulassen, sondern, wan es die convenienz¹¹⁹ des Käÿ[serlichen] Hoffes erfordern solte, wie es die zwischen beeden reichen hөгende freindschaft und päritet mit sich zubringen scheint, dergleichen congratulations oder notifications compliment¹²⁰ beÿ den Sultan ablegen zulassen, es nöthig seÿe, das es durch ein mit dem gehörigen caractere eines Gesandens bekleidetes subiectum, welchem die audienz beÿ den Sultan könne gegeben werden, geschehe.

Hierauf habe ihn befraget, wie es dann vor disem mit denen käÿ[serlichen] Residenten, welche jederzeit mit zwäÿ Schreiben von Ihrer Röm[ischen] Käÿ[serlichen] Mäÿ[estät] einem an den Sultan, und einen an den Grosvezier versehen gewesen, gepflogen worden seÿe, und habe in andtworth erhalten, das die Residenten beede schreiben dem Grosvezier eingehändiget haben, welcher

---

111 Állandó követ, mint Michael Talman.

112 Követ, amilyen Ibrahim aga is volt Bécsben.

113 Rendkívüli követ, mint Qarient von Rall, végül ő jelentette be I. József trónra lépését a Portán 1706-ban.

114 Conformitet = *Konformität* (mással való egyezés).

115 Tractament = *Tractament* (tárgyalása, kifejtése valaminek).

116 Az oszmán udvar.

117 Praetension = fr. *prétention* (követelés, igény).

118 Internuntium = lat. *internuntius* (a rendkívüli követ latin neve).

119 Convenienz = fr. *convenance* (megegyezés, megfelelés).

120 Compliment = *Kompliment* (üdvözllet).

hernach des an den Sultan lauthende /: ohne das denen Residenten audienz gegeben worden :/ dem Sultan selbst überliffert hat.

Weillen entlich kein difficultet als der praesenten¹²¹ halber übrig zusein scheine, habe ihn darüber sondiret mit vermelden, das wan der Käy[serliche] Hoff auch jemandten mit dem character eines Gesandten dise complimenten abzulegen deputiren solte, könne ich ihn doch versichern, das weill der Gesandte Ibrahim Aga mit lährer hand an Käy[serlichen] Hoff erschinnen, diser Gesandte auch ohne praesenten vor den Sultan erscheinen werde, weillen es die bekante zwischen beeden seithen versirende¹²² paritet also erfordere, und folgentlich dessentwegen kein difficultet ob handten sein könne, habe aber von ihme hierüber kein andtworth erpressen können. Und weillen ich aus seiner apelschupfung¹²³ verfführet, das er sich keines weges darüber expliciren¹²⁴ wolle, habe ihn ersuechet mit dem Grosvezier doch nur von seiner seithe darvon zureden, und mir dessen andtworth hernach hinterbringen zulassen, so er mir versprochen, und zuegehalten, in andtworth aber hat er mir allein sagen lassen, das ihme der Grosvezier kein andtword darüber gegeben habe.

Aus welchen allen Eüer Durchleicht. Excell[enz] und Gnaden von selbstn gnädigst erlesen, das sofern Ihrer Käy[serlichen] Mäy[estät] convenienz erfordern solte, dise congratulations od[er] notifications complimenten ablegen zulassen, solches durch keinen Residenten, welchem von dem Sultan niemahlen audienz gegeben worden, sondern durch eines mit einem höhern characteren bekleidetes subiectum werde geschehen müssen.

Damit aber hierinfahls der Porten der paritet halber weder zuvill noch zuwenig geschehe, würd zweiffels ohne das thuenlichiste sein, das jenes subiectum, so zu ablegung diser complimenten zu deputiren¹²⁵ Ihro Käy[serlichen] Mäy[estät] allergnädigst belieben würdet, mit eben denen terminis,¹²⁶ mit welchen der an den Käy[serlichen] Hoff geschickte Ibrahim Aga accreditiret¹²⁷ worden

---

121 Praesent = fr. *présent* (ajándék, adomány).

122 Versirende = lat. *versor* (valamilyen helyzetben, állapotban van) itt: a két birodalom között fennálló egyenlőség.

123 Apelschupfung = fr. *apel* (jelzés), *Schupfung* (siettetés). Itt: siettető jelzés.

124 Expliciren = lat. *explico* (kifejt, előad, megmagyaráz).

125 Deputiren = fr. *députer* (követül, követségbe küld).

126 Terminis = *Terminus* (szakszó, terminus).

127 Accredítiret = fr. *accréditer* (követet megbízólevéllel ellát).

characteriziret¹²⁸ werde, anbey aber habe gehors[ambst] erindern wollen, das das praedicat¹²⁹ Miri Alem¹³⁰ welches ihren Gesandten die Porten allein zum ornament¹³¹ seiner person beygeleget, ihn dardurch mit dem titel Aga,¹³² welcher allen in türck[ischen] offiz[ieren]¹³³ bestelten personen gemein ist, anstatt Efendi benomben zukönnen zweiffels ohne ein käy[serlichen] Residenten an dignitet¹³⁴ weith nachzusezen, und das die Porten die verlangte audienz bey den Sultan allein wegen ungleichheit des characters Gesandten und Residenten, welcher erster in der repraesentanz der mitlere und der andere der geringste ist, mir nicht ertheilet hat. Belangend die beede auch einmahl eintreffende complimenten der congratulation und notification, so bey denen türckhen als eine ungewöhnliche sache eine befremdung zuverursachen allergnädigst vermuthet worden, kan meinen unvorschreiblichen gehorsambsten parere¹³⁵ nach entweders von dem congratulations compliment, ohne das es die Porten in geringsten befrembden werde, bey also veränderten statu völlig praescindiret¹³⁶ werden, oder mit dem notifications compliment unter einsten mit villeicht dergleichen terminis /: das weill der Sultan seine gelangung zum ottomänischen thron wey[land] Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] Ihrer jezt regierenden Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] herrn vattern allerglorwürdigsten gedächtnus durch seinen gesandten habe notificiren lassen, als winsche seine allerhöchstgemelte Regierende Röm[ische] Käy[serliche] Mäy[estät] ihme Sultan auch alles glickh und wohlgehen etc. /: könne verrichtet werden.

Solchennach würdet die ganze difficultet¹³⁷ an denen praesenten, ohne welchen niemahlen ein ausländischer repraesentant,¹³⁸ wie in meiner unterthänigsten relation von 3.ten juny gehorsambst gemeldet worden, bey den Sultan audienz erhalten, beruehen, über welches weder der Grosvezier noch der Reis Efendi

---

128 Characteriziret = fr. *caractériser* (jellemez).

129 Praedicat = *Prädikat* (rang, cím).

130 A „mir-i alen“ szandzsákbéget jelent, Ibrahim aga ezzel a címmel utazott Bécsbe.

131 Ornament = *Ornament* (diszítés).

132 Az oszmánoknál valamilyen tisztséget viselő személy megnevezése.

133 Offizier = *Offizier* (hivatalnok).

134 Dignitet = fr. *dignité* (méltóság; tisztesség).

135 Parere = fr. *parer* (védekezés).

136 Praescindiret = lat. *praescio* (előre tud).

137 Difficultet = fr. *difficulté* (nehézség, akadály).

138 Repraesentant = *Repräsentant* (képviselő).

oben gehorsambst angefügter massen sich explicieren wollen, und wan sie sich auch hierüber expliciret, und versichert hetten, das aus mangel der praesenten der audienz halber kein difficultet werde gemacht werden, würde man doch darauff nicht vill bauen können, weil bey denen türckhen nichts gemeiners, als *das sye das jenige was sye heünt versprechen morgen in abrede* stellen, zu deme vergessert sich hierinnen die difficultet auch der ursachen halber, das sofern einen käy[serlichen] representanten bey den Sultan in audienz ohne praesenten zuerscheinen solle zuegelassen werden, die repraesentanten anderer ausländischen potenzen es auch in ein consequenz würden ziehen, und durch allegation¹³⁹ dergleichen exempel¹⁴⁰ audienz bey den Sultan fordern wollen, wie sie nicht ermanglet bey den Grosvezier Calailicos Ahmed Bassa vergangenes jahr, wiewohl ohne effect¹⁴¹ sich zubeschwären, das mir selbiger ohne praesenten die eintritts audienz als Residenten gegeben, wo sie nit nur allein bey antrittung ihrer repraesentanz, son[der]n bey verän[der]ung eines jeden Grosvezier *disen neuen gözen opffern* müssen. Stehet dannenhero angewarthen, ohne das ich das geringste des ausgangs halber versichern könne, ob man die zwischen beeden Reichen hegende päritet, und das frische exempel des an den Käy[serlichen] Hoff ohne praesenten geschickhten türckischen Gesandten Ibrahim Aga bey den Sultan würdet sovill gelten machen können, das ingleichen auch dem käy[serlichen] Gesandten ohne praesenten audienz ertheillet werde, weillen ich wohl sehe, das ungeacht aller difficulteten man auch von käy[serlicher] seithe eben der päritet und reputation¹⁴² halber, wan schon der werth nit solte angesehen werden, dem Sultan kheine praesenten schickhen könne.

Die auf die klagkleidung¹⁴³ meiner, der dollmätsch und sprachknäben¹⁴⁴, wie auch zur exequien¹⁴⁵ und castro doloris¹⁴⁶ item *geheimben außgaben und weithern behuef gewidmete und allern[edig]st überschickte 1000 ducaten* habe

---

139 Allegation = fr. *allégation* (hivatkozás valamire).

140 Exempel = fr. *exemple* (példa).

141 Effect = fr. *effet* (hatás, következmény).

142 Reputation = fr. *réputation* (hírnév).

143 Klagkleidung = *Klagkleid* (gyászruha).

144 Az ún. Sprachnabe a Konstantinápolyban tartózkodó tolmácstanoncot jelentette, maga Michael Talman is így került annak idején Konstantinápolyba.

145 Exequien = lat. *exsequiae* (temetés, gyászmenet, végtisztesség).

146 Castro doloris = lat. *castrum doloris* (ravatal).

aus handten des Courriers lauth meiner ihme darüber eingehändigten quittung¹⁴⁷ richtig empfangen, und nach ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] aller gnädigsten befelch gehorsambst angewendet, und zwahr vor allen meine bisdato *erworbene und schon lang in hoffnung mit etwas recompensirt*¹⁴⁸ zuwerden *gestandene confidenten*¹⁴⁹ *contestiret*¹⁵⁰ wie auch einige andere aufs neue auf meine seithe gezogen, damit bey also veränderten stand des Käy[serlichen] Hoffes und immer *sich verärgernden troublen*¹⁵¹ des königreichs Hungahrn und Sübenbürgen *wie es die Porten glauben will mit fundament*¹⁵² *penetriren*¹⁵³ könnte, was das *türckhische Ministerium gesinnet seye und in favor*¹⁵⁴ *der rebellen* unternehmen möchte.

Dannenhero so wohl aus meiner sorgfältigen *in indagation*¹⁵⁵ *als auch meiner confidenten nachforschung und aussag* sich hervorgethan, das zwahr *die Porten* auch *anjezo ihnen hungar[ischen] rebellen kheine öffentliche assistenz leisten* wolle, habe aber nach vernohmenen hintritt wey[lenden] Ihrer Röm[ischen] Käy[serlichen] Mäy[estät] allerglorwürdigsten angedenkens *verschiedene spionen*¹⁵⁶ *und emissarien*¹⁵⁷ mehresten theills *wallach[ische] und moldauische bojaren in Hungarn und Sibenbürgen* sowohl zu denen *rebellen abgeschicket ihre andamenten*¹⁵⁸ und progressen *zu observieren* wie auch selbige von einen *accomodament*¹⁵⁹ welches sie mit Ihrer jezt regierendten Käy[serlichen] Mäy[estät] *treffen mögten*¹⁶⁰ auf alle möglichste weis abzuziehen und in ihrer *rivolta* zu steiffen als auch andere dergleichen *spionen* in die annoch in *käy[serlichen]*

---

147 Quittung = *Quittung* (nyugta).

148 Recompensiert = fr. *récompenser* (kárpótol).

149 Confident = fr. *confident* (bizalmas).

150 Contestiret = fr. *contester* (vitat).

151 Troublen = fr. *trouble* (nyugtalanság, zúrzavar).

152 Fundament = lat. *fundamentum* (alap), itt: alaposan.

153 Penetriren = lat. *penetro* (bejut, behatol).

154 Favor = fr. *faveur* (kegy, szíveség, pártfogás).

155 Indagation = lat. *indagatio* (kifürkészés, kinyomozás).

156 Spionen = *Spion* (kém).

157 Emissarien = *Emissär* (ügynök, kém).

158 Andamenten = ol. *andamento* (előrehaladás; menés; menetel).

159 Accomodament = fr. *accommodement* (barátságos megegyezés; egyezség).

160 Feltehetően I. József tárgyalási készségéről van szó, ami később elvezetett a nagyszombati béketárgyalásokhoz.

*gwald stehende fästungen*¹⁶¹ deren beschaffenheit zu *exploriren*¹⁶² abgeförtiget, wie auch denen *gräniz bassa* gemessen anbefohlen auf alle *andamenten der käy[serlichen]* sowohl als *hungarn* genaue obacht zutragen und alles und jedes *der Porten zu avisiren*.¹⁶³ Und ist gewiß, das *sÿe Porten denen moscovitern*¹⁶⁴ wegen der *gräniz* strittigtheiten und wegen der von dem *Zaar*¹⁶⁵ auf denen *tartarischen gränizen neu erbauten fästung*¹⁶⁶ wider welche *die tartarn* bey den *türckh[ischen]* hoff unaufhörlich strepitiren,¹⁶⁷ bisdato sovill nachgesehen habe, und in *keine ruptur*¹⁶⁸ mit *Moscow*¹⁶⁹ außgebrochen seÿe, allein aus deme herrühre das sie ihr *convenienz*¹⁷⁰ zu sein erachtet bey gegenwärtiger *hungar[ischen] rebellion* ein freüe hand zuhaben in allen fahl sich darein mischen, *die hungarn hand haben und in ihre protection*¹⁷¹ nehmen zu *khönnen* wie ingleichen die von *Moscow* durch gemelten *fästungs bau*¹⁷² und *gräniz praetensionen*¹⁷³ *der Porten gegebene jalusie*¹⁷⁴ die meiste ursach gewesen, das sie bisdato *in favor der hungarn* sich nit declariret hat. Indessen aber ist für dises jahr *von der Porten* nicht das geringste zu *besorgen* noch von einigen *marche*¹⁷⁵ *türckh[ischer] trouppen*¹⁷⁶ gegen denen

---

161 Minden bizonnyal azokra az erődökre (ún. *čardağok*) gondolt a rezidens, melyeket a császáriak építettek az Una és a Boszna között, és melyekre panaszkodott Ibrahim aga bécsi követsége alatt.

162 Explorieren = lat. *exploro* (kikémlel, megvizsgál).

163 Avisiren = fr. *aviser* (észrevesz; értesít).

164 Moscovitern = *Moskowitzern* (moszkvaiak), itt: oroszok.

165 I. (Nagy) Péter cár (1682–1725)

166 A tatárok már az orosz-török fegyverszünet előtt is tiltakoztak az erődépítések kapcsán, és mivel a fegyverszünet rögzítette az erődök lerombolását, jogosnak tűnhet panaszuk az építkezések miatt.

167 Strepitiren = lat. *strepito* (folytonosan lármáz).

168 Ruptur = fr. *ruptur* (itt: valaminek megszakítása, megszakadása, felbontása). A helyes fordítás: „Moszkvával nem került sor eddig szakításra.”

169 Moskaw = *Moskau* (Moszkva)

170 Convenienz = lat. *convenientia* (egyetértés).

171 Protection = lat. *protectio* (védelem).

172 Az orosz-török fegyverszüneti megállapodás következtében az oroszoknak le kellett rombolniuk a Dnyeper menti erődjeiket, azonban 1705-ben újra építkezésekbe kezdtek.

173 Praetension = fr. *prétention* (követelés, igény).

174 Jalusie = fr. *jalousie* (féltékenység, irigység). Itt: oroszoktól való félelem.

175 Marche = fr. *marche* (menetelés).

176 Trouppen = fr. *troupe* (csapat).

hungar[ischen] gränizen ichtwas zuvernehmen, und seind sogahr die von dem Bassa von Temeswar bekehrte 2 oder 3000 mann von rumelischer miliz¹⁷⁷ welche er zu selbiger fästungs bau gebrauchen wollen nicht allein noch nit aufgebrochen, sondern sollen auch für disßmahl völlig contramandiret¹⁷⁸ worden sein. Aus Rumelien¹⁷⁹ doch seind etlich tausent mann gegen die Donau¹⁸⁰ und ferners gegen die moldauische gränize abmarchiret¹⁸¹ allwo sie sambt etlichen andern trouppen von selbiger gräniz von dem Seraskier¹⁸² Jusuf bassa¹⁸³ com[m]andiret,¹⁸⁴ und an reparirung¹⁸⁵ und fortification¹⁸⁶ der an den moldau[ischen] und moscovit[ischen] confinien gelegene palanka¹⁸⁷ Bender¹⁸⁸ ganandt sollen employret werden. Anbeÿ fehlet es auch denen türckhen in Anatolien¹⁸⁹ an innerlicher rebellion nicht, mässen nachdeme die der Porten mainädige¹⁹⁰ araber mit einer starckhen armee¹⁹¹ gegen Damasco¹⁹² angeruckhet und selbiger Bassa Firari Hussein¹⁹³ genant sambt dem Bassa von Jerusalem¹⁹⁴ und Adana¹⁹⁵ sie von dannen zuruckh treiben wolten, ist zwischen ihnen araber und türckhen ein so scharffes treffen vorbeÿ gangen das gemelter Hussein Bassa, und der Bassa von Jerusalem mit 7000 türckhen auf den plaz gebliben, dannenhero die Porten sobald sie dise niderlag vernohmen,

---

177 Von rumelischer miliz = von rumelischer Miliz (ruméiai hadseregből).

178 Contramandiret = fr. *contremander* (visszavon, visszarendel).

179 Rumélia

180 Duna

181 Abmarchiret = *abmarschieren* (elindulni, elvonul).

182 Seraskier = szeraszker (katonai főparancsnok).

183 Juszuf pasa az ocsakovi helytartó volt.

184 Com[m]andiret = fr. *commander* (parancsol).

185 Reparirung = fr. *réparer* (kijavít).

186 Fortification = fr. *fortification* (erődépítés, megerősítés).

187 Palanka = fr. *palanque* (erőd).

188 Bender a Dnyeszter partján fekvő török erődítmény volt.

189 Anatólia

190 Mainädige = *meineidig* (hitzzegő).

191 Armee = fr. *armée* (hadsereg).

192 Damaszkusz

193 A „Firari” jelző „menekültet” jelent. Hüszein damaszkuszi pasa személyes okokból támadta meg az arabokat, akiktől vereséget szenvedett és menekülés közben meghalt.

194 Jeruzsálem

195 Adana

diser tagen die *meiste Bassa in Anatolien* mit ihrer unterhabenden miliz gegen Damasco com[m]andiret selbiges feür sobald möglich zudömpfen¹⁹⁶

Übrigens ist die Porten seith meiner lezten gehor[sambi]sten bericht schreiben von 3.ten juny mit einrichtung der mit Moscau unterhabenden gränitzscheidung¹⁹⁷ beschäftigt gewesen. Dann nachdeme *ein schreiben von dem moscovit[ischen] gränitz Comissari*¹⁹⁸ *Emanuel Ignati Evitz*¹⁹⁹ *an den türckhischen gränitz Comissari Ibrahim Efendi*²⁰⁰ den 4.ten juny angelangt und daraus ersehen worden, das gemelter moscovit[ische] Com[m]issari schon den 1.ten mäy an den Borystene²⁰¹ angelangt, auch bereith stehe von dannen gegen den flus Bog²⁰² aufzubrechen, und diser seine annaherung den türckh[ischen] gränitz Co[m]missari erinnern wollen, ist folgende täg hernach zwischen ethlichen türck[ischen] Ministern und hiesigen moscouitischen Podtschaffter²⁰³ der vor 2 jahren unterbrochene, und anjezo widerumben zureasumiren²⁰⁴ stehenden gränitz schädigung halber öffters conferiret,²⁰⁵ und entlich das resultat darvon dem Grosvezier und durch disen dem Sultan vorgetragen worden, worauf d[er] gränitz Comissari[us] Ibrahim Efendi aus befelch der Porten den 13.ten juny nach der gr[ä]n[n]itz zwahr aufgebrochen, den folgenden tag aber widerumben von Ponte Grande,²⁰⁶ allwo er sich eingefunden, revociret, und nachdeme *ihme der Sultan selbst etliche geheimbe istructionen über gemelte gränitz scheidung gegeben* hat er entlich den 21.ten july abermahlen seine

---

196 Dömpfen = *dumpfen / verdumpfen* (elfojt).

197 Az oszmánok és az oroszok 1700-ban kötöttek békét, de a határok azóta is folyamatosan változtak.

198 Comissari = lat. *commissarius* (megbízott; küldött; biztos).

199 Jemeljan Ignacevics Ukrainev — a Külügyi Hivatal vezetője — volt az I. Péter által orosz-török határkérdés rendezésével megbízott diplomata, ő tárgyalta már 1700-ban is, és ekkor is ő képviselte a cárt a tárgyalásokon.

200 Ibrahim Efendi a III. Ahmed által megbízott oszmán diplomata volt, aki szintén az orosz-török határkérdés rendezésével volt megbízva.

201 Borystene = *Borysthenes* (a Dnyeper latin neve).

202 Bog = *Bug* (Déli-Bug).

203 Pjotr Andrejevics Tolsztoj, 1702-ben vele vette kezdetét a konstantinápolyi orosz állandó követek sora.

204 Reasumiren = *reasumieren* (újra elkezdni valamit).

205 Conferiret = fr. *conférer* (tárgyal).

206 A Ponte Grande „Nagy Hídat” jelent olaszul, de jelenlegi ismereteink alapján nem lehetséges beazonosítani pontos helyét, annyi bizonyos a szöveg alapján, hogy Konstantinápolytól egy napi járóföldön belül található.

reise angetreten, und gegen die moscovitische confinien²⁰⁷ forthgesezet. Und obwollen unmöglich gewesen *dergleichen secreta*²⁰⁸ zu *penetriren*, ist doch aus dem von dem moscovitischen Com[m]issario an den türckh[ischen] *geschribenen brief*, /: ²⁰⁹*welchen ich von einen meiner confidenten in originali*²¹⁰ zu *handen bekhomen von dem sprachknaben Horner*,²¹¹ so auch d[em] moscovitischen sprach kundig, übersezen lassen, und hier sub. A. gehorsambst beschliesse²¹² :/ sovill abzunehmen, *die moscoviter nicht miessen gesinnet seyn, denen türckhen über die gränitzscheidungs strittigkheiten* das geringste nachzugeben, massen d[er] moscovit[ische] Comissari[us] zu den ende an den *fluß Bog* sich würdet einfinden wollen, von dannen die abgränzung, und nit von dem Buristene allwo sie die türckhen vor 2 jahren zuhaben praetendire[n]²¹³ anzufangen, sondern villmehr die türckhen von seithe Moscau auf alle weis sich zuversichern, und dardurch anderwärtig *ihre mesuren*²¹⁴ *nemben zukhönnen denen moscovitern in disen gränitz strittigkheiten ein merckliches nachsehen* werden. Indessen würd doch der moscovitische Podtschaffter in seiner behausung im[m]erfort so nahe verwachtet, das er mit niemand, wer es auch im[m]er seye, ohne absonderlicher erlaubnus d[er] Porten, *practiciren*²¹⁵ kann.²¹⁶

Durch einen jungst von hier nach Nicomedia beruefenen medicum²¹⁷ habe beÿ den den vergangenenen herbst des Grosveziräts endtsetzten Hassa Passa²¹⁸ *des Tökely* halber undter der hand *mich erkundigen lassen* und solle nach gemeltes medici aussag ihnen fast alle hoffnung entfallen sein in der so eifferig gesuechten revocierung *des besagten Tökely* zurehnsiren, berührter Bassa aber solle sich

207 Confinien = fr. *confins* (közös határ).

208 Secreta = lat. *secretum* (titok).

209 A megjegyzés elejét a szöveg szélén jelöli a desiffrizáló.

210 Originali = lat. *originalis* (eredeti), in originali = eredetiben.

211 Horner nevű tolmács.

212 A szövegben „A” mellékletként jelölt forrás nem állt rendelkezésemre jelen tanulmány írásakor, így csak Talman ismertetéséből következtethetem tartalmára.

213 Praetendieren = fr. *prétendre*. (követel, szándékozik, akar).

214 Mesure = fr. *mesure* (méret, mérték).

215 Practiciren = fr. *pratique* (látogat, érintkezik valakivel).

216 Más országok köveit az oszmánok gyakran bebörtönözték vagy őrizetbe vették, ha úgy adódott.

217 Medicum = lat. *medicus* (orvos).

218 Damad Hasszán pasa korábbi nagyvezír (1703. november 16.–1704. szeptember 28.), a szultán sógora volt, nem sokkal az említettek után egy lázadás miatt száműzték.

öffentlich verlauthen lassen, das wan er in seinen Grosvezier ambt verbleiben wähere, er unfehlbahr *mit Venedig*²¹⁹ *gebrochen hette und Morea*²²⁰ sein vatterland zurecuperiren ganzlich entschlossen gewesen seÿe. Aus welchen zusehen, das der *mit denen christlichen potenzen geschlossene frid* nicht so vill an der aufgerichteten *capitulation*²²¹ als an den *wohlgefallen und aigener convenienz eines Grosveziers* hange.

Von restitution²²² des durch die segnaner²²³ abgenommenen französischen schiffes und von denen tsardaquen²²⁴ hat die Porten abermahlen keine meldung gethan, doch habe gegen den Mavrocordato²²⁵ welcher ihnen dergleiche anforderungen, und andere dem käy[serlichen] interesse *praejudicierliche gedanckhen* meistens suggeriret²²⁶ hat, die mir allergnädigst vorgeschribene expressionen²²⁷ doch nur von mir selbst zuthuen nit ermanglet, welcher auch seinen gebrauch nach von seiner seithe *alles dienstliches zu contribuiren*²²⁸ sich endtbothen.

Die dreÿ hier anwesende Podtschaffter, der französische Patres Societatis Jesu²²⁹ die erste gewesen, so mich ersuechet durch celebrirung der exequien ihre kÿrchen, und societet²³⁰ zuwürdigten, gemelte ihre kÿrchen auch ad S[anct]um Benedictum²³¹ genandt die einige, in welcher ihrer grösse, und structur²³² halber ein der käy[serlichen] reputation gemesses castrum doloris kunte aufgerichtet werden, und die ybrige kÿrchen mehr einen zimmer als öffentlichen godtshaufe gleichen, habe entlich nachdeme mich gemelte patres versicheret, das alles

---

219 Venedig = Velence

220 Morea = Peloponnészosz

221 Capitulation = *Kapitulation* (megadás; megegyezés).

222 Restitution = fr. *restitution* (visszaadás, helyreállítás).

223 Segnaner = ol. *signoria* (uralom) itt: velenceiek.

224 Tsardaq = tör. *çardağ* (itt: határmenti erőd).

225 Alexandrosz Mavrokordatosz (Alessandro Mavrocordato), görög származású (ún. phanarióta) nagyhatalmú portai főtolmács a XVII. század második felében és a XVIII. század elején.

226 Suggestieren = fr. *sugérer* (sugalmaz, sugall; ajánl, indítványoz).

227 Expressionen = lat. *expressio* (kifejezés).

228 Contribuiren = fr. *contribuer* (hozzájárul valamihez; elősegít valamit).

229 Jezsuiták

230 Societet = fr. *société* (társaság).

231 A galatai jezsuiták temploma.

232 Structur = fr. *Structure* (épületszerkezet, struktúra).

mit größer magnificenz nach meinen eigenen wohlgefallen werde verrichtet werden, entschlossen die exequien in oberührter kirchen ad S[anct]-um Benedictum celebriren zulassen. Als aber kaumb etliche tag an aufrichtung des vorhero dissegnirten²³³ castri doloris gearbeithet worden, hat mich der Pater de Monthiers²³⁴ vice Superior²³⁵ der allhiesigen mission besuechet, und mir unter anderen proponiret,²³⁶ was massen es zur beschleinigung der arbeith sehr dienlich sein würde, sofern ich den französischen Podtschaffter²³⁷ als protectore²³⁸ selbiger kirchen von disem meinen vorhaben das geringste wissen liesse mit versicherung, das sodann gemelter Podtschaffter mit seiner ganzen hoffstatt mir zu diensten sein, und zubeförderung des castri doloris in aller an die hand gehen würde, das ingleichen seines P[ater] de Montiers gedunckhen nach unöthig seye den käy[serlichen] reichs apfel²³⁹ weder auf die wapen mahlen, noch auf das catafalco²⁴⁰ sezen zulassen. Dannenhero ich wohl sehend, wohin dergleichen mir gemachte vorschlag ziehlen, und das sofern ich mit dem französischen Podtschaffter den geringsten passum hette machen lassen, solches die franzosen für die erlaubnus, so ich die exequien in einer unter französischer protection stehenden kirchen celebriren zukönnen, von dem Podtschaffter begehret hette, würden haben passiren machen wie auch, das dem reichsapfel belangend, mir²⁴¹ solcher auf die käy[serlichen] waapen zumahlen, und auf das catafalco zusezen von dem französischen Podtschaffter währe verboten worden, habe zwahr in gegenewarth dem Pater de Monthiers nichts positives darüber geantwortet, folgenden tag aber die an aufrichtung des castri doloris angefangene arbeith zuunterlassen anbefohlen der gänzlichen resolution mir weder über eines noch anderes nit das geringste vorschreiben zulassen, bis entlich gedachte Patres Societatis durch beyligende schriff B. mich die unterbrochene arbeith forthzusezen ersuechet und nachtruckhlich versichert, das alles und jedes nach meinen verlangen aufrichtig werde vollzochen werden deme zufolge ich die arbeith widerumben

---

233 Dissegnirten = ol. *disegnare* (tervez).

234 Jezsuita atya.

235 Vice Superior = helyettes vezető.

236 Proponiret = lat. *propono* (előad, megemlít).

237 Ferriol, francia portai követ.

238 Protectore = fr. *protecteur* (oltalmazó, védő).

239 Reichs apfel = *Reichsapfel* (országalma).

240 Catafalco = fr. *catafalque* (díszes ravatal).

241 Nehezen olvasható szó, valószínűleg „mir” szerepel ott.

zuprosequiren²⁴² verordnet und nach geendigten castrı doloris die exequien den 13.ten 14.ten und 15.ten july mit möglichsten decor²⁴³ celebrıret habe, weill auch der P[ater] Begnie²⁴⁴ S. J. welcher dise function meısten theills regieret, von dem castro doloris sowohl, als von denen anderen ceremonien²⁴⁵ ein ausführliche description verfasst, ist mir nichts übrig als selbe sub C mit dem abriß von dem castro doloris D²⁴⁶ gehor[ambst] beÿzusezen.

Das schlieslichen Ihrer Röm[ischen] Käÿ[serlichen] Mäÿ[erstät] beliebt in meiner obhabenden Residentens funtion mich allergnädigst zu confirmiren,²⁴⁷ werde für sothanne allerhöchste Käÿ[serliche] Gnade mit allen möglichen cräftten geflissen sein in allen mir allergnädigst aufgetragenen negotien²⁴⁸ so unveränderliche treü, sorgfahlt, und eÿffer, deren im[m]er ein unterthanigster vassal fehic sein kan, zuerweisen.

Wormit mich zu allstätts beharrlichen hohen hulden und gnaden vntherthänigst gehorsambst empfehle und verbleibe

Euer Durchleüchıt Excellenz und Gnaden

Constantinopel den

25. ten july 1705

Unterthänigster gehorsambster diener

Michael Talman

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat Akten, Expedit, 1705. July. Nr. 445. fol. 8–30.

---

242 Prosequieren = lat. *prosequor* (folytat).

243 Decor = fr. *décor* (dísz; díszítés).

244 Jezsuita atya.

245 Ceremonis = lat. *caeremonia* (ünnepélyes szertartás).

246 A „C” és „D” jelü mellékletet a szertartás leírásáról és a ravatal metszetét sajnos nem állt rendelkezésemre, így nem áll módomban közölni e tanulmányban.

247 Confirmiren = lat. *confirmo* (megerősít; erősen állít, bizonyít).

248 Negotion = fr. *négocier* (tárgyal; közvetít).

2.

**Michael Talman az Udvari Haditanácsnak
Konstantinápoly, 1705. augusztus 13.**

Jelenti, hogy a július 25-i jelentésében említett Ibrahim aga, aki pár hónapja csaus basi lett, július 26-án elvesztette tisztségét és börtönbe vetették, mert egy bizonyos fogvatartott Arnaud Hüszein agát pénzért cserébe elengedett, és ezt ráfogta egy neki alárendelt csausra, aki kivégzése előtt elárulta, hogy parancsra cselekedett. Még várják a fejleményeket, de a csaus basi hivatalt Juszuf agának adták át.

Közli, hogy a szultán augusztus 8-án udvartartásával a vízvezetékekhez ment, hogy a hőséget ott vészelve át. Távolléte alatt az előző lázadás emberei újabb lázadást szerveztek, és a szultán anyját meg akarták ölni, az akkori vezetést le akarták váltani, és a trónra Ibrahim szultánt kívánták ültetni. Az összeesküvés szervezői a magukat Mohamed leszármazottainak vallók, és bizonyos ulemák voltak, akik a két évvel ezelőtti lázadásban is részt vettek, és a számukra kedvezőtlen megnyilvánulások és egyenlőtlen képviselőlet miatt lázadtak föl, mert a szultán nem tartott igényt rájuk. Fegyvereket halmoztak föl, embereket gyűjtöttek, és egy előre megbeszélte jelle cselekedtek. Siker esetén Ibrahim lett volna a szultán, a nisándzsi Hüszein pasa pedig a nagyvezír, egy bizonyos Haszán efendi a mufti, és Deve Ali aga pedig a janicsár-aga címet viselte volna.

Tudósít, hogy egy összeesküvő augusztus 10-én leleplezte a mozgalmat, és a nagyvezír azonnal összehívta a muftit, a janicsár agát, Oszmán pasát és másokat. A szultánt a lehető leggyorsabban értesítette a történetről, ő maga pedig Konstantinápolyba lovagolt, és minden mozgolódást ellenőrzött. A szultán augusztus 10-ről 11-ére virradó éjjel titokban visszatért és a három említett összeesküvőt elfogatta, hajóra tette és közkívánatra vízbe fojtatta őket. Ezután reggel korán divánt tartott, és utasítást adott a további kivégzésekre, majd visszatért táborába.

Jelenti, hogy eközben a nagyvezír folytatta a kivégzéseket, a szultánt pedig aznapra várják vissza kíséretével.

Közli, hogy egyébiránt nincsen mozgolódás a magyar határok irányába, bár a franciák minden elkövetnek, hogy felbujtsák a törököket egy támadásra és ezt még folytatni is fogják.

Braconnier atya visszatért útjáról, mert előző évben Franciaországban és Rómában járt Thököly érdekében, de nem tudta elérni, hogy Thökölyt legalább Konstantinápolyba hozzák, és ezt Talman a továbbiakban is akadályozni fogja.

Hochlob[ster] Käy[serlischer] Hoffkriegs Rath etc.

Durchleüchtigster Fürst Gnädigst auch gnädig und hochgebetende Heren herrn etc. bey einer über Belgräd²⁴⁹ zuschreiben alsogleich vorgefallenen gelegenheit berichte Eüer durchleucht, Excel[lenc] und Gnaden über mein letzte gehorsambste relation von 25.ten julj ferners gehorsambst, das der am Käy[serlichen] Hoffe gewesenese Gesandte und hernach von etlichen monathen hero allhier dem Tsaus Bassi ambt²⁵⁰ vorgestandene Ibrahim Aga²⁵¹ den 26.ten julj unversehens diser seiner charge²⁵² endsetzet, und in eine gefährliche gefangnus bey der Porten aus welcher sonsten wenig ohne verliehrung ihres lebens pflegen erlediget zuwerden, geworffen worden seÿe, dises unglückh hat ihme aber verursacht, weillen er von einem gewissen delinquenten²⁵³ Arnaud Hussein Aga²⁵⁴, welcher bey ihme als Tsaus Bassi aus befehl des Sultans verarestieret worden 9 beitel geld angenommen und ihn in ansehung dises gelds evadieren²⁵⁵ lassen. Er hat zwahr die schuld diser evasion einen andern ihme untergebenen Tsaus, welcher den gemelten delinquenten da er evadiret, bewachtet hatte, beÿgelegt, und sovill vermöget, das den gedachten Tsaus der kopf abgeschlagen worden, weillen aber er Tsaus Bassi Ibrahim Aga überwisen worden gemeltes geld von dem delinquenten angenommen zuhaben, und der enthauptete ausgesaget, er habe ihn auf ordre des Tsaus Bassi evadiren lassen, stehet zuerwarten, was es mit dem Ibrahim Aga entlich für einen

---

249 Belgräd = Belgrád.

250 A csaus basi az Oszmán Birodalom állami követeinek feje volt.

251 Ibrahim aga a Porta bécsi rendkívüli követe volt, azzal a céllal érkezett, hogy bejelentse az új szultán — III. Ahmed (1703–1730) — trónra lépését, illetve a karlócai béke betartásáról biztosítsa a császárt az új szultán nevében, valamint panaszt is nyújtott be a Habsburgok délvidéki erődtései miatt. A források szerint 1704. május 29-én érkezett meg Bécsbe, június 11-én volt audiencián a császárnál, ahol nagy pompával fogadták, június 14-én pedig a haditanácsnál volt kihallgatáson, de nem az elnöknél. Összesen négy hónapon át tartózkodott Bécsben, így a höchstdáti győzelemről is értesült, s szeptember 27-én indult vissza császárvárosból.

252 Charge: fr. *charge*. (megbízatus, misszió).

253 Delinquent = fr. *délinquant* (tettes, bűnös).

254 A fogoly, akit Ibrahim aga elengedett.

255 Evadieren = fr. *évader* (megszökik). A szövegkörnyezet alapján a megszöktet (evadieren lassen) a pontos jelentés.

ausgang nehmen werde, das Tsaus Bassi ambt aber ist alsobald dem Jusuf Aga²⁵⁶ conferieret²⁵⁷ worden.

Den 8. ten augusti ist der Sultan sambt seiner ganzen hoffstatt von hier zu dem 3 stund von hier entlegenen aquaducten²⁵⁸ aufgebrochen willens 14 tåg alldorthen unter aufgeschlagenen zelten zupassiren,²⁵⁹ und in selbiger waltechtigen²⁶⁰ gegent beÿ disen heissen som[m]er tügen sich zudivertiren.²⁶¹ Dise seine abwesenheit aber hat verschidenen von der lezten rebellion übrigen malcontenten²⁶² gelegenheit gegeben ein grosse von einiger zeith hero unter der handt tramierte²⁶³ conspiracy wider den Sultan, die Valide²⁶⁴ sein mutter und das völlige jezige governo²⁶⁵ ins werkh zusetzen, worzue sie den 12. ten dises lauffenden monaths bestim[m]et, an welchen tag sie den Sultan absezen die Valide massacriren²⁶⁶, das ganze übrige governo verändern, und den Sultan Ibrahim²⁶⁷ auf den ottomänischen thron erheben wollen. Die urheber diser conspiracy seind gewisse von dem Mahomed herstan[m]ende Emiren²⁶⁸ sambt etlichen Ulema²⁶⁹ oder gesetz gelehrten gewesen, welche durch verschidene dem gegenwärtigen governo nachtheillige ausprensungen²⁷⁰ und ungleichen repraesentationen²⁷¹ wider den Sultan, das er ein grosse anzahl deren an der vor zweÿen jahren enstandenen

256 Juszuf aga vette át a csaus basi hivatal vezetését Ibrahim agától, miután azt leváltották.

257 Conferiret = lat. *confero* (átad, átruház).

258 Aquaduct = *Aquädukt* (vízvezeték).

259 Passieren = fr. *passer* (átmegy, átutazik).

260 Waltechtig = *waldechtig*, ma: *waldig* (erdős terület).

261 Sich divertieren = fr. *se divertir* (szórakozik, mulat).

262 Malcontent = ang. *malcontent* (lázádo).

263 Tramieren = fr. *tramer* (összeesküvést sző). A kontextuális jelentése: titokban szövődő összeesküvés.

264 Valide = a szultán anyja.

265 Governo = fr. *gouvernement* (uralkodás, kormányzás).

266 Massacriren = fr. *massacrer* (felkoncol, lemészárol).

267 A III. Ahmed szultánt hatalomra segítők elégedetlenek voltak az új szultánnal, ezért őt is meg akarták buktatni. Az említett Ibrahim feltehetőleg a hajdani II. Ahmed szultán fia volt, akit már 1703-ban is megpróbáltak hatalomra juttatni,

268 Itt azokról a vallási értelmiségiekről (*nákibok*) van szó, akik magukat Mohamaedtől származtatták.

269 Ulema = Ulema (iszlám jog-, és vallástudós).

270 Ausprensungen = *Ausprägungen* (megnyilvánulások).

271 Repraesentationen = lat. *repraesentatio* (képviselő).

rebellion schuldigen, welche ihn doch auf den thron erhoben wider alle billigkeit aus dem weeg geraumet habe ville von vornehmen und gemeinen leithen von allerhand condition auf ihre seithe gebracht, und durch ihre beyhilff an einen und andern orth diser statt ein grosse mänge waffen zusamben gehauffet, welche ihre adhaerenten²⁷² zu bestim[m]eter zeith ergreifen und das vorgehabte dissegno²⁷³ mit gwalt ausführen sollen. Zu welchen ende auch schon mit allen vornehmesten ämbthern ihres governo disponiret²⁷⁴ gewesen, das der berihrt Sultan Ibrahim Ottomänischer Kayser, der Nischanzi Hussein Bassa,²⁷⁵ Grosvezier, ein gewisser Hassan Efendi Mufti,²⁷⁶ und der Deve Ali Aga²⁷⁷ Janitscharen Aga hette sein sollen.

Weillen aber einer ex complicitibus²⁷⁸ dises alles dem Grosvezier den 10.ten dises schriftlich mit allen umständen in der zeith endthdecket, hat er Grosvezier alsobald den Mufti,²⁷⁹ den Jänitschären Aga,²⁸⁰ den Osman Passa,²⁸¹ und andere berueffen, und nachdeme er hierüber mit ihnen conferiret, hat er den Sultan unverzüglich darvon erin[n]ern lassen, er selbstn aber ist alsogleich mit einem grossen gefolge zu pferd gesessen, und in der statt hin und wider geritten alle motus²⁸² des volkhs zuobservieren²⁸³ und einen und anderen zeitlich vorzubetügen. Worauf der Sultan in der nacht zwischen den 10.ten und 11.ten augusti aus seinen campament²⁸⁴ unvermörckht²⁸⁵ hieher komben, die 3 obbenante personen als den Nischanzi Hussein Aga, den Hassan Efendi, und den Deve Ali Aga sambt villen

---

272 Adhaerent = lat. *adhaereo* (csatlakozik, ragaszkodik valamihez).

273 Dissegno = ol. *disegno* (szándék, cél).

274 Disponieren = lat. *dispono* (szétoszt, elrendel, gondoskodik).

275 Nisandzsi Huszein a díván tagja volt (tisztsege az európai kancellár megfelelője), ő volt a nagyvezír-jelölt, s az eset után száműzték.

276 Haszán effendi a lázadók muftijelöltje volt.

277 Deve Ali aga janicsár volt, a portai janicsároknál töltött be vezető szerepet. Minden bizonnyal a kivégzettek között volt.

278 Ex complicitibus = fr. *complice* (cinkos, bűntárs) Itt: einer ex complicitibus = egy a cinkosok közül.

279 A mufti ekkor Pasmakcsi-zade Szejjid Ali effendi volt.

280 A janicsárága is tagja volt az összeesküvőknek, nevét nem ismerjük.

281 Oszmán pasa, aki szintén az összeesküvők közt volt, pontos kilétét nem tudjuk.

282 Motus = lat. *motus* (mozgás; hadmozdulat).

283 Observieren = lat. *observo* (megfigyel).

284 Campament = fr. *campement* (táborhely).

285 Unvermörckht = *unvermerkt* (észrevétlenül).

andern ergriffen, auf schiffe sezen, und nach gemeinen ruff ertrenckhen lassen, nach welchen er Sultan in aller fruehe divan gehalten, dem Grosvezier die fernere execution²⁸⁶ der conspiränten²⁸⁷ aufgetragen, und gegen mittag sich widerumb in sein campament verfieget hat.

Indessen hat der Grosvezier mit verarrestirung releguirung²⁸⁸ und hinrichtung der conspiränten continuirt, der Sultan aber würd an heint mit seiner ganzen hoffstatt von welcher schon vill bagage²⁸⁹ ankom[m]et, allhier erwartet. Sonsten ist von keinen moviment²⁹⁰ *der türkhischen trouppen gegen die hungar[ischen] gränitzen* zuhören die *frantzosen* aber seind doch im[m]er bemüehet mit verschidenen *spargimenten*²⁹¹ *die türkhen aufzuwikhlen*²⁹² und machen aller orthen ville grosprechungen²⁹³ von dem progressen,²⁹⁴ so sie dise campagne²⁹⁵ thails gemacht hetten, und thails noch machen werden, wie sie auch aufs neüe nachdem jungsthem *der Pater Branconiers*²⁹⁶ *welcher voriges jahr von hier nach Rom*²⁹⁷ *und in Frankreich*²⁹⁸ *für den Tekely zu sollicitieren*²⁹⁹ *gangen hier widerumben angelanget gemelten Tekely zeitlich auf ein oder andere weis hieher zu bringen nichts autentiert*³⁰⁰ lassen, welches alles ich meines orths nach möglichkeit *zu contrecarieren*³⁰¹ *sueche*.

---

286 Execution = fr. *exécution* (kivégzés).

287 Conspiränten = *Konspirant* (összeesküvő).

288 Releguirung = fr. *reléguer* (száműz, deportál; eltávolít).

289 Bagage = fr. *bagage* (poggyász, csomag, málha).

290 Moviment = fr. *mouvement* (mozgás).

291 Spargimenten = *Spargimenten* (kirobbant bizonytalan vagy hamis hírek/újságok).

292 Aufwikhlen = *aufwiegeln* (cselekvésre / mozgósításra bírni valakit).

293 Grosprechung = *Pracherei/Groftuerei* (nagyzolás, hencegés).

294 Progressen = *Progress* (haladás, előmenetel). Itt: fejlemények.

295 Campagne = fr. *campagne* (hadjárat, harc, kampány).

296 Braconnier atya a galatai jezsuiták vezetője volt, és más források szerint is járt Rómában és Franciaországban Thököly érdekében.

297 Róma

298 Franciaország

299 Sollicitieren = fr. *solliciter* (sürget, kilincsel, kérelmez).

300 Authentieret = fr. *authenciquer* (hitelesít).

301 Contrecarieren = fr. *contrecarrer* (szembeszáll valakinek a terveivel; meghiúsítja valakinek a terveit).

Hiermit mich zu allstätts beharlichen hohen gnaden unerthänigst gehorsambst empfehle und verbleibe

Eüer Durchleüchst Excell[enc] und Gnaden etc.

Unterthänigster gehorsamster diener

Constantinopel den 13.ten augusti 1705.

Michael Talman

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat Akten, Expedit, 1705. September Nr. 422. fol. 1–5.

Kiadott források

- Lexikon Magyar életrajzi lexikon. 1000–1990. Főszerk.: Kenyeres Ágnes, Javított átdolgozott kiadás. (Web: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>)
- Szita–Seewann A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez. 1698–1699. Szerk.: Szita László — Gerhard Seewann, Pécs, 1999.

Felhasznált irodalom

- Cziráki, 2012* *Cziráki Zsuzsanna*: Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből. In: Levéltári Közlemények 83. (2012) 319–369. p.
- Gebei, 1999* *Gebei Sándor*: A karlócai béke kelet-európai összefüggései. In: Történelmi Szemle 41. (1999) 1–29. p.
- Kerekes, 2010* *Kerekes Dóra*: Diplomatak és kémek Konstantinápolyban. Bp., 2010.

- Köpeczi*, 1980   *Köpeczi Béla*: Rákóczi külpolitikája és a szabadságharc nemzetközi jelentősége. In: Rákóczi tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes, Bp., 1980. 205–227. p.
- Papp*, 2004a   *Papp Sándor*: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. In: Századok 138. (2004) 793–821. p.
- Papp*, 2004b   *Papp Sándor*: Krimtatarische und ungarische Interessengemeinschaft während des Rákóczi-Freiheitskampfes. In: Studia Caroliensia 4. (2004) 63–78. p.
- R. Várkonyi*, 2002   *R. Várkonyi Ágnes*: A király és a fejedelem. Rákóczi Ferenc, I. József és az európai hatalmi egyensúly 1676–1711. In: Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Festschrift zu Ehren Csaba Csapodi. Tanulmányok. Szerk.: Rozsondai Mariann, Bp., 2002. 321–349. p.
- R. Várkonyi*, 2004   *R. Várkonyi Ágnes*: Rákóczi állama és az európai hatalmi egyensúly. In: Studia Caroliensia 4. (2004) 381–402. p.
- Spuler*, 1935   *Spuler, Bertold*: Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad. In: Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Zeitschrift des Osteuropa-Instituts Breslau. Hg.: Hans Uebersberger – Erdman Hanisch, 1935. Band XI., Heft III/IV. 53–115. p.
- Vocelka*, 2001   *Vocelka, Karl*: Österreichische Geschichte 1699–1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat. Wien, 2001.
- Zinkeisen*, 1857   *Zinkeisen, Johann Wilhelm*: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Gotha, 1857. V. Band.

Tartalom

Közlemények

Bagi Zoltán

A tizenöt éves háború jelentősége. Variációk egy témára 263

Forrásközlések

Tusor Péter

Carlo Carafa pápai nuncius első relációja a bécsi udvarról 305

Vatai Gábor

„Hogy az nemesség is az véghelynek lakásától
el ne kedvetlenedjék...”. A nemesség és a katonaság viszonya
a bányavidéki végeken 341

Szabados János

Michael Talman konstantinápolyi Habsburg rezidens
két jelentése az Udvari Haditanács részére
(1705. július 25. és augusztus 13.) 385

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.